

POSTĘPOWANIE & NIEPROCESOWE

Edyta Gapska, Karolina Komarnicka-Boberska, Joanna Studzińska

BIBLIOTEKA SĄDOWA

4. WYDANIE

POSTĘPOWANIE NIEPROCESOWE

Edyta Gapska, Karolina Komarnicka-Boberska, Joanna Studzińska

BIBLIOTEKA SĄDOWA

4. WYDANIE

Stan prawny na 1 maja 2025 r.

Recenzent

Dr hab. Kinga Flaga-Gieruszyńska, prof. Uniwersytetu Szczecińskiego

Wydawczyni

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktorka prowadząca

Joanna Cybulska

Opracowanie redakcyjne

JustLuk

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne rozdziały napisały:

Edyta Gapska – rozdz. 1, 5, 7, 9, 10, 13.1–13.5, 14.9, 16, 17

Edyta Gapska, Karolina Komarnicka-Boberska – rozdz. 13.6

Joanna Studzińska – rozdz. 2, 3, 4, 6, 8, 11, 12, 14.1–14.8, 15.1–15.3, 15.5–15.14

Joanna Studzińska, Karolina Komarnicka-Boberska – rozdz. 15.4, 18, 19

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2025

ISBN 978-83-8390-495-5

4. wydanie

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	17
---------------------	----

CZĘŚĆ I

Rozdział 1

Postępowanie nieprocesowe w strukturze postępowania cywilnego	33
1.1. Rys historyczny.....	37
1.1.1. Geneza i rozwój postępowania nieprocesowego.....	37
1.1.2. Kształtowanie się postępowania nieprocesowego w ustawodawstwie polskim.....	43
1.2. Charakterystyka postępowania nieprocesowego.....	64
1.2.1. Pozycja postępowania nieprocesowego w obecnym systemie postępowania cywilnego	64
1.2.2. Funkcje, cele i istota działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym.....	65
1.2.3. Stosunek postępowania nieprocesowego do procesu cywilnego	70
1.2.4. Specyfika postępowania nieprocesowego	76
1.3. Przegląd orzecznictwa.....	81
1.3.1. Specyfika postępowania nieprocesowego	81
1.3.2. Brak dwustronnego zindywidualizowania ochrony prawnej udzielanej w postępowaniu nieprocesowym.....	86

Rozdział 2

Zasady i przesłanki postępowania nieprocesowego	89
2.1. Historyczne kształtowanie się regulacji	93
2.2. Pojęcie zasad obowiązujących w postępowaniu nieprocesowym.....	94
2.3. Zasady postępowania nieprocesowego	96
2.3.1. Zasada prawa do sądu	96
2.3.2. Zasada prawdy	98
2.3.3. Zasada kontradyktoryjności	103
2.3.4. Zasada dyspozycyjności	106

2.3.5. Zasada równości uczestników postępowania	108
2.3.6. Zasada jawności postępowania	109
2.3.7. Zasada bezpośredniości.....	113
2.3.8. Zasada swobodnej oceny dowodów	114
2.3.9. Zasada koncentracji materiału procesowego	116
2.3.10. Zasada ustności i pisemności	120
2.3.11. Zasada formalizmu procesowego.....	121
2.3.12. Zasada proporcjonalności	122
2.4. Nadużycie prawa procesowego	123
2.5. Przesłanki postępowania nieprocesowego.....	126

Rozdział 3

Sąd i inne organy w postępowaniu nieprocesowym.....	133
3.1. Uwagi historyczne	138
3.2. Sądowy wymiar sprawiedliwości i organy orzekające w postępowaniu nieprocesowym	140
3.2.1. Sądowy wymiar sprawiedliwości	140
3.2.2. Dopuszczalność drogi sądowej.....	141
3.2.3. Właściwy skład sądu.....	145
3.2.4. Instytucja wyłączenia sędziego	149
3.2.5. Właściwość sądu w postępowaniu nieprocesowym.....	157
3.2.6. Jurysdykcja krajowa sądu w postępowaniu nieprocesowym.....	171
3.3. Referendarz sądowy.....	177

Rozdział 4

Podmioty postępowania nieprocesowego.....	181
4.1. Uregulowania historyczne.....	188
4.2. Pojęcie uczestnika postępowania nieprocesowego	190
4.3. Zainteresowany w sprawie. Interes prawny	195
4.4. Uprawnienie bądź obowiązek wzięcia udziału w sprawie	208
4.5. Uczestnik z mocy prawa	215
4.6. Status prawny wnioskodawcy	219
4.7. Skutki niewzięcia przez zainteresowanego udziału w sprawie	228
4.8. Atrybuty uczestnika postępowania.....	230
4.8.1. Zdolność sądowa uczestnika postępowania.....	230
4.8.2. Zdolność procesowa uczestnika.....	236
4.8.3. Rozszerzona zdolność procesowa	239
4.8.4. Zdolność postulacyjna.....	242
4.9. Reprezentacja uczestnika postępowania nieprocesowego.....	243
4.9.1. Podstawy reprezentacji	243
4.9.2. Rodzice.....	246
4.9.3. Jedno z rodziców (art. 94 § 1 k.r.o.)	249
4.9.4. Opiekun	249

4.9.5. Kurator	252
4.10. Braki w zakresie zdolności sądowej lub procesowej uczestnika postępowania – ustanowienie przedstawiciela.....	257
4.11. Pełnomocnik uczestnika postępowania	259
4.12. Udział prokuratora, Rzecznika Praw Obywatelskich i organizacji pozarządowych w postępowaniu nieprocesowym.....	267
4.12.1. Udział prokuratora.....	267
4.12.2. Rzecznik Praw Obywatelskich	272
4.12.3. Rzecznik Praw Dziecka	272
4.12.4. Rzecznik Praw Pacjenta.....	273
4.12.5. Organizacje pozarządowe	274
Rozdział 5	
Przedmiot postępowania	281
5.1. Uwagi historyczne	282
5.2. Przedmiot postępowania cywilnego – ogólna charakterystyka pojęcia...	284
5.3. Przedmiot postępowania nieprocesowego.....	289
5.3.1. Specyfika roszczenia procesowego jako przedmiotu postępowania nieprocesowego	289
5.3.2. Sprawy wszczynane na wniosek.....	292
5.3.3. Sprawy wszczynane na wniosek, w których sąd może dokonywać czynności z urzędu	295
5.3.4. Sprawy wszczynane z urzędu	296
5.4. Katalog spraw rozpoznawanych w trybie postępowania nieprocesowego	302
Rozdział 6	
Czynności procesowe w postępowaniu nieprocesowym	317
6.1. Rys historyczny.....	319
6.2. Czynności procesowe w trybie nieprocesowym	320
6.3. Pisma procesowe w postępowaniu nieprocesowym	324
6.4. Doręczenia	339
6.5. Posiedzenia sądowe.....	350
6.6. Terminy	357
Rozdział 7	
Koszty postępowania nieprocesowego	363
7.1. Uwagi historyczne	364
7.2. Odpowiednie stosowanie przepisów o kosztach procesu	364
7.3. Zasady ponoszenia kosztów postępowania nieprocesowego	370
7.4. Przegląd orzecznictwa.....	379
7.4.1. Formułowanie w orzeczeniu rozstrzygnięcia o kosztach postępowania nieprocesowego	379

7.4.2. Sprzeczność interesów w rozumieniu art. 520 § 2 i 3 k.p.c.	380
7.4.3. Odpowiednie stosowanie przepisów o kosztach procesu.....	384

Rozdział 8

Wszczęcie i przebieg postępowania	387
8.1. Rys historyczny.....	389
8.2. Forma wszczęcia postępowania.....	391
8.2.1. Skutki wszczęcia postępowania.....	391
8.2.2. Wszczęcie postępowania z urzędu	392
8.2.3. Wszczęcie postępowania na wniosek	397
8.2.4. Odrzucenie wniosku	432
8.2.5. Skutki wniesienia wniosku o wszczęcie postępowania nieprocesowego.....	434
8.2.6. Cofnięcie wniosku.....	436
8.2.7. Odpowiedź na wniosek.....	438
8.3. Formy obrony w postępowaniu nieprocesowym	439
8.4. Alternatywne metody rozstrzygania sporów (ADR) w postępowaniu nieprocesowym	443
8.5. Organizacja postępowania	451
8.6. Przebieg postępowania. Przeprowadzenie rozprawy	453
8.7. Prawo do wysłuchania	462
8.8. Odmienności postępowania dowodowego	468
8.9. Koncentracja materiału procesowego. Zastosowanie prekluzji procesowej w postępowaniu nieprocesowym.....	489
8.10. Zawieszenie i umorzenie postępowania	494

Rozdział 9

Orzeczenia i zarządzenia	499
9.1. Uwagi historyczne	503
9.2. Istota orzekania w postępowaniu nieprocesowym	506
9.3. Rodzaje orzeczeń.....	507
9.3.1. Podział ze względu na kryterium postaci i przedmiotu orzeczenia	507
9.3.2. Podział ze względu na kryterium zakresu rozstrzygnięcia.....	522
9.3.3. Podział ze względu na kierunek rozstrzygnięcia.....	550
9.3.4. Podział ze względu na skutki prawne.....	553
9.4. Nieorzecznicze akty decyzyjne	558
9.5. Zasady orzekania	561
9.5.1. Pojęcie i specyfika zasad orzekania w postępowaniu nieprocesowym.....	561
9.5.2. Zasady dotyczące przedmiotu orzekania.....	562
9.5.3. Zasady dotyczące czasu orzekania.....	589
9.5.4. Zasady dotyczące podstaw orzekania.....	597

9.6. Atrybuty orzeczeń	605
9.6.1. Prawomocność	605
9.6.2. Wykonalność	615
9.6.3. Skuteczność	617
9.7. Przegląd orzecznictwa	619
9.7.1. Merytoryczny charakter postanowienia	619
9.7.2. Związanie zakresem żądania w postępowaniu nieprocesowym	628
9.7.3. Skutki braku rozstrzygnięcia o całości żądania	638
9.7.4. Postanowienie wstępne	643
9.7.5. Charakter postanowienia o odmowie dopuszczenia lub dalszego udziału uczestnika w sprawie	649
 Rozdział 10	
Środki zaskarżenia	653
10.1. Uwagi historyczne	659
10.2. Charakterystyka systemu zaskarzania orzeczeń w postępowaniu nieprocesowym	661
10.3. Zasady zaskarzania orzeczeń	665
10.4. Środki odwoławcze i inne środki zaskarżenia orzeczeń nieprawomocnych	679
10.4.1. Apelacja	679
10.4.2. Zażalenie	695
10.4.3. Skarga na orzeczenie referendarza sądowego	700
10.5. Środki zaskarżenia skierowane przeciwko prawomocnym orzeczeniom	708
10.5.1. Skarga kasacyjna	708
10.5.2. Skarga o wznowienie postępowania	722
10.5.3. Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia	731
10.6. Orzeczenia zapadające na skutek wniesienia środka zaskarżenia	739
10.6.1. Uwagi ogólne	739
10.6.2. Orzeczenia reformatoryjne	741
10.6.3. Orzeczenia kasatoryjne	742
10.6.4. Rozstrzygnięcia skutkujące utrzymaniem w mocy zaskarżonej decyzji	743
10.7. Przegląd orzecznictwa	744
10.7.1. <i>Gravamen</i>	744
10.7.2. Dopuszczalność i postać środka zaskarżenia	750
10.7.3. Dopuszczalność formułowania zarzutu pozbawienia możliwości obrony praw na podstawie art. 379 pkt 5 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. w odniesieniu do osób, które nie były uczestnikami postępowania	757
10.7.4. Wady uzasadnienia jako podstawa zaskarżenia orzeczenia	760

CZĘŚĆ II

Rozdział 11

Postępowania z zakresu prawa osobowego	765
11.1. Uwagi historyczne	768
11.2. Zagadnienia wspólne postępowań z zakresu prawa osobowego	771
11.3. Postępowanie o uznanie za zmarłego	772
11.3.1. Cechy i cel postępowania	772
11.3.2. Legitymacja do wszczęcia postępowania. Krąg uczestników.....	773
11.3.3. Właściwość i skład sądu. Jurysdykcja krajowa	774
11.3.4. Wniosek o wszczęcie postępowania	775
11.3.5. Przebieg postępowania o uznanie za zmarłego	777
11.3.6. Orzeczenie uznania za zmarłego	779
11.3.7. Uchylenie postanowienia o uznaniu za zmarłego	781
11.4. Postępowanie o stwierdzenie zgonu	782
11.4.1. Cel postępowania	782
11.4.2. Właściwość sądu. Zgłoszenie wniosku	784
11.4.3. Przebieg postępowania o stwierdzenie zgonu.....	785
11.4.4. Postanowienie o stwierdzeniu zgonu	786
11.4.5. Uchylenie postanowień orzekających stwierdzenie zgonu	787
11.5. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie.....	789
11.5.1. Cel instytucji i planowane zmiany.....	789
11.5.2. Legitymacja do wszczęcia postępowania.....	794
11.5.3. Krąg uczestników postępowania	796
11.5.4. Udział prokuratora i organizacji pozarządowej	797
11.5.5. Właściwość i skład sądu, jurysdykcja krajowa.....	798
11.5.6. Wszczęcie postępowania. Wniosek.....	800
11.5.7. Cechy charakterystyczne postępowania	802
11.5.8. Orzeczenie ubezwłasnowolnienia.....	808
11.5.9. Zmiana lub uchylenie prawomocnego postanowienia o ubezwłasnowolnieniu	810

Rozdział 12

Postępowanie w sprawach z zakresu przeciwdziałania przemocy domowej...	813
12.1. Rys historyczny. Geneza i rozwój postępowania w sprawach z zakresu przeciwdziałania przemocy w rodzinie.....	815
12.2. Zakres przedmiotowy	818
12.3. Wniosek o wszczęcie postępowania.....	822
12.4. Zezwolenie sądu na zabranie przedmiotów lub zwierząt domowych.....	826
12.5. Rozpoznanie wniosku na rozprawie	827
12.6. Termin rozpoznania wniosku.....	829
12.7. Doręczenia dokonywane przez Policję i Żandarmerię.....	830

12.8. Elementy, skuteczność i wykonalność postanowienia wydanego wobec osoby stosującej przemoc domową.....	831
12.9. Rozstrzygnięcie o zabezpieczeniu	834
12.10. Doręczenie odpisu postanowienia.....	836
12.11. Apelacja w postępowaniu o przeciwdziałaniu przemocy domowej	838

Rozdział 13

Sprawy z zakresu prawa rodzinnego, opiekuńczego i kurateli	841
13.1. Rys historyczny.....	847
13.1.1. Wprowadzenie	847
13.1.2. Postępowanie przed władzą opiekuńczą.....	847
13.1.3. Sprawy małżeńskie.....	851
13.1.4. Sprawy ze stosunków między rodzicami i dziećmi.....	853
13.1.5. Sprawy z zakresu przysposobienia.....	853
13.1.6. Sprawy z zakresu opieki	854
13.1.7. Sprawy z zakresu kurateli	855
13.2. Sądowa ochrona w sprawach z zakresu prawa rodzinnego, opiekuńczego i kurateli	855
13.3. Sprawy małżeńskie	863
13.3.1. Udzielenie zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego.....	863
13.3.2. Zwolnienie z obowiązku złożenia dokumentu potrzebnego do zawarcia małżeństwa.....	869
13.3.3. Udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika	870
13.3.4. Rozstrzyganie o tym, czy okoliczność przedstawiona przez kierownika urzędu stanu cywilnego wyłącza zawarcie małżeństwa.....	872
13.3.5. Inne sprawy małżeńskie	873
13.3.6. Podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami	876
13.3.7. Orzeczenie separacji oraz zniesienie separacji na zgodny wniosek małżonków	885
13.4. Inne sprawy rodzinne oraz sprawy opiekuńcze	886
13.4.1. Przepisy wspólne	886
13.4.2. Sprawy ze stosunków między rodzicami a dziećmi.....	906
13.4.3. Sprawy o przysposobienie.....	929
13.4.4. Sprawy z zakresu opieki	937
13.4.5. Sprawy o odebranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką	945
13.4.6. Sprawy dotyczące wykonywania kontaktów z dzieckiem.....	955
13.5. Sprawy z zakresu kurateli	957
13.5.1. Podstawy materialnoprawne	957
13.5.2. Kurator nasciturus (<i>curator ventris</i>).....	959

13.5.3. Kurator dla osoby niepełnosprawnej (<i>curator debilis</i>)	960
13.5.4. Kurator dla osoby nieobecnej (<i>curator absentis</i>)	962
13.5.5. Kurator dla dochodzenia ojcostwa	964
13.5.6. Kurator dla osoby prawnej	965
13.6. Przegląd orzecznictwa	966
13.6.1. Właściwość sądów opiekuńczych	966
13.6.2. Sprawy z zakresu prawa rodzinnego	967
13.6.3. Sprawy małżeńskie	968
13.6.4. Sprawy ze stosunków między rodzicami a dziećmi	971
13.6.5. Sprawowanie opieki i kurateli	977
13.6.6. Odebranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką	977

Rozdział 14

Postępowania z zakresu prawa rzeczowego	981
14.1. Tło historyczne	988
14.2. Ogólne regulacje postępowań z zakresu prawa rzeczowego	993
14.3. Postępowanie o stwierdzenie zasiedzenia	998
14.3.1. Przesłanki zasiedzenia	998
14.3.2. Legitymacja do złożenia wniosku o stwierdzenie zasiedzenia i uczestnicy postępowania	999
14.3.3. Przebieg postępowania	1004
14.3.4. Postanowienie o stwierdzeniu zasiedzenia, jego skuteczność i zaskarżanie	1006
14.4. Przepadek rzeczy	1008
14.4.1. Pojęcie przepadku rzeczy	1008
14.4.2. Przepadek rzeczy na podstawie przepisów prawa celnego	1009
14.4.3. Przepadek pojazdów	1011
14.5. Zarząd związany ze współwłasnością i użytkowaniem	1013
14.6. Zniesienie współwłasności	1018
14.6.1. Przesłanki zniesienia współwłasności	1018
14.6.2. Legitymacja do złożenia wniosku i uczestnicy postępowania	1019
14.6.3. Cechy charakterystyczne postępowania	1021
14.6.4. Postanowienie o zniesieniu współwłasności	1022
14.7. Postępowanie o ustanowienie drogi koniecznej	1033
14.7.1. Pojęcie drogi koniecznej	1033
14.7.2. Legitymacja, wnioski i uczestnicy postępowania	1035
14.7.3. Przebieg postępowania o ustanowienie drogi koniecznej	1040
14.7.4. Postanowienie o ustanowieniu drogi koniecznej i jego zaskarżenie	1042
14.8. Postępowanie o ustanowienie służebności przesyłu	1043
14.8.1. Przesłanki służebności przesyłu	1043
14.8.2. Legitymacja i wszczęcie postępowania	1047

14.8.3. Przebieg postępowania	1050
14.8.4. Orzeczenie o ustanowieniu służebności przesyłu i jego skutki.....	1051
14.9. Postępowanie wieczystoksięgowe.....	1053
14.9.1. Uwagi historyczne	1053
14.9.2. System ksiąg wieczystych w Polsce	1057
14.9.3. Konstrukcja normatywna i informatyzacja postępowania wieczystoksięgowego.....	1068
14.9.4. Właściwość.....	1072
14.9.5. Uczestnicy postępowania wieczystoksięgowego	1074
14.9.6. Wszczęcie postępowania	1082
14.9.7. Forma i złożenie wniosku	1084
14.9.8. Kognicja sądu wieczystoksięgowego.....	1098
14.9.9. Przebieg postępowania	1106
14.9.10. Orzeczenia w postępowaniu wieczystoksięgowym.....	1108
14.9.11. Przegląd orzecznictwa	1117
 Rozdział 15	
Postępowanie w sprawach spadkowych.....	1139
15.1. Rys historyczny.....	1143
15.2. Ogólne regulacje postępowań w sprawach spadkowych.....	1148
15.3. Postępowanie o zabezpieczenie spadku	1151
15.3.1. Istota postępowania o zabezpieczenie spadku	1151
15.3.2. Legitymacja i wszczęcie postępowania	1152
15.3.3. Postępowanie i orzeczenie w przedmiocie zabezpieczenia spadku	1154
15.3.4. Spis inwentarza	1157
15.3.5. Wykaz inwentarza	1163
15.4. Przyjęcie lub odrzucenie spadku	1165
15.5. Postępowanie o ogłoszenie testamentu	1172
15.6. Wyjawienie przedmiotów spadkowych	1176
15.7. Postępowanie o przesłuchanie świadków testamentu ustnego.....	1178
15.8. Sprawy dotyczące wykonawcy testamentu	1181
15.9. Sprawy dotyczące zarządu sukcesyjnego.....	1182
15.10. Zarząd spadku nieobjętego.....	1185
15.10.1. Sądowy nadzór nad spadkiem nieobjętym	1185
15.10.2. Właściwość sądu i wszczęcie postępowania	1189
15.10.3. Przebieg postępowania.....	1191
15.10.4. Orzeczenia i środki zaskarżenia w postępowaniu o zarząd spadku nieobjętego	1191
15.11. Postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku i przedmiotu zapisu windykacyjnego	1193
15.11.1. Właściwość sądu	1193
15.11.2. Legitymacja i wszczęcie postępowania.....	1194

15.11.3. Przebieg postępowania.....	1197
15.11.4. Postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku i jego zaskarżenie.....	1203
15.12. Dział spadku	1206
15.12.1. Postępowanie działowe	1206
15.12.2. Właściwość sądu i krąg uczestników postępowania	1210
15.12.3. Wymogi wniosku o dział spadku	1213
15.12.4. Przebieg postępowania.....	1214
15.12.5. Postanowienie o dziale spadku	1219
15.13. Inne sprawy spadkowe (art. 690–691 k.p.c.)	1225
15.14. Przegląd orzecznictwa.....	1227
15.14.1. Zabezpieczenie spadku	1227
15.14.2. Przyjęcie lub odrzucenie spadku	1228
15.14.3. Ogłoszenie testamentu	1229
15.14.4. Zarząd spadku nieobjętego.....	1230
15.14.5. Sprawy o stwierdzenie nabycia spadku	1231

Rozdział 16

Sprawy z zakresu przepisów o przedsiębiorstwach państwowych

i o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego	1235
16.1. Przedmiot i charakter postępowania	1237
16.2. Jurysdykcja i właściwość sądu.....	1244
16.3. Uczestnicy postępowania	1246
16.4. Orzekanie w sporach pomiędzy organami przedsiębiorstwa państwowego	1249

Rozdział 17

Sprawy z zakresu prawa pracy	1251
---	-------------

Rozdział 18

Sprawy depozytowe	1255
18.1. Rys historyczny.....	1257
18.2. Ogólne regulacje postępowania depozytowego	1260
18.3. Postępowanie o złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego	1263
18.3.1. Uwagi ogólne.....	1263
18.3.2. Legitymacja i wniosek o wszczęcie postępowania	1264
18.3.3. Właściwość sądu i przebieg postępowania	1266
18.3.4. Postępowanie w przedmiocie złożenia przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego.....	1268
18.3.5. Orzeczenie w przedmiocie złożenia do depozytu sądowego.....	1274
18.4. Zwrot depozytu sądowego.....	1276
18.5. Wydanie przedmiotu z depozytu sądowego.....	1278

18.6. Likwidacja niepodjętego depozytu	1280
--	------

Rozdział 19

Postępowanie w sprawach rejestrowych.....	1287
19.1. Rys historyczny.....	1288
19.2. Ogólne regulacje postępowania rejestrowego.....	1292
19.3. Właściwość sądu	1296
19.4. Uczestnicy postępowania o wpis do Krajowego Rejestru Sądowego	1297
19.5. Wszczęcie i przebieg postępowania.....	1298
19.6. Wpis do Krajowego Rejestru Sądowego	1301
19.7. Zaskarżenie wpisu	1305

Wykaz schematów.....	1309
-----------------------------	-------------

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Akty prawne – obowiązujące

d.o.d.	– dekret z 7.07.1945 r. o odtworzeniu dyplomów i świadectw z ukończenia nauki (Dz.U. Nr 27, poz. 164 ze zm.)
d.r.u.d.o.	– dekret z 3.02.1947 r. o rejestracji i umarzaniu niektórych dokumentów na okaziciela emitowanych przed dniem 1 września 1939 r. (Dz.U. z 1948 r. Nr 28, poz. 190 ze zm.)
d.r.u.l.h.	– dekret z 10.12.1946 r. o rejestracji i umarzaniu listów hipotecznych, listów długów gruntowych i rentowych, wydanych przed dniem 1 września 1939 r. (Dz.U. z 1947 r. Nr 5, poz. 19)
d.u.u.d.	– dekret z 10.12.1946 r. o umarzaniu utraconych dokumentów (Dz.U. z 1947 r. Nr 5, poz. 20)
EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 .11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
instr. sąd.	– zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 19.06.2019 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz.Urz. MS poz. 138)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2024 r. poz. 1061 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383)
k.k.w.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2024 r. poz. 706 ze zm.)
k.m.	– ustawa z 18.09.2001 r. – Kodeks morski (Dz.U. z 2023 r. poz. 1309)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2025 r. poz. 277 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.)
k.s.h.	– ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 ze zm.)
k.wyb.	– ustawa z 5.01.2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz.U. z 2025 r. poz. 365)

MPPOiP	–	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
nowela z 26.03.1982 r.	–	ustawa z 26.03.1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. Nr 11, poz. 81 ze zm.)
nowela z 5.12.2008 r.	–	ustawa z 5.12.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 234, poz. 1571)
nowela z 16.09.2011 r.	–	ustawa z 16.09.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 233, poz. 1381 ze zm.)
nowela z 10.07.2015 r.	–	ustawa z 10.07.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1311)
nowela z 4.07.2019 r.	–	ustawa z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1469)
nowela z 28.07.2023 r.	–	ustawa z 28.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1615)
p.a.s.c.	–	ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1378 ze zm.)
p.g.k.	–	ustawa z 17.05.1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U. z 2024 r. poz. 1151 ze zm.)
pr. cel.	–	ustawa z 19.03.2004 r. – Prawo celne (Dz.U. z 2024 r. poz. 1373)
pr. czek.	–	ustawa z 28.04.1936 r. – Prawo czekowe (Dz.U. z 2016 r. poz. 462)
pr. drog.	–	ustawa z 20.06.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2024 r. poz. 1251)
pr. kons.	–	ustawa z 25.06.2015 r. – Prawo konsularne (Dz.U. z 2023 r. poz. 1329)
pr. not.	–	ustawa z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. z 2024 r. poz. 1001)
pr. pras.	–	ustawa z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. z 2018 r. poz. 1914)
pr. przeds.	–	ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz.U. z 2024 r. poz. 236 ze zm.)
pr. spół.	–	ustawa z 16.09.1982 r. – Prawo spółdzielcze (Dz.U. z 2024 r. poz. 593)
pr. stow.	–	ustawa z 7.04.1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 2020 r. poz. 2261)
pr. up.	–	ustawa z 28.02.2003 r. – Prawo upadłościowe (Dz.U. z 2024 r. poz. 794 ze zm.)
pr. weksl.	–	ustawa z 28.04.1936 r. – Prawo wekslowe (Dz.U. z 2022 r. poz. 282)
pr. zgrom.	–	ustawa z 24.07.2015 r. – Prawo o zgromadzeniach (Dz.U. z 2022 r. poz. 1389)
p.u.s.p.	–	ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334 ze zm.)
p.w.u.s.t.	–	ustawa z 10.05.1990 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych (Dz.U. Nr 32, poz. 191 ze zm.)

reg. sąd.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 867 ze zm.)
r.k.w.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17.09.2001 r. w sprawie prowadzenia ksiąg wieczystych i zbiorów dokumentów (Dz.U. Nr 102, poz. 1122 ze zm.)
r.k.w.s.t.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 15.02.2016 r. w sprawie zakładania i prowadzenia ksiąg wieczystych w systemie teleinformatycznym (Dz.U. z 2024 r. poz. 1583 ze zm.)
rozporządzenie nr 1215/2012	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 1215/2012 z 12.12.2012 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. UE L 351, s. 1, ze zm.)
r.r.o.p.r.	– rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 23.01.2003 r. w sprawie rejestru okrętowego i postępowania rejestrowego (Dz.U. Nr 47, poz. 400 ze zm.)
r.w.f.p.p.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 5.04.2012 r. w sprawie określenia wzorów i sposobu udostępniania urzędowych formularzy pism procesowych w postępowaniu cywilnym (Dz.U. z 2023 r. poz. 2179)
u.d.p.	– ustawa z 27.01.2022 r. o dokumentach paszportowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 1063)
u.dz.l.	– ustawa z 15.04.2011 r. o działalności leczniczej (Dz.U. z 2024 r. poz. 799 ze zm.)
u.d.z.r.	– ustawa z 9.05.2014 r. o ułatwieniu dostępu do wykonywania niektórych zawodów regulowanych (Dz.U. poz. 768)
u.dz.u.r.	– ustawa z 11.09.2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 838 ze zm.)
u.e.p.p.	– ustawa z 22.11.2018 r. o europejskich partiach politycznych i europejskich fundacjach politycznych (Dz.U. z 2019 r. poz. 37)
u.e.r.z.	– ustawa z 5.04.2002 r. o europejskich radach zakładowych (Dz.U. z 2019 r. poz. 1832)
u.e.z.i.g.	– ustawa z 4.03.2005 r. o europejskim zgrupowaniu interesów gospodarczych i spółce europejskiej (Dz.U. z 2022 r. poz. 259)
u.f.	– ustawa z 6.04.1984 r. o fundacjach (Dz.U. z 2023 r. poz. 166)
u.f.i.	– ustawa z 27.05.2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (Dz.U. z 2024 r. poz. 1034 ze zm.)
u.f.r.	– ustawa z 26.01.2023 r. o fundacji rodzinnej (Dz.U. poz. 326 ze zm.)
u.g.n.	– ustawa z 21.08.1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2024 r. poz. 1145 ze zm.)
u.g.n.r.SP	– ustawa z 19.10.1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (Dz.U. z 2024 r. poz. 589 ze zm.)
u.i.b.	– ustawa z 30.04.2010 r. o instytutach badawczych (Dz.U. z 2024 r. poz. 534)
u.i.g.	– ustawa z 30.05.1989 r. o izbach gospodarczych (Dz.U. z 2019 r. poz. 579)
u.i.p.	– ustawa z 7.04.2006 r. o informowaniu pracowników i przeprowadzaniu z nimi konsultacji (Dz.U. Nr 79, poz. 550 ze zm.)
u.i.r.	– ustawa z 14.12.1995 r. o izbach rolniczych (Dz.U. z 2022 r. poz. 183)

u.k.g.w.	–	ustawa z 9.11.2018 r. o kołach gospodyń wiejskich (Dz.U. z 2025 r. poz. 310 ze zm.)
u.KRejSąd	–	ustawa z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz.U. z 2024 r. poz. 979 ze zm.)
u.KRS	–	ustawa z 12.05.2011 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa (Dz.U. z 2024 r. poz. 1186 ze zm.)
u.k.s.	–	ustawa z 22.03.2018 r. o komornikach sądowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 1458)
u.k.s.c.	–	ustawa z 28.07.2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 959 ze zm.)
u.k.w.h.	–	ustawa z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. z 2025 r. poz. 341)
u.l.n.d.	–	ustawa z 18.10.2006 r. o likwidacji niepodjętych depozytów (Dz.U. Nr 208, poz. 1537 ze zm.)
u.mig.	–	ustawa z 14.02.2003 r. o przenoszeniu treści księgi wieczystej do struktury księgi wieczystej prowadzonej w systemie informacyjnym (Dz.U. Nr 42, poz. 363 ze zm.)
u.n.r.k.	–	ustawa z 29.07.2005 r. o nadzorze nad rynkiem kapitałowym (Dz.U. z 2024 r. poz. 1161 ze zm.)
u.o.	–	ustawa z 15.01.2015 r. o obligacjach (Dz.U. z 2024 r. poz. 708)
u.o.f.f.e.	–	ustawa z 28.08.1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 1113 ze zm.)
u.o.p.	–	ustawa z 2.04.2009 r. o obywatelstwie polskim (Dz.U. z 2023 r. poz. 1989)
u.o.p.l.	–	ustawa z 21.06.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 725 ze zm.)
u.o.r.	–	ustawa z 8.10.1982 r. o społeczno-zawodowych organizacjach rolników (Dz.U. z 2024 r. poz. 263 ze zm.)
u.org.prac.	–	ustawa z 23.05.1991 r. o organizacjach pracodawców (Dz.U. z 2025 r. poz. 423)
u.o.z.p.	–	ustawa z 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. z 2024 r. poz. 917)
u.P.	–	ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2024 r. poz. 145 ze zm.)
u.p.e.a.	–	ustawa z 17.06.1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (Dz.U. z 2025 r. poz. 132)
u.p.k.	–	ustawa z 1.07.2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz.U. z 2023 r. poz. 1185)
u.p.k.o.p.	–	ustawa z 7.07.2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (Dz.U. z 2016 r. poz. 325)
u.p.n.	–	ustawa z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2023 r. poz. 1939 ze zm.)
u.p.o.U.	–	ustawa z 12.03.2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. z 2025 r. poz. 337 ze zm.)
u.p.o.z.p.	–	ustawa z 22.11.2023 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innym osobom (Dz.U. z 2022 r. poz. 1689)
u.p.p.	–	ustawa z 25.09.1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 437)

u.p.p.d.	–	ustawa z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U. z 2024 r. poz. 1673)
u.p.polit.	–	ustawa z 27.06.1997 r. o partiach politycznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1215)
u.p.p.r.p.	–	ustawa z 15.04.2005 r. o pomocy publicznej i restrukturyzacji publicznych zakładów opieki zdrowotnej (Dz.U. z 2018 r. poz. 164)
u.p.p.r.p.p.	–	ustawa z 6.11.2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U. z 2024 r. poz. 581)
u.p.r.	–	ustawa z 7.01.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 2022 r. poz. 1575)
u.RDS	–	ustawa z 24.07.2015 r. o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego (Dz.U. z 2018 r. poz. 2232 ze zm.)
u.r.f.p.b.	–	ustawa z 3.02.1993 r. o restrukturyzacji finansowej przedsiębiorstw i banków oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. z 2018 r. poz. 1439 ze zm.)
u.r.l.	–	ustawa z 15.09.2000 r. o referendum lokalnym (Dz.U. z 2023 r. poz. 1317 ze zm.)
u.r.o.	–	ustawa z 14.03.2003 r. o referendum ogólnokrajowym (Dz.U. z 2025 r. poz. 300)
u.r.o.d.	–	ustawa z 13.12.2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1073)
u.RPO	–	ustawa z 15.07.1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz.U. z 2024 r. poz. 1264 ze zm.)
u.r.s.p.o.	–	ustawa z 16.10.2019 r. o rozstrzyganiu sporów dotyczących podwójnego opodatkowania oraz zawieraniu uprzednich porozumień cenowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 948)
u.rz.	–	ustawa z 22.03.1989 r. o rzemiośle (Dz.U. z 2020 r. poz. 2159 ze zm.)
u.rz.z.	–	ustawa z 20.02.2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz.U. z 2023 r. poz. 501 ze zm.)
u.s.	–	ustawa z 25.06.2010 r. o sporcie (Dz.U. z 2024 r. poz. 1488 ze zm.)
u.s.e.	–	ustawa z 22.07.2006 r. o spółdzielni europejskiej (Dz.U. z 2018 r. poz. 2043 ze zm.)
u.s.m.	–	ustawa z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 558)
u.SN	–	ustawa z 23.11.2002 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2024 r. poz. 622)
u.s.p.p.	–	ustawa z 1.07.2011 r. o samorządzie pielęgniarek i położnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 628)
u.s.p.z.	–	ustawa z 9.06.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2025 r. poz. 49)
u.s.w.g.	–	ustawa z 26.03.1982 r. o scalaniu i wymianie gruntów (Dz.U. z 2023 r. poz. 1197)
u.s.z.n.p.	–	ustawa z 30.05.1989 r. o samorządzie zawodowym niektórych przedsiębiorców (Dz.U. Nr 35, poz. 194 ze zm.)
u.s.z.p.p.	–	ustawa z 25.09.1981 r. o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego (Dz.U. z 2015 r. poz. 1543)

u.t.p.s.	– ustawa z 26.05.2023 r. o uczestnictwie pracowników w spółce powstałej w wyniku transgranicznego przekształcenia, połączenia lub podziału spółek (Dz.U. poz. 1784)
u.u.c.o.	– ustawa z 13.06.2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2025 r. poz. 223 ze zm.)
u.w.i.u.	– ustawa z 24.06.1999 r. o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli (Dz.U. z 2018 r. poz. 2120)
u.w.l.	– ustawa z 24.06.1994 r. o własności lokali (Dz.U. z 2021 r. poz. 1048 ze zm.)
u.w.r.n.	– ustawa z 9.06.2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2024 r. poz. 978 ze zm.)
u.w.t.p.a.	– ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2023 r. poz. 2151 ze zm.)
u.z.f.	– ustawa z 25.09.2015 r. o zawodzie fizjoterapeuty (Dz.U. z 2023 r. poz. 1213 ze zm.)
u.z.i.n.	– ustawa z 17.10.2008 r. o zmianie imienia i nazwiska (Dz.U. z 2021 r. poz. 1988)
u.z.l.l.d.	– ustawa z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz.U. z 2024 r. poz. 1287 ze zm.)
u.z.r.r.r.z.	– ustawa z 6.12.1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów (Dz.U. z 2018 r. poz. 2017 ze zm.)
u.z.s.p.	– ustawa z 5.07.2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej i innych ułatwieniach związanych z sukcesją przedsiębiorstw (Dz.U. z 2021 r. poz. 170 ze zm.)
u.z.z.	– ustawa z 23.05.1991 r. o związkach zawodowych (Dz.U. z 2025 r. poz. 440)
u.z.z.r.i.	– ustawa z 7.04.1989 r. o związkach zawodowych rolników indywidualnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 908)
u.ŻW	– ustawa z 24.08.2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz.U. z 2025 r. poz. 12 ze zm.)

2. Akty prawne – archiwalne

instr. sąd. z 2003 r.	– zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 12.12.2003 r. w sprawie organizacji i zakresu działania sekretariatów sądowych oraz innych działów administracji sądowej (Dz.Urz. MS Nr 5, poz. 22 ze zm.)
d.k.p.n.	– dekret z 18.07.1945 r. – Kodeks postępowania niespornego (Dz.U. Nr 27, poz. 169 ze zm.)
d.l.d.r.	– dekret z 18.09.1954 r. o likwidacji nie podjętych depozytów i nie odebranych rzeczy (Dz.U. Nr 41, poz. 184 ze zm.)
d.p.d.s.	– dekret z 20.12.1946 r. o postępowaniu dotyczącym złożenia przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego lub na zachowanie (Dz.U. z 1947 r. Nr 8, poz. 41)
d.p.k.w.	– dekret z 11.10.1946 r. – Prawo o księgach wieczystych (Dz.U. Nr 57, poz. 320 ze zm.)
d.p.m.	– dekret z 25.09.1945 r. – Prawo małżeńskie (Dz.U. Nr 48, poz. 270)
d.p.m.m.	– dekret z 29.05.1946 r. – Prawo małżeńskie majątkowe (Dz.U. Nr 31, poz. 196 ze zm.)

- d.p.n.p.r. – dekret z 8.11.1946 r. o postępowaniu niespornym z zakresu prawa rzeczowego (Dz.U. Nr 63, poz. 345 ze zm.)
- d.p.o. – dekret z 14.05.1946 r. – Prawo opiekuńcze (Dz.U. Nr 20, poz. 135)
- d.p.r. – dekret z 22.01.1946 r. – Prawo rodzinne (Dz.U. Nr 6, poz. 52 ze zm.)
- d.p.s. – dekret z 8.11.1946 r. o postępowaniu spadkowym (Dz.U. Nr 63, poz. 346 ze zm.)
- d.p.u. – dekret z 29.08.1945 r. w sprawie postępowania o ubezwłasnowolnienie (Dz.U. Nr 40, poz. 225 ze zm.)
- d.p.u.z. – dekret z 29.08.1945 r. w sprawie postępowania o uznanie za zmarłego i o stwierdzenie zgonu (Dz.U. Nr 40, poz. 226 ze zm.)
- d.p.w.o. – dekret z 21.05.1946 r. o postępowaniu przed władzą opiekuńczą (Dz.U. Nr 22, poz. 140 ze zm.)
- d.p.w.p.o. – dekret z 14.05.1946 r. – Przepisy wprowadzające prawo opiekuńcze (Dz.U. Nr 20, poz. 136)
- k.p.c. z 1932 r. – ustawa z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego, powstały z połączenia rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 83, poz. 651) i z 27.10.1932 r. – Prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym (Dz.U. Nr 93, poz. 803), w brzmieniu obowiązującym od 1.01.1933 r. nadanym Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1932 r. zmieniającym niektóre przepisy Kodeksu Postępowania Cywilnego i Przepisów wprowadzających Kodeks Postępowania Cywilnego (Dz.U. Nr 93, poz. 802), z zastosowaniem nowej, ciągłej numeracji jednostek redakcyjnych, ogłoszona jako tekst jednolity w Dz.U. z 1932 r. Nr 112, poz. 934
- k.p.c. z 1950 r. – ustawa z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego w brzmieniu obowiązującym od 2.10.1950 r. nadanym ustawą z 20.07.1950 r. o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 38, poz. 349) ogłoszona jako tekst jednolity w Dz.U. z 1950 r. Nr 43, poz. 394
- k.r. – ustawa z 27.06.1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz.U. Nr 34, poz. 308 ze zm.)
- r.e.g.b. – rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z 29.03.2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków (Dz.U. z 2016 r. poz. 1034)
- r.r.h. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 1.07.1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu, a nadto co do §§ 5, 8, 55, 62, 65–69 i 77 w porozumieniu z Ministrem Skarbu, a co do §§ 60 i 664 w porozumieniu z Ministrem Komunikacji oraz Poczty i Telegrafów o rejestrze handlowym (Dz.U. Nr 59, poz. 511 ze zm.)
- u.o.p. z 1962 r. – ustawa z 15.02.1962 r. o obywatelstwie polskim (Dz.U. z 2000 r. Nr 28, poz. 353 z późn. zm.)
- u.p.n. z 1982 r. – ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969 ze zm.)
- u.p.n.r.k. – ustawa z 27.06.1950 r. o postępowaniu niespornym w sprawach rodzinnych oraz z zakresu kurateli (Dz.U. Nr 34, poz. 310 ze zm.)
- u.s.d.g. – ustawa z 2.07.2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. z 2016 r. poz. 1829)

3. Organy orzekające

ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
RPO	– Rzecznik Praw Obywatelskich
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
SO	– sąd okręgowy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TSUE	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

4. Czasopisma i publikatory

Annales UMCS	– Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AUL	– Acta Universitatis Lodziensis
AUNC	– Acta Universitatis Nicolai Copernici
AUW	– Acta Universitatis Wratislaviensis
Biul.	– Biuletyn Sądu Najwyższego
Biuletyn CEUW	– Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego
DPP	– Demokratyczny Przegląd Prawniczy
Dz.U. P. Austr.	– Dziennik Ustaw Państwa Austriackiego
Dz.U. Rzeszy	– Dziennik Ustaw Rzeszy
Dz.Urz. MS	– Dziennik Urzędowy Ministra Sprawiedliwości
EP	– Edukacja Prawnicza
FK	– Finanse Komunalne
GP	– Głos Prawa
G. Prawna	– Gazeta Prawna
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
KPP	– Kwartalnik Prawa Prywatnego
KSP	– Krakowskie Studia Prawnicze
M. Praw.	– Monitor Prawniczy
M.P.	– Monitor Polski
MPP	– Monitor Prawa Pracy
NC	– Nowa Currenda
NP	– Nowe Prawo
NPN	– Nowy Przegląd Notarialny
NZS	– Nowe Zeszyty Samorządowe
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAiSN	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych i Sądu Najwyższego
OSAW	– Orzecznictwo Sądów Apelacji Wrocławskiej
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNAPiUS	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna
OSNCK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSNCP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNC-ZD	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich

OSPika	–	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	–	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTP	–	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
PA	–	Problemy Alkoholizmu
PiP	–	Państwo i Prawo
PIPWU UJ	–	Prace Instytutu Prawa Własności Intelektualnej Uniwersytetu Jagiellońskiego
PiZS	–	Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PL	–	Przegląd Legislacyjny
PN	–	Przegląd Notarialny
PNPR	–	Prace Naukowe Politechniki Radomskiej
PPiA	–	Przegląd Prawa i Administracji
PPC	–	Polski Proces Cywilny
PPE	–	Przegląd Prawa Egzekucyjnego
PPH	–	Przegląd Prawa Handlowego
Pr. Gosp.	–	Prawo Gospodarcze
Pr. Spółek	–	Prawo Spółek
Pr. w Dział.	–	Prawo w Działaniu
Prob. Egz.	–	Problemy Egzekucji
Prob. Egz. S.	–	Problemy Egzekucji Sądowej
Prob. Praw.	–	Problemy Praworządności
Prok. i Pr.	–	Prokuratura i Prawo
Prz. Pod.	–	Przegląd Podatkowy
Prz. Praw.-Ekonom.	–	Przegląd Prawno-Ekonomiczny
Prz. Sejm.	–	Przegląd Sejmowy
PS	–	Przegląd Sądowy
PUG	–	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PWS	–	Problemy Wymiaru Sprawiedliwości
RiP	–	Rodzina i Prawo
RPEiS	–	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
R. Pr.	–	Radca Prawny
SC	–	Studia Cywilistyczne
SPP	–	Studia Prawa Prywatnego
St. Iur.	–	Studia Iuridica
St. Praw.	–	Studia Prawnicze
St. Praw. KUL	–	Studia Prawnicze Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
St. Pr.-Ek.	–	Studia Prawno-Ekonomiczne
TPP	–	Transformacje Prawa Prywatnego
WSS	–	Wrocławskie Studia Sądowe
Zb. U. prusk.	–	Zbiór Ustaw pruskich
Zb. Urz.	–	Zbiór Urzędowy
ZNAE	–	Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej
ZNAMS	–	Zeszyty Problemowo-Analityczne Ministerstwa Sprawiedliwości
ZNASW	–	Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych
ZNIBPS	–	Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZNUG	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego
ZNUJ	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUJ PWiOWI	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej
ZNUŁ	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego
ZNUMK	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
ZNURz	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego

ZNUSz	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego
ZNUŚ	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Śląskiego
ZNUW	–	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego
ZPAMS	–	Zeszyty Problemowo-Analityczne Ministerstwa Sprawiedliwości
ZP UKSW	–	Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

5. Wykaz literatury podawanej w wersji skróconej

- M. Dziurda, *Kodeks*, 2023 – M. Dziurda, *Kodeks postępowania cywilnego. Praktyczny komentarz do nowelizacji z 2023 roku*, Warszawa 2023
- K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Kodeks*, 2024 – K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2024
- Kodeks*, red. A. Jakubecki, 2005 – *Kodeks postępowania cywilnego. Praktyczny komentarz*, red. A. Jakubecki, Kraków 2005
- Kodeks*, red. A. Jakubecki, 2010 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Jakubecki, Warszawa 2010
- Kodeks*, red. A. Jakubecki, 2012 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Jakubecki, Warszawa 2012
- Kodeks*, red. A. Jakubecki, 2013 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, red. A. Jakubecki, LEX 2013
- Kodeks*, red. A. Jakubecki, 2016 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, red. A. Jakubecki, LEX 2016
- Kodeks*, red. M. Manowska, 2013 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. M. Manowska, Warszawa 2013
- Kodeks*, red. E. Marszałkowska-Krześ, 2014 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Warszawa 2014
- Kodeks*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, 2024 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Legalis 2024
- Kodeks*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, 2025 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Legalis 2025
- Kodeks*, red. O.M. Piaskowska, 2020 – *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz*, red. O.M. Piaskowska, Warszawa 2020
- Kodeks*, red. O.M. Piaskowska, 2023 – *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie nieprocesowe. Postępowanie w razie zaginięcia lub zniszczenia akt. Postępowanie zabezpieczające. Komentarz aktualizowany*, red. O. M. Piaskowska, LEX 2023
- Kodeks*, red. P. Ryłski, A. Olaś, 2023 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. P. Ryłski, A. Olaś, Warszawa 2023
- Kodeks*, red. P. Ryłski, A. Olaś, 2024 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. P. Ryłski, A. Olaś, Warszawa 2024
- Kodeks*, red. Z. Szczurek, 2005 – *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne. Komentarz*, red. Z. Szczurek, Sopot 2005
- Kodeks*, red. A. Zieliński, 2012 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, Warszawa 2012

- Kodeks*, red. A. Zieliński, 2014 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, Warszawa 2014
- Kodeks*, red. A. Zieliński, 2017 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, Warszawa 2017
- Kodeks*, t. 1, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, 2013 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1–366*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013
- Kodeks*, t. 1, red. T. Ereciński, 2012 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2012
- Kodeks*, t. 1, red. T. Ereciński, 2023 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124*, red. T. Ereciński, Warszawa 2023
- Kodeks*, t. 1, red. A. Góra-Błaszczkowska, 2013 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Art. 1–729*, red. A. Góra-Błaszczkowska, Warszawa 2013
- Kodeks*, t. 1, red. A. Góra-Błaszczkowska, 2016 – *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1, *Komentarz. Art. 1–729*, red. A. Góra-Błaszczkowska, Warszawa 2016
- Kodeks*, t. 1, red. A. Jakubecki, 2019 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, *Art. 1–729*, red. A. Jakubecki, LEX 2019
- Kodeks*, t. 1, red. A. Marciniak, K. Piasecki, 2014 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Art. 1–366*, red. A. Marciniak, K. Piasecki, Warszawa 2014
- Kodeks*, t. 1, red. O.M. Piaskowska, 2024 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Art. 1–505³⁹*, red. O.M. Piaskowska, Warszawa 2024
- Kodeks*, t. 1, red. K. Piasecki, 2006
- Kodeks*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, 1969 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, Warszawa 1969
- Kodeks*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, 1975 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, Warszawa 1975
- Kodeks*, t. 1, red. T. Zembruski, 2020 – *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian*, t. 1, red. T. Zembruski, Warszawa 2020
- Kodeks*, t. 1B, red. A. Góra-Błaszczkowska, 2020 – *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1B, *Komentarz. Art. 425–729*, red. A. Góra-Błaszczkowska, Warszawa 2020
- Kodeks*, t. 2, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, 2013 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Artykuły 367–505³⁷*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013
- Kodeks*, t. 2, red. T. Ereciński, 2012 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2012
- Kodeks*, t. 2, red. M. Manowska, 2011 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Art. 506–1217*, red. M. Manowska, Warszawa 2011
- Kodeks*, t. 2, red. M. Manowska, 2022 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 2, *Art. 478–1217*, red. M. Manowska, LEX 2022
- Kodeks*, t. 2, red. A. Marciniak, K. Piasecki, 2014 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Art. 367–729*, red. A. Marciniak, K. Piasecki, Warszawa 2014
- Kodeks*, t. 2, red. O.M. Piaskowska, 2024 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, *Art. 506–1217*, red. O.M. Piaskowska, Warszawa 2024

- Kodeks*, t. 2, red. K. Piasecki, 1997 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, red. K. Piasecki, Warszawa 1997
- Kodeks*, t. 2, red. K. Piasecki, 2006 – *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz do artykułów 506–1088*, red. K. Piasecki, Warszawa 2006
- Kodeks*, t. 2, red. K. Piasecki, 2010 – *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz do artykułów 367–505*³⁷, red. K. Piasecki, Warszawa 2010
- Kodeks*, t. 2, red. Z. Resich, W. Siedlecki, 1976 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, red. Z. Resich, W. Siedlecki, Warszawa 1976
- Kodeks*, t. 2, red. T. Szanciło, 2019 – *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz. Art. 506–1217*, red. T. Szanciło, Warszawa 2019
- Kodeks*, t. 2, red. T. Szanciło, 2023 – *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz. Art. 459–1217*, red. T. Szanciło, Warszawa 2023
- Kodeks*, t. 2, red. A. Zieliński, 2006 – *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz do artykułów 506–1217*, red. A. Zieliński, Warszawa 2006
- Kodeks*, t. 3, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, 2011 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, *Artykuły 506–729*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2011
- Kodeks*, t. 3, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, 2013 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, *Artykuły 506–729*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013
- Kodeks*, t. 3, red. T. Ereciński, 2009 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, *Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze. Część druga. Postępowanie zabezpieczające*, red. T. Ereciński, Warszawa 2009
- Kodeks*, t. 3, red. T. Ereciński, 2012 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2012
- Kodeks*, t. 3, red. J. Jodłowski, K. Piasecki – *Kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, t. 3, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. J. Jodłowski, K. Piasecki, Warszawa 1989
- Kodeks*, t. 3, red. K. Piasecki, A. Marciniak, 2012 – *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3, *Postępowanie nieprocesowe, w razie zaginięcia lub zniszczenia akt, zabezpieczające i egzekucyjne. Komentarz do artykułów 506–1088*, red. K. Piasecki, A. Marciniak, Warszawa 2012
- Kodeks*, t. 3, red. T. Wiśniewski, 2021 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, *Artykuły 506–729*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021
- Kodeks*, t. 4, red. T. Ereciński, 2016 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4, *Postępowanie rozpoznawcze, postępowanie zabezpieczające*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016
- Kodeks*, t. 4, red. T. Wiśniewski, 2021 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4, *Artykuły 730–1088*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021
- Kodeks*, t. 5, red. T. Ereciński, 2012 – *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 5, *Międzynarodowe postępowanie cywilne, sąd polubowny (arbitrażowy)*, red. T. Ereciński, Warszawa 2012
- SPC, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985 – *System Prawa Cywilnego*, red. W. Czachórski, t. 1, *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Ossolineum 1985
- SPC, t. 4, red. J.S. Piąkowski, 1986 – *System Prawa Cywilnego*, red. W. Czachórski, t. 4, *Prawo spadkowe*, red. J.S. Piąkowski, Ossolineum 1986

- SPH, t. 7, red. T. Wiśniewski, 2007 – *System Prawa Handlowego*, t. 7, *Postępowanie sądowe w sprawach gospodarczych*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2007
- SPH, t. 7, red. T. Wiśniewski, 2013 – *System Prawa Handlowego*, t. 7, *Postępowanie sądowe w sprawach cywilnych z udziałem przedsiębiorców*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2013
- SPP, t. 1, red. M. Safjan, 2007 – *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007
- SPP, t. 10, red. B. Kordasiewicz, 2009 – *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009
- SPP, t. 10, red. B. Kordasiewicz, 2013 – *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2013
- SPP, t. 10, red. B. Kordasiewicz, 2015 – *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015
- SPP, t. 12, red. T. Smoczyński, 2003 – *System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2003
- SPPC, t. 2, red. Z. Resich – *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. W. Berutowicz, t. 2, *Postępowanie rozpoznawcze przed sądem pierwszej instancji*, red. Z. Resich, Ossolineum 1987
- SPPC, t. 3, red. W. Siedlecki – *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. W. Berutowicz, t. 3, *Zaskarżanie orzeczeń sądowych*, red. W. Siedlecki, Ossolineum 1986
- SPPC, t. 3, cz. 1, red. J. Gudowski, 2013 – *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. nacz. T. Ereciński, t. 3, cz. 1, *Środki zaskarżenia*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013
- SPPC, t. 3, cz. 2, red. J. Gudowski, 2013 – *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. nacz. T. Ereciński, t. 3, cz. 2, *Środki zaskarżenia*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013
- SPPC, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński – *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, t. 4, *Postępowanie nieprocesowe*, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, Warszawa 2021
- SPPC, t. 4, cz. 1, vol. 2, red. K. Lubiński – *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, t. 4, *Postępowanie nieprocesowe*, cz. 1, vol. 2, red. K. Lubiński, Warszawa 2021
- SPPC, t. 4, cz. 2, red. P. Ryłski, M. Walasik – *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, t. 4, *Postępowanie nieprocesowe*, cz. 2, *Postępowania z zakresu prawa osobowego, rodzinnego i rzeczowego*, red. P. Ryłski, M. Walasik, Warszawa 2023
- SPPC, t. 4, cz. 3, red. P. Ryłski, M. Walasik – *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, t. 4, *Postępowanie nieprocesowe*, cz. 3, *Postępowania z zakresu prawa spadkowego i pozostałe postępowania kodeksowe*, red. P. Ryłski, M. Walasik, Warszawa 2024
- M. Uliasz, *Kodeks*, 2008 – M. Uliasz, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2008

6. Inne

KRS	–	Krajowy Rejestr Sądowy
NIP	–	numer identyfikacji podatkowej

CZĘŚĆ I

Rozdział 1

POSTĘPOWANIE NIEPROCESOWE W STRUKTURZE POSTĘPOWANIA CYWILNEGO

Literatura podstawowa

- Berutowicz W., *Funkcja postępowania cywilnego w oświeceniu nauki o tzw. prawie skargi* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa–Wrocław 1967
- Berutowicz W., *Znaczenie prawne sądowego dochodzenia roszczeń*, Warszawa 1966
- Demendecki T., *O potrzebie zachowania trybu postępowania nieprocesowego dla rozpoznawania spraw cywilnych we współczesnym polskim postępowaniu cywilnym. Przyczynek do dyskusji*, „Zeszyty Naukowe WSEI, Administracja” 2012/2
- Dobrzański B., *Scalenie postępowania spornego z niespornym w projekcie kodeksu postępowania cywilnego*, PiP 1960/7
- Fenichel Z., *Stosunek postępowania niespornego do spornego*, PS 1993/2
- Fenichel Z., *Uwagi o projekcie książki pierwszej kodeksu postępowania niespornego*, PPC 1936/20–21
- Fidler J., Goldsztajn S., Car S., *Ustawa Postępowania Sądowego Cywilnego z roku 1864 (według wydania urzędowego z roku 1914) ze wszystkimi zmianami i uzupełnieniami do dnia 1 stycznia 1918 roku, wydany w Królestwie Polskim*, Warszawa 1918
- Harla A.G., *Układ części ogólnej postępowania nieprocesowego*, St. Iur. 2018/75
- Hroboni J., *Analiza projektu książki pierwszej kodeksu postępowania niespornego*, PPC 1937/2
- Hroboni J., *Rozgraniczenie postępowania niespornego i spornego*, PPC 1934/6
- Jędrzejewska M., *Ogólne zagadnienia postępowania nieprocesowego w świetle praktyki sądowej i doktryny* [w:] *Materiały na konferencję naukową „Funkcjonowanie Kodeksu postępowania cywilnego w praktyce”*, Warszawa–Popowo 1984
- Jodłowski J., *Nowy etap przebudowy polskiego procesu cywilnego*, PiP 1953/5–6
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 2007
- Korzan K., *Naczelne zasady wymiaru sprawiedliwości i naczelne zasady postępowania nieprocesowego*, „Rejent” 2004/7
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2004
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe – część ogólna*, Katowice 1983
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe w systemie postępowania cywilnego*, cz. 1, „Rejent” 2004/8

- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe w systemie postępowania cywilnego*, cz. 2, „Rejent” 2004/9
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe przed sądem pierwszej instancji*, „Rejent” 2004/10
- Korzan K., *Roszczenie procesowe jako przedmiot postępowania cywilnego w kontekście prawa dostępu do sądu i prawa do powództwa* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatee. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. Marciniak, Łódź 1998
- Korzan K., *Teoretyczne podstawy wyodrębniania postępowania nieprocesowego z sądowego postępowania cywilnego* [w:] *Zbiór rozpraw z zakresu postępowania cywilnego. Profesorowi Włodzimierzowi Berutowiczowi w 40-lecie pracy naukowej*, red. H. Mądrzak, AUW Prawo 1990/170
- Krajewski J., *Postępowanie nieprocesowe*, Toruń 1973
- Krajewski J., *Stosunek procesu do postępowania nieprocesowego*, ZNUMK 1967/23
- Kulski I., *Cele i funkcje postępowania cywilnego*, Warszawa 2013
- Lipiński K., Pietrzykowski J., *Kodeks postępowania niespornego z orzecznictwem okresu powojennego*, Warszawa 1959
- Lisiewski M., *Podstawowe problemy struktury nowego postępowania cywilnego*, NP 1957/3
- Lisiewski M., *Scalenie postępowania spornego i niespornego*, ZNUŁ. Nauki Humanistyczno-Spółeczne 1959/14
- Litauer J.J., *Uwagi z powodu wprowadzenia księgi I-ej Kodeksu Postępowania Niespornego*, PiP 1946/1
- Litewski W., *Der römisch-kanonische Zivilprozeß nach den älteren ordines iudicarii*, t. 1, Kraków 1999
- Litewski W., *Rzymski proces cywilny*, Kraków 1988
- Lityński A., *Spór o postępowanie niesporne (1945–1964)*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2003/1
- Lubiński K., *Istota i charakter prawny działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym*, Toruń 1985
- Lubiński K., *Jurysdykcja nieprocesowa w prawie rzymskim a współczesne postępowanie nieprocesowe* [w:] *Honeste vivere. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. Gajda, A. Sokala, Toruń 2001
- Lubiński K., *Sposoby regulacji prawnej postępowania nieprocesowego w wybranych europejskich systemach postępowania cywilnego* [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016
- Lubiński K., *Uwagi o terminie „postępowanie nieprocesowe”*, PiP 1986/2
- Markiewicz K., *Postępowanie nieprocesowe w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego. Serock k. Warszawy. 24–26 września 2009 r.*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010
- Markiewicz K., Walasik M., *Założenia wstępne dotyczące przepisów o postępowaniu nieprocesowym w nowym Kodeksie postępowania cywilnego przyjęte przez zespół problemowy Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego do spraw postępowania cywilnego*, PS 2012/9

- Mączyński A., *Specyfika postępowania nieprocesowego* [w:] *Proces i prawo. Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jerzego Jodłowskiego*, red. E. Łętowska, Ossolineum 1989
- Miączyński A., *Ochrona praw jednostki w postępowaniu nieprocesowym*, ZNUJ. Prace Prawnicze 1979/85
- Nowacki J., „Odpowiednie” stosowanie przepisów prawa, PiP 1964/3
- Osuchowski W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1971
- Piekarski M., *Stosunek postępowania niespornego do spornego*, PN 1949/3–4
- Pietrkowski H., *Metodyka pracy sędziego w sprawach cywilnych*, Warszawa 2009
- Policzkiewicz J., Siedlecki W., Wengerek E., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1973
- Resich Z., *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985
- Resich Z., *Przesłanki procesowe*, Warszawa 1966
- Rowiński T., *Interes prawny w procesie cywilnym i w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 1971
- Rylski P., *O większą autonomię postępowania nieprocesowego (uwagi na tle wybranego orzecznictwa Sądu Najwyższego)* [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016
- Sawczuk M., *O celach i funkcjach postępowania cywilnego procesowego i nieprocesowego (niespornego)* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. Marciniak, Łódź 1998
- Siedlecki W., *Kilka uwag na temat wykładni i stosowania przepisów nowego kodeksu postępowania cywilnego*, SC 1969/13–14
- Siedlecki W., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1988
- Siedlecki W., *Przedmiot postępowania cywilnego* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego. Zbiór studiów*, red. J. Jodłowski, Ossolineum 1974
- Siedlecki W., *Stosunek postępowania spornego do niespornego*, PiP 1949/2
- Siedlecki W., Świeboda Z., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2001
- Sychowicz M., *Podstawy przekazania spraw cywilnych do trybu nieprocesowego*, NP 1969/10
- Świdarska A., *Zasada kontryktoryjności w postępowaniu nieprocesowym (na gruncie kodeksu postępowania cywilnego)*, ZNUW 1992/2
- Tabęcki C., *Uwagi do przepisów ogólnych postępowania nieprocesowego zawartych w projekcie k.p.c. z 1964 r.*, „Palestra” 1964/8
- Trammer M., *Następcza bezprzedmiotowość procesu cywilnego*, Kraków 1950
- Turek A., Turek J., *Wszczęcie postępowania nieprocesowego*, M. Praw. 2013/6
- Walasik M., *Profil i zakres postępowania nieprocesowego*, GSP 2022/5
- Waligórski M., *Polskie prawo procesowe cywilne. Dynamika procesu (postępowanie)*, Warszawa 1948
- Waligórski M., *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947
- Wengerek E., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1980
- Wiliński A., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, cz. 1, Lublin 1973

Wiszniewski Z., *Postępowanie w przypadku niewłaściwości sądu lub niewłaściwości trybu postępowania*, NP 1953/6

Włodyka S., *Pojęcie postępowania cywilnego i jego rodzaje* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego. Zbiór studiów*, red. J. Jodłowski, Ossolineum 1974

Systemy, komentarze, opracowania i podręczniki

Berutowicz W., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2008

Dolecki H., *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2005

Litauer J.J., *Komentarz do procedury cywilnej*, Warszawa 1933

Litauer J.J., *Komentarz do procedury cywilnej. Trzeci suplement zawierający nowe objaśnienia oraz orzecznictwo kasacyjne*, Warszawa 1937

Jodłowski J., Resich Z., Lapierre J., Misiuk-Jodłowska T., Weitz K., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2009

Jodłowski J., Siedlecki W., *Postępowanie cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1958

Kodeks, red. M. Manowska, 2013

Kodeks, red. A. Zieliński, 2012

Kodeks, t. 1–3, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, 2013

Kodeks, t. 1–3, red. T. Ereciński, 2012

Kodeks, t. 1, red. A. Góra-Błaszczkowska, 2013

Kodeks, t. 1, red. A. Jakubecki, 2019

Kodeks, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, 1975

Kodeks, t. 2, red. A. Marciniak, K. Piasecki, 2014

Kodeks, t. 3, red. K. Piasecki, A. Marciniak, 2012

Kodeks postępowania niespornego. Księga I. Część ogólna oraz przepisy szczegółowe jednolitego postępowania niespornego z objaśnieniami, oprac. J.J. Litauer, Łódź 1946

Kodeks postępowania niespornego. Część szczegółowa. Nowe dekrety z zakresu postępowania niespornego z objaśnieniami, oprac. J.J. Litauer, Łódź 1946

Kodeks postępowania niespornego z orzecznictwem okresu powojennego. Część ogólna oraz przepisy szczegółowe i związkowe w opracowaniu K. Lipińskiego i J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1959

Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. K. Piasecki, Warszawa 2009

Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Postępowania Niespornego, cz. 1, *Projekt Księgi Pierwszej Kodeksu Postępowania Niespornego*, cz. 2, *Uzasadnienie*, Warszawa 1936

Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Postępowania Niespornego, cz. 1, *Projekt Księgi Drugiej. Rozdział o postępowaniu spadkowym*, Warszawa 1939

Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki. Projekt przepisów o urzędzie opiekuńczym, Warszawa 1938

Siedlecki W., Świeboda Z., *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2001

SPPC, t. 2, red. Z. Resich

SPPC, t. 3, red. W. Siedlecki

SPPC, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński

SPPC, t. 4, cz. 1, vol. 2, red. K. Lubiński

SPPC, t. 4, cz. 2, red. P. Rylski, M. Walasik

SPPC, t. 4, cz. 3, red. P. Rylski, M. Walasik

Uliasz M., *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz do artykułów 506–1217*, Warszawa 2007

Ustawy w sprawach sądownictwa niespornego obowiązujące na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej, oprac. T. Zajączkowski, Poznań 1925

Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego. Zbiór studiów, red. J. Jodłowski, Osolineum 1974

1.1. Rys historyczny

1.1.1. Geneza i rozwój postępowania nieprocesowego

Postępowanie nieprocesowe (dawniej także postępowanie niesporne; łac. *iurisdictio voluntaria*, niem. *freiwillige Gerichtsbarkeit*, wł. *giurisdizione volontaria*) jest jednym z dwóch zasadniczych trybów sądowego postępowania rozpoznawczego w sprawach cywilnych. Zaczęło się kształtować już w **prawie rzymskim**, dla którego głównym, a równocześnie najstarszym trybem rozpoznawania spraw cywilnych był wprowadzenie procesu (*iurisdictio contentiosa*), jednak w niektórych rodzajach spraw już we wczesnym niewolnictwie zaczęły się kształtować pewne formy udziału magistratury w sformalizowanym dokonywaniu niektórych czynności prawnych, zakładające szerszą władzę jurysdykcyjną, nieograniczoną żądaniami i zarzutami uczestniczących w tych czynnościach osób. Były to początkowo zwłaszcza sprawy z zakresu stosunków rodzinnych i opiekuńczych, w tym dotyczące legalizowania adopcji (*adoptio*), roztaczania pieczy prawnej nad małoletnimi i zwalniania ich z podległości władzy ojcowskiej (*emancipatio*) czy też wyzwiania niewolnika (*manumissio*). Ta forma działalności w prawie rzymskim, nazywana **postępowaniem dobrowolnym** (*iurisdictio voluntaria*), polegała w głównej mierze na współdziałaniu magistratury (początkowo konsula, następnie hierarchicznie niższego pretora, w tym powołanego w II w. n.e. pretora do spraw opiekuńczych – *praetor tutelaris*¹) w formalnym dokonywaniu pewnych niespornych czynności prawnych zgodnie z wolą uczestników postępowania. W odróżnieniu od *iurisdictio contentiosa*, której istoty upatrywano we władzy wyrokowania o prawie w warunkach sporu sądowego (*conflictus iudicialis*), jurysdykcja dobrowolna postrzegana była jako władza rozwiązywania spraw niekonfliktowych, pozbawionych elementu sporu, w których nie występowała strona przeciwna, a więc rozpoznawanych w warunkach braku sprzeciwu².

Jurysdykcja niesporna realizowała założenie konieczności poddania urzędowej kontroli niektórych czynności prawnych doniesłych z punktu widzenia interesu publicznego; ich dokumentowanie w ramach formalnie przeprowadzonego postępowania zabezpieczało

¹ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2007, s. 46, 108 i n.

² Zob. szerzej K. Lubiński [w:] SPPC, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 40–42.

bowiem pewność obrotu prawnego. Istotną rolę w kształtowaniu się *iurisdictio voluntaria* spełniała znana już w okresie XII tablic instytucja *in iure cessio*, która wykształciła się z praktyki powstałej w ramach postępowania procesowego i polegającej na uznaniu powództwa, które niwelowało spór o prawo i prowadziło do uzyskania zmiany stosunku prawnego zgodnej z wolą obu stron³ już w fazie *in iure*, bez przekazywania sprawy *in iudicio*, w ramach pozornego procesu cywilnego. W ten sposób dokonywano m.in. przenoszenia własności rzeczy ruchomych i nieruchomości, wyzwolenia niewolnika, przysposobienia czy zwolnienia dziecka z podległości władzy ojcowskiej. Tytuł prawny uzyskany w drodze wspomnianej instytucji był skuteczny także wobec osób trzecich i gwarantował bezpieczeństwo obrotu prawnego⁴. Instytucja *in iure cessio* – jako zbyt formalistyczna – wprawdzie wyszła z użycia w okresie poklasycznym⁵, niemniej zachowano wymóg dokumentowania przed magistraturą wspomnianych czynności prawnych w szczególności poprzez złożenie stosownego oświadczenia do protokołu sądowego.

Zakres przedmiotowy jurysdykcji dobrowolnej ulegał stopniowej modyfikacji polegającej na wyłączeniu spod nadzoru magistratury takich czynności, jak wyzwolenie niewolnika, wyzwolenie dziecka spod władzy ojcowskiej czy adopcja dziecka (do dokonania których wystarczało jednostronne oświadczenie) oraz objęciu nią takich czynności prawnych, jak: ustanowienie opiekuna w braku lub niemożności działania opiekuna ustawowego (*tutela dativa*), ustanowienie kuratora dla osoby chorej umysłowo (*cura furiosi*) lub marnotrawcy (*cura prodigi*), potwierdzanie umów dotyczących obowiązku alimentacyjnego, współdziałanie przy sprzedaży nieruchomości osób małoletnich oraz przy rejestracji większych darowizn, złożenie testamentu lub zaprotokołowanie treści testamentu itp.

Wszystkie powyższe formy działalności, łącznie z dokumentowaniem czynności prawnych przez włączanie treści dokumentów (w tym dokumentów stwierdzających dokonanie czynności prawnych, określanych mianem *instrumenta publica confecta*, przygotowywanych przez pisarzy zawodowych – tzw. *tabelliones*⁶) do protokołu sądowego (*apud acta condita*), nie przyjęły jednak formy prawnie zorganizowanego postępowania, lecz charakteryzowały się znaczną różnorodnością, obejmując te sfery życia społecznego, na które państwo chciało wpływać. Brak zorganizowania jurysdykcji dobrowolnej w określonej formie działalności sprawił, że w prawie rzymskim nie wykształciło się

³ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie...*, s. 131; W. Litewski, *Rzymski proces cywilny*, Kraków 1988, s. 48.

⁴ Zob. szerzej K. Lubiński, *Jurysdykcja nieprocesowa w prawie rzymskim a współczesne postępowanie nieprocesowe* [w:] *Honeste vivere. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. Gajda, A. Sokala, Toruń 2001, s. 128–129.

⁵ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie...*, s. 300.

⁶ W działalności *tabelliones*, którzy od VI w. n.e. wykonywali zawód na podstawie cesarskiego upoważnienia, upatruje się wczesnych załazków instytucji notariatu. Zob. szerzej K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 46–47.

ogólne postępowanie nieprocesowe, możliwe do wyodrębnienia w ramach systematyzacji postępowania cywilnego⁷.

Rzymska jurysdykcja „dobrowolna” ukształtowała pewną tradycję prawną, która przez prawo starogermańskie, średniowieczną naukę prawa kanonicznego, a także średniowieczną jurysdykcję nieprocesową we Francji, Włoszech i Niemczech⁸ przetrwała do czasów nowożytnych i znalazła wyraz m.in. w kodyfikacji napoleońskiej i w kodyfikacjach państw zaborczych, obowiązujących w Polsce międzywojennej⁹. Sprawy regulowane w tym trybie łączył brak sporu o prawo, dokumentacyjny lub rejestracyjny charakter działalności (zwłaszcza w prawie kanonicznym) albo też potrzeba ingerencji w doniosłe sfery życia społecznego (sprawy opiekuńcze).

W nowożytnych kodeksach postępowania cywilnego, oddziałujących na porządek prawny na ziemiach polskich, postępowanie nieprocesowe uregulowane było różnorodnie. Przykładowo w XIX-wiecznym prawie francuskim istniała szcążkowa regulacja postępowania nieprocesowego. Również w rosyjskiej ustawie postępowania sądowego cywilnego z 20.11.1864 r., wzorowanej na kodeksie francuskim, nie unormowano początkowo tego postępowania, a uregulowano je dopiero w **ustawie z 14.04.1866 r. o postępowaniu sądowym zachowawczym**¹⁰, której przepisy włączono następnie do ustawy z 1864 r.¹¹ Wówczas objęto jurysdykcją nieprocesową sprawy o wezwanie spad-

⁷ K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 47, K. Lubiński, *Jurysdykcja nieprocesowa...*, s. 131. Autor stwierdza wyraźnie, że „znany prawu rzymskiemu podział jurysdykcji na procesową i nieprocesową nie stanowił podstawy do przeprowadzenia systematyzacji postępowania cywilnego i jego podziału na sprawy procesowe i nieprocesowe”.

⁸ Zob. szerzej K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 49–59.

⁹ W nauce włoskiej, hiszpańskiej, a także niemieckiej czy szwajcarskiej wciąż spotkać można określenie: „sądownictwo dobrowolne” lub „jurysdykcja dobrowolna” (*giurisdizione volontaria, freiwillige Gerichtsbarkeit*). Od pojęcia tego, jako nieprecyzyjnego, wieloznacznego i nieodpowiadającego istotnym cechom jurysdykcji nieprocesowej (w tym szerokim uprawnieniu sądu do podejmowania działań z urzędu), odstępuje się jednak w języku prawnym W to miejsce stosuje się sformułowania: „postępowanie kameralne” (*procedimenti in camera di consiglio*) dla podkreślenia niejawnego charakteru czynności sądowych lub „postępowanie sumaryczne” (*summarische Verfahren*), które zwraca uwagę na jego skrócony charakter. Zob. Szerzej K. Lubiński, *Jurysdykcja nieprocesowa...*, s. 121–125, K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 59–80. W literaturze włoskiej wyraźnie podkreśla się, że jest to szczególnie postępowanie o charakterze skróconym (*procedimento a cognizione sommaria*), które nie polega na tradycyjnie rozumianym rozstrzygnięciu sporów i wyróżnia się znacznie większymi uprawnieniami sędziowskimi w zakresie kształtowania jego przebiegu.

¹⁰ Od tego określenia odstąpiono w kodeksie postępowania cywilnego Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 10.07.1923 r., kiedy to przyjęto termin: postępowanie szczególne (*osobove proizvodstvo*); zostało ono zaadoptowane do kolejnych aktów prawnych regulujących postępowanie cywilne, w tym do nowego kodeksu z 14.11.2002 r.

¹¹ Tekst ustawy z roku 1864 uwzględniający wszystkie zmiany i uzupełnienia do 1.01.1918 r. przetłumaczyli i opracowali – przy współudziale Stanisława Cara, redaktora Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości – Jan Fidler i Stanisław Goldsztajn. Zob. J. Fidler, S. Goldsztajn, S. Car, *Ustawa Postępowania Sądowego Cywilnego z roku 1864 (według wydania urzędowego z roku 1914) ze wszystkimi zmianami i uzupełnieniami do dnia 1 stycznia 1918 roku, wydany w Królestwie Polskim*, Warszawa 1918.

kobierców zmarłego, o zachowanie jego majątku, dział spadku, wprowadzenie w posiadanie nieruchomości czy też sprawy osób zaginionych bez wieści, jakkolwiek katalog tych spraw był stopniowo poszerzany.

Rosyjska procedura cywilna zastąpiła obowiązujące na obszarze Królestwa Polskiego ustawodawstwo francuskie od 1(13).07.1876 r.¹² Przepisy o postępowaniu sądowym zachowawczym (art. 1401–1460⁴⁸) zawarte w księdze czwartej ustawy co do zasady nie rozciągały się jednak na warszawski okręg sądowy (Królestwo Polskie)¹³, lecz zostały zastąpione przez uregulowania zawarte w art. 1647–1797 ustawy. Te ostatnie regulowały następujące rodzaje spraw rozpoznawanych w trybie postępowań szczególnych: o sprostowanie aktów stanu cywilnego (art. 1647–1652), o upoważnienie kobiet zamężnych z powodu uznania męża za pozbawionego własnej woli lub z powodu odmówienia jej tego przez męża (art. 1653–1660), o przysposobienie, przy czym akt przysposobienia dokonywany był przed rejentem i składany jedynie do decyzji sądu okręgowego, a następnie do potwierdzenia przez sąd apelacyjny (art. 1661), o uznanie dzieci nieślubnych, które to oświadczenie także składane było przed rejentem (art. 1662), ze skarg na uchwały rad rodzinnych (art. 1666–1672), o uznanie osoby za pozbawioną własnej woli (art. 1673–1680), o ograniczenie zdolności prawnej przez dodanie doradcy sądowego (art. 1681), o ogłoszenie o otwarciu spadku (art. 1682), o opieczętowanie majątku pozostałego po zmarłych (art. 1683–1702), o odjęcie pieczęci z majątku zmarłego (art. 1703–1722), o sporządzenie spisu inwentarza (art. 1723–1732), o przechowanie opieczętowanego lub opisanego majątku (art. 1733–1737), ze skarg i sporów powstałych przy opieczętowaniu, odjęciu pieczęci i sporządzeniu spisu inwentarza (art. 1738–1741), o zaświadczenie przedstawionych testamentów i rozstrzyganie prośb legatariuszów ogólnych o wprowadzenie w posiadanie (art. 1742), o zachowanie spadków wakujących i bezdziedzicznych (art. 1743–1749), o przyjęcie spadku warunkowo, z dobrodziejstwem inwentarza (art. 1750–1757), o zrzeczenie się wspólności majątkowej i o zrzeczenie się spadku (art. 1758), o dział spadku (art. 1759–1768), sprzedaż majątku spadkowego (art. 1769–1774), o uznanie osoby za zaginioną bez wieści (art. 1775–1779), o zaferowanie zapłaty i zaznaczenie (art. 1780–1786), o przyznanie dłużnikowi prawa sądowego odstąpienia majątku na rzecz wierzycieli (art. 1787–1796) oraz o wyznaczenie wynagrodzenia za majątki przechodzące z rozporządzenia rządu od właściciela prywatnego na użytek państwa lub ogólny (art. 1797–1798).

¹² Na mocy ukazu carskiego z 19.02(3.03).1875 r. Zob. szerzej A. Stawarska-Rippel, *Rosyjska procedura cywilna w pracach sekcji postępowania cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej II RP na przykładzie projektu „Tytułu o dowodach” J.J. Litauera*, „Z Dziejów Prawa”, t. 3 (11), Katowice 2010, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, s. 79 i n. wraz z przytoczoną tam literaturą.

¹³ Wyjątkowo zachowane zostały przepisy regulujące:

1) sporządzenie inwentarza majątku ruchomego osób zmarłych, będących w służbie wojskowej lub wojskowo-morskiej (art. 1401¹ i 1404¹);

2) zapisanie do ksiąg stanu cywilnego ślubów staroobrzędowców i sekstantów, jak również ślubów zawartych według przepisów innej wiary, wyznania oraz sekty przez osoby, które wyznawały wiarę prawosławną przed ogłoszeniem Najwyższego Ukazu z 17.04.1905 r. w przedmiocie ustalenia zasad tolerancji religijnej, jak również o zapisaniu dzieci zrodzonych z tych związków (art. 1460⁴⁹–1460⁶¹).

Lata 20. XX w. przyniosły w prawie rosyjskim zmiany skutkujące redukcją rodzajów spraw rozpoznawanych w sądowym postępowaniu nieprocesowym, co w szczególności dotyczyło przekazania w 1926 r. organom administracyjnym (prezydiom komitetów wykonawczych rad ludu pracującego) sprawowania władzy opiekuńczej. Pewien odwrót w zakresie tej tendencji należy wiązać z uchwaleniem w 1964 r. kodeksu postępowania cywilnego Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, który objął także postępowanie nieprocesowe, a w jego ramach m.in. sprawy o: ubezwłasnowolnienie, przysposobienie, ograniczenie lub pozbawienie małoletniego między 14. a 18. rokiem życia prawa do samodzielnego rozporządzania swoim majątkiem, odtworzenie praw do utraconych dokumentów – w ramach tzw. postępowania wywoławczego, dokonanie lub odmowę dokonania czynności notarialnych, a także o ustalenie faktów mających znaczenie prawne, w tym np. stosunku pokrewieństwa, faktu rejestracji urodzenia, przysposobienia, rozwiązania małżeństwa, zgonu¹⁴.

W pruskiej powszechnej ordynacji sądowej z 1793 r., mającej istotny wpływ także na prawo na późniejszych ziemiach zaboru pruskiego, wyodrębniono w części drugiej przepisy ogólne postępowania nieprocesowego, w których zdefiniowano czynności postępowania nieprocesowego jako te, które wprawdzie nie są czynnościami procesowymi, ale według istniejących przepisów ustawowych powinny być dokonywane przed sądami, jak również czynności, których strony dobrowolnie zechciały dokonać sądownie w celu nadania im większej pewności¹⁵.

Również w XIX-wiecznych niemieckich aktach procesowych (ustawa z 1877 r.) postępowania nieprocesowe początkowo nie zostały uwzględnione, lecz pozostały zróżnicowane terytorialnie. Dopiero odrębna, **związkowa ustawa Rzeszy z 17.05.1898 r. o sprawach sądownictwa niespornego** (*Gesetz über die Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit*)¹⁶ (obowiązująca od 1.01.1900 r.) wyróżniała przepisy ogólne (w § 1–34) i włączała do trybu nieprocesowego sprawy opiekuńcze i wychowania zapobiegawczego (§ 35–64), sprawy z zakresu przysposobienia, w tym dotyczące zatwierdzenia umowy przysposabiającej lub znoszącej stosunek przysposobienia (§ 65–68), sprawy osobowe (§ 69–71), spadkowe (§ 72–85) i działowe (§ 86–99), dotyczące zastawu na okręcie (§ 100–124), handlowe, w tym prowadzenia rejestrów: handlowego, spółdzielni i wzorów (§ 125–158), dotyczące stowarzyszeń i rejestru praw majątkowych (§ 159–162), wyjawienia majątku, wysłedzenia i przechowania rzeczy, w tym mianowania, zaprzysiężenia i przesłuchania biegłych w celu ustalenia stanu lub wartości rzeczy oraz rozstrzygnięcia o sposobie sprzedaży zastawu (§ 163–166), sprawy dotyczące urzędowego stwierdzania

¹⁴ Zob. szerzej K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 67–68 i powołana tam literatura.

¹⁵ W tym przedmiocie zob. szerzej K. Lubiński, *Istota i charakter prawny działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym*, Toruń 1985, s. 20–39.

¹⁶ W brzmieniu obwieszczenia z 20.05.1898 r. (Dz.U. Rzeszy z 1898 r., s. 339, 771).

czynności prawnych, uwierzytelniania podpisów i znaków odręcznych, sporządzania i przyjmowania innych dokumentów sądowych i notarialnych (§ 167–184).

Wiek XX przyniósł w prawie niemieckim, podobnie jak w wielu innych porządkach prawnych, istotne zmiany, spośród których odnotowania godne są w szczególności modyfikacje wprowadzone na mocy ustawy z 2.10.1950 r. Dostrzegając administracyjny charakter wielu spraw rozpoznawanych dotychczas w postępowaniu nieprocesowym, wyłączono wówczas z drogi sądowego postępowania m.in. sprawy rejestracyjne, depozytowe, spadkowe czy opiekuńcze osób pełnoletnich. W kodeksie postępowania cywilnego z 1975 r. postępowanie szczególne przewidziano m.in. dla spraw o uznanie za zmarłego, ubezwłasnowolnienie i stwierdzenie bezskuteczności dokumentu, a z biegiem lat zakres przedmiotowy postępowania nieprocesowego ulegał dynamicznemu poszerzaniu, obejmując także sprawy sporne. Ostateczny kształt tego postępowania, przewidujący jurysdykcję nieprocesową także dla niektórych spraw spornych, nadała ustawa z 17.12.2008 r. o postępowaniu w sprawach rodzinnych oraz w sprawach postępowania nieprocesowego (*Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit*).

W Austrii uchwalono odrębny **patent cesarski z 9.08.1854 r. o postępowaniu sądowym w sprawach niespornych** (*Gesetz über das gerichtliche Verfahren in Rechtsangelegenheiten außer Streitsachen*)¹⁷, w którym po przepisach ogólnych o postępowaniu nieprocesowym (§ 1–19) wymieniono szczegółowo konkretne sprawy podległe temu trybowi, w tym sprawy spadkowe, sprawy z zakresu opieki, kurateli, fideikomisów, przysposobienia, zwolnienia spod władzy rodzicielskiej czy uwierzytelniania odpisów i dokumentów, podporządkowując je zasadzie oficjalności i śledczości. Patent cesarski został zastąpiony ustawą federalną z 12.12.2003 r. o sądowym postępowaniu w sprawach nieprocesowych (*Gesetz über das gerichtliche Verfahren in Rechtsangelegenheiten außer Streitsachen*).

Regulacje postępowań nieprocesowych pojawiały się także w innych systemach prawnych, czego przykładem były przepisy zawarte we wspólnej dla całego postępowania cywilnego hiszpańskiej ustawie o sądowym postępowaniu cywilnym z 1881 r. Objęto nią zarówno postępowanie sporne, jak i sprawy przekazane do jurysdykcji nieprocesowej, w tym sprawy dotyczące opieki, kurateli, przysposobienia, zbycia majątku osób małoletnich lub niezdolnych do podejmowania czynności prawnych, wyrażania zgody na zawarcie związku małżeńskiego, a ponadto sprawy o skutkach rzeczowych dotyczących nieruchomości (rozgraniczenie, pomiar i podział gruntów) oraz sprawy spadkowe (np. otwarcie testamentu). Akt ten obowiązywał w zakresie postępowania nieprocesowego także po uchwaleniu 7.01.2000 r. kodeksu postępowania cywilnego, który nie obejmuje już spraw rozpoznawanych w ramach tego rodzaju postępowania. Nowa odrębna ustawa poświęcona postępowaniu nieprocesowemu (*Ley de la Jurisdicción voluntaria*) została uchwalona 2.07.2015 r.

¹⁷ Dz.U. P. Austr. z 1854 r., Nr 208.

1.1.2. Kształtowanie się postępowania nieprocesowego w ustawodawstwie polskim

1.1.2.1. Kodyfikacja postępowania nieprocesowego na ziemiach polskich

Począwszy od XIII w., formy działalności nieprocesowej ulegały stopniowemu porządkowaniu, specjalizacji i wyodrębnianiu od jurysdykcji procesowej, także na ziemiach polskich. W XVI w. zintensyfikowano aktywność jurysdykcyjną w sferze opieki, obejmując ją nadzorem (sądu wiejskiego) w prawie ziemskim i (urzędów miejskich) w prawie miejskim. Uprawnienia jurysdykcyjne sięgały też takich kwestii, jak pozbawienie władzy rodzicielskiej. W XVII w. wykształcono reguły postępowania w sprawach o uznanie za zmarłego (wydane w nich postanowienie stanowiło podstawę wszczęcia postępowania spadkowego), objęcie spadku w posiadanie, złożenie testamentu przed sądem, przeniesienie własności.

Na kształtowanie się obecnego stanu prawnego istotny wpływ miały regulacje obowiązujące na ziemiach podległych państwom zaborczym, a mianowicie:

- 1) na ziemiach zaboru austriackiego – patent cesarski z 9.08.1854 r. o postępowaniu sądowym w sprawach niespornych;
- 2) na ziemiach zaboru pruskiego – niemiecka ustawa Rzeszy z 17.05.1898 r. o sprawach sądownictwa niespornego w brzmieniu obwieszczenia z 20.05.1898 r. oraz pruska ustawa z 21.09.1899 r. o sądownictwie niespornym¹⁸;
- 3) na ziemiach zaboru rosyjskiego – ustawa postępowania sądowego cywilnego z 1864 r. obejmująca także postępowanie nieprocesowe (zachowawcze) i postępowania szczególne.

Oprócz tego w poszczególnych dzielnicach obowiązywały osobne ustawy poświęcone niektórym stosunkom prawnym. Zawierały one rozmaite zasady postępowania – niektóre sprawy w jednej dzielnicy poddane były sądownictwu niespornemu, w innej zaś procesowemu, a i sam tryb postępowania nie był jednolity. W tych okolicznościach dążenie do ujednolicenia regulacji postępowania nieprocesowego, jako istotnego czynnika współkreującego system ochrony prawnej, stało się naturalnym elementem procesu odbudowy państwowości.

W toku prac nad unifikacją prawa cywilnego podjętych po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, w okresie od 1928 r. do 1939 r., nie zdążono opracować jednolitego prawa postępowania nieprocesowego. W wyniku prac Komisji Kodyfikacyjnej RP pod przewodnictwem J.J. Litauera przygotowano projekt części ogólnej Kodeksu postępowania niespornego, wzorowany na prawie niemieckim i austriackim, który po akceptacji

¹⁸ Zb.U. Prusk., s. 249. Zob. szerzej *Ustawy w sprawach sądownictwa niespornego obowiązujące na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. T. Zajączkowski, Poznań 1925, s. 5 i n.

Podkomisji Postępowania Niespornego został ogłoszony drukiem w 1936 r.¹⁹ Przed wybuchem II wojny światowej zdołano jeszcze opracować i ogłosić projekt przepisów o urzędzie opiekuńczym (1938)²⁰ oraz projekt przepisów o postępowaniu spadkowym (1939)²¹, a ponadto uchwalono 27.10.1933 r. jednolite dla terytorium całego kraju Prawo o notariacie, wzorowane na francuskiej instytucji notariusza jako funkcjonariusza publicznego, uformowanej już w ustawie z 16.03.1803 r.

Opracowany w okresie międzywojennym projekt stał się podstawą wprowadzonego – z mocą obowiązującą od 1.01.1946 r. – **dekretu Krajowej Rady Narodowej z 18.07.1945 r. – Kodeks postępowania niespornego** (Dz.U. Nr 27, poz. 169 ze zm.). Kodeks ten obejmował jednak tylko przepisy wspólne dla wszelkich postępowań prowadzonych w tym trybie. Opracowanie projektu tych przepisów poprzedzone było wieloletnimi pracami zainicjowanymi w maju 1929 r., kiedy to referenci M. Allerhand i E. Waśkowski przeprowadzili dyskusję co do metody ustalenia przepisów ogólnych. W rezultacie M. Allerhand „opracował projekt przepisów ogólnych metodą dedukcyjną, wychodząc z pojęcia i zadań postępowania niespornego, a prof. Waśkowski, po uprzednim opracowaniu przepisów tego postępowania w najbardziej typowych rodzajach spraw, wyłuszczył z nich normy o charakterze ogólnym”²². Autorzy projektu przepisów ogólnych Kodeksu postępowania niespornego podkreślali niejednolity charakter spraw kwalifikowanych do „sądownictwa dobrowolnego”, trafnie przy tym dostrzegając, że kryteria kierowania spraw do rozpoznania na tej drodze ułożone były bardziej we względach celowości niżli w strukturalnej lub przedmiotowej konieczności. Wskazywano przy tym, że motywem decydującym o objęciu sprawy przepisami postępowania niespornego może być potrzeba współdziałania przy kształtowaniu sytuacji prawnej, ale także konieczność dokonania „czynności natury prewencyjnej”, mającej zapobiec naruszeniu prawa, jak np. zabezpieczenie spadku, czy też czynności rejestracyjne. Ustalenie zasad i założeń wspólnych dla tych wszystkich spraw było więc zadaniem wymagającym, a jednocześnie koniecznym z punktu widzenia potrzeby „ujednostajnienia w całym Państwie postępowania niespornego”.

Przewidując w art. 1 d.k.p.n. wymóg istnienia – w samym Kodeksie lub w innej ustawie – podstawy prawnej pozwalającej na rozpoznanie sprawy przez sąd powszechny w drodze postępowania niespornego, dano wyraz zasadzie rozstrzygania spraw o prawa prywatne w postępowaniu procesowym. Tym samym już w pierwszej polskiej kodyfikacji przyjęto wyjątkowy charakter postępowania niespornego. Kodeks uwzględnił ponadto potrzebę

¹⁹ Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Postępowania Niespornego, cz. 1, *Projekt Księgi Pierwszej Kodeksu Postępowania Niespornego*, cz. 2, *Uzasadnienie*, Warszawa 1936.

²⁰ Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Prawa o stosunkach z pokrewieństwem i opieki. *Projekt przepisów o urzędzie opiekuńczym*, Warszawa 1938.

²¹ Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Postępowania Niespornego, cz. 1, *Projekt Księgi drugiej. Rozdział o postępowaniu spadkowym*, Warszawa 1939.

²² Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Postępowania Niespornego, cz. 1, *Projekt Księgi Pierwszej Kodeksu Postępowania Niespornego*, cz. 2, *Uzasadnienie*, Warszawa 1936, przedmowa.

wkroczenia przez sąd z urzędu w rozpoznanie spraw realizujących interes publiczny oraz spraw osób, które pozostają pod szczególną pieczęą władzy państwowej, zezwalając w art. 2 § 1 d.k.p.n. na wszczęcie postępowania na wniosek osoby zainteresowanej, a w przypadkach wskazanych w ustawie – na wniosek właściwej władzy lub z urzędu.

Dostrzegając specyfikę działalności sądu w ramach postępowania niespornego, wyrażającą się w głównej mierze w braku dwóch przeciwstawnych stron i występowaniu osób, których interesy nie muszą być spreczne, lub występowaniu jednej osoby zainteresowanej, a także w potrzebie uwzględnienia przez sąd z urzędu – w celu realizacji interesu publicznego – faktów nieprzytoczonych przez osoby działające oraz prowadzenia postępowania dowodowego wykraczającego poza inicjatywę dowodową osób zainteresowanych, przyjęto jednak, że w zakresie nieuzasadniającym odmiennego traktowania postępowania niespornego (zwłaszcza w kwestii formy czynności procesowych i sądowych) odpowiednie zastosowanie powinny znaleźć reguły obowiązujące w procesie (art. 4 d.k.p.n.). Zachowano jednakowoż odrębność trybu spornego i niespornego, czego wyrazem była konieczność odrzucenia wniosku o wszczęcie postępowania niespornego, jeżeli sprawa zainicjowana tym pismem należała do drogi procesu (art. 3 § 1 d.k.p.n.).

W dalszych przepisach zawarto regulacje dotyczące właściwości sądu i wyłączenia sędziego (art. 6–12 d.k.p.n.), wszczęcia i przebiegu postępowania (w tym określenia kręgu podmiotowego, zdolności sądowej i procesowej oraz legitymacji procesowej, rodzaju posiedzeń sądowych, uproszczeń w przebiegu postępowania dowodowego, umorzenia postępowania, które stało się bezprzedmiotowe, formy orzeczeń i reguł ich uzasadniania, odwołałości i zaskarżalności orzeczeń; art. 13–38 d.k.p.n.), kosztów (art. 39 d.k.p.n.), wykonania orzeczeń (art. 40–42 d.k.p.n.) oraz stosunku do postępowania spornego (art. 43–44 d.k.p.n.), jak również przepisy wprowadzające (art. 45–48 d.k.p.n.), przejściowe (art. 49–53 d.k.p.n.) i końcowe (art. 54–55 d.k.p.n.).

Jako że Kodeks postępowania niespornego przewidywał możliwość przekazywania do sądownictwa niespornego spraw na mocy ustaw szczegółowych, gros stosunków prawnych normowanych było na drodze sądowej w tym właśnie trybie. Poszczególne postępowania były więc unormowane w licznych aktach normatywnych, wśród których znajdowały się:

- 1) dekret z 22.01.1946 r. – Przepisy wprowadzające prawo rodzinne (Dz.U. Nr 6, poz. 53 ze zm.).
Artykuł XXIII § 2 pkt 2 dekretu przewidywał **uprawnienie sądu do nadania dziecku** na jego wniosek w trybie postępowania niespornego **nazwiska ojca** w braku sprzeciwu matki;
- 2) rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 14.05.1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatnoprawnych (Dz.U. z 1925 r. Nr 30, poz. 213 ze zm.).
Przewidywało ono w § 47 pkt 2, że przerachowanie należności na obszarze byłej dzielnicy austriackiej i pruskiej mogło się odbywać **w trybie postępowania niespornego** przed sądem powiatowym (grodzkim) będącym sądem powszechnym

dłużnika (§ 48 pkt 1), zaś na obszarze byłej dzielnicy rosyjskiej przerachowanie należności ustalonej prawomocnym wyrokiem lub ugodą sądową (układem pojednawczym) oraz wierzytelności hipotecznych, z wyjątkiem wierzytelności instytucji kredytu długoterminowego, odbywać się miało **w trybie postępowania incydentalnego** przed sądem pierwszej instancji, który sprawę poprzednio rozpatrywał, zaś w innych przypadkach w drodze powództwa.

Sąd mógł w każdym postępowaniu udzielić dłużnikowi zwłoki i innych ulg, o ile ze względu na stan i cel postępowania było to dopuszczalne (§ 47 pkt 3).

W byłej dzielnicy pruskiej **na orzeczenia wydane w postępowaniu niespornym służyło zażalenie** natychmiastowe (§ 47 pkt 4).

Wydane w postępowaniu niespornym orzeczenie było wykonalne (§ 47 pkt 5).

Sądem właściwym do przerachowania należności w postępowaniu niespornym był sąd powiatowy, będący sądem powszechnym dłużnika;

- 3) rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 21.06.1932 r. o ograniczeniu nadmiernych wynagrodzeń w przedsiębiorstwach (Dz.U. Nr 52, poz. 496 ze zm.). Zgodnie z art. 6 wskazanego rozporządzenia osoba uprawniona do zgłoszenia **wniosku o ograniczenie wynagrodzenia**, która nie otrzymała od razu decyzji organu zarządzającego bądź otrzymała odpis decyzji zmierzającej od obejścia postanowień rozporządzenia, miała prawo skierować swój wniosek **do sądu okręgowego**, właściwego ze względu na siedzibę przedsiębiorstwa, który wniosek ten załatwiał **w postępowaniu niespornym (incydentalnym)**. Koszty postępowania ponosił przedsiębiorca, chyba że wniosek był rażąco nieuzasadniony – wówczas koszty ponosił wnioskodawca.

Stosownie do art. 7 powołanego rozporządzenia sąd wydawał orzeczenie ustalające wysokość wynagrodzenia po wysłuchaniu zainteresowanych, sprawdzeniu dokumentów i przesłuchaniu zawezwanych świadków i biegłych. Od orzeczenia sądu okręgowego zainteresowanym przysługiwało **odwołanie do Sądu Najwyższego**, które nie wstrzymywało wykonalności orzeczenia. Sąd Najwyższy rozpoznawał sprawę w charakterze instancji **merytorycznej**;

- 4) rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 5.08.1932 r. o trybie postępowania w sprawach wynikłych ze stosowania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 21.06.1932 r. o ograniczeniu nadmiernych wynagrodzeń w przedsiębiorstwach (Dz.U. Nr 70, poz. 640).

Przewidywało ono, że wnioski o ustalenie wynagrodzenia rozpoznaje wydział handlowy sądu okręgowego według trybu postępowania niespornego (incydentalnego) – § 2 i 12;

- 5) ustawa z 10.03.1934 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 31, poz. 274).

Zgodnie z art. 4 wskazanej ustawy do uprawnienia **sądu grodzkiego** właściwego ze względu na położenie rzeczy należało **oznaczenie udziału w kosztach utrzymania urządzeń wprowadzonych przez władze państwowe w celu ochrony przyrody**, jeżeli właściciel lub osoba mająca inne prawa na przedmiocie odnosiła z tego tytułu korzyść majątkową bez ponoszenia kosztów. W braku zgody tego

właściciela lub innej osoby na ponoszenie kosztów sąd oznaczał je w **trybie postępowania w sprawach niespornych**.

Z art. 19 § 3 powołanej ustawy wynikało ponadto uprawnienie sądu do **oznaczenia** – w razie braku zgody zainteresowanych osób, które doznały szkody na skutek wywłaszczenia – **sumy odszkodowania w trybie postępowania w sprawach niespornych**;

- 6) rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 1.07.1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu, a nadto co do § 5, 8, 55, 62, 65–69 i 77 w porozumieniu z Ministrem Skarbu, zaś co do § 60 i 64 w porozumieniu z Ministrem Komunikacji oraz Poczty i Telegrafów o rejestrze handlowym (Dz.U. Nr 59, poz. 511 ze zm.).

Rozporządzenie to regulowało tryb prowadzenia rejestru handlowego. Zgodnie z art. LVII i LIX rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.06.1934 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks handlowy (Dz.U. Nr 57, poz. 503 ze zm.) postępowanie rejestrowe prowadzone było przez sądy okręgowe **według zasad postępowania niespornego**.

Sąd okręgowy prowadził rejestr handlowy jako **sąd rejestrowy** w składzie jednoosobowym (§ 1 r.r.h.); mógł on wszczynać postępowanie **z urzędu**. Rozpoznawał sprawy **na posiedzeniu niejawnym**, mógł jednak wyznaczyć rozprawę. Sąd rejestrowy **przeprowadzał z urzędu dochodzenie** potrzebne do ustalenia faktów i zarządzał takie postępowanie dowodowe, jakie uznał za wskazane. W tym zakresie sąd nie był związany wnioskami i oświadczeniami stron (§ 18 r.r.h.). W postępowaniu rejestrowym obowiązywało **zastępstwo adwokackie, poczynszy od wniesienia zażalenia do sądu apelacyjnego** (§ 13 r.r.h.).

Orzeczenia sądu rejestrowego zapadały w formie **postanowień** (§ 19 r.r.h.) zażalanych w drodze zażalenia (§ 22 r.r.h.). Na orzeczenie sądu apelacyjnego przysługiwała **skarga kasacyjna** z wyjątkiem spraw, w których postanowienie sądu rejestrowego zostało w wyniku zażalenia zatwierdzone albo zmiana polegała tylko na zmniejszeniu grzywny wymierzonej przez sąd rejestrowy. Nawet jednak pomimo zatwierdzenia postanowienia sądu rejestrowego przez sąd apelacyjny skarga kasacyjna przysługiwała w sprawach o rozwiązanie spółki, używanie firmy oraz o wykreślenie z urzędu wpisu w rejestrze handlowym (§ 23 r.r.h.). Przepisy o postępowaniu w sprawach rejestru handlowego miały **odpowiednie zastosowanie** do innych rejestrów:

- **rejestru zastawowego rolniczego przy sądach grodzkich** (wcześniej „powiatowych i pokoju”) uregulowanego w rozporządzeniu Ministrów Skarbu, Sprawiedliwości i Rolnictwa z 14.07.1928 r. o rejestrze zastawowym rolniczym i znakach zastawniczych (Dz.U. Nr 72, poz. 658);
- **rejestru zastawowego drzewnego przy sądach grodzkich** unormowanego w rozporządzeniu Ministrów: Sprawiedliwości i Przemysłu i Handlu z 4.07.1932 r. w porozumieniu z Ministrami Skarbu i Rolnictwa i Reform Rolnych o rejestrze zastawowym drzewnym i znakach zastawniczych (Dz.U. Nr 70, poz. 639);

- **rejestru spółdzielni** uregulowanego w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 25.06.1934 r. wydanym w porozumieniu z Ministrem Skarbu o rejestrze spółdzielni (Dz.U. Nr 57, poz. 504);
 - **rejestru zastawów na maszynach i aparatach** uregulowanego w ustawie z 15.06.1939 r. (Dz.U. Nr 60, poz. 394 ze zm.);
- 7) rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 24.09.1934 r. – Prawo o postępowaniu wywłaszczeniowym (Dz.U. Nr 86, poz. 776 ze zm.).
- Zgodnie z tym rozporządzeniem do **orzekania co do odszkodowania za wywłaszczenie** powołane zostały sądy orzekające w trybie postępowania niespornego (art. 5 i 40). Do końca 1945 r. na terenie byłego zaboru rosyjskiego sądem rzeczowo właściwym był sąd okręgowy, zaś od 1.01.1946 r. na terenie całego kraju sądem właściwym rzeczowo był **sąd grodzki**;
- 8) ustawa z 14.04.1937 r. o układach zbiorowych pracy (Dz.U. Nr 31, poz. 242 ze zm.). Zgodnie z art. 13 ust. 5 sąd pracy lub sąd okręgowy (w miejscowościach, w których nie było sądu pracy) **orzekał w postępowaniu niespornym co do wpisu do rejestru układu zbiorowego pracy** w pełnym brzmieniu niezmienionym w stosunku do brzmienia wpisanego przez inspektora pracy;
- 9) ustawa z 30.03.1939 r. o powszechnym obowiązku świadczeń rzeczowych (Dz.U. Nr 30, poz. 200).
- W art. 15 wskazanej ustawy powierzono sądom uprawnienie do **ustalania w postępowaniu niespornym (incydentalnym) wysokości wynagrodzenia pełnomocnika komisarycznego** przedsiębiorstwa lub gospodarstwa wiejskiego. Koszty postępowania ponosiło przedsiębiorstwo lub gospodarstwo wiejskie;
- 10) dekret z 26.08.1945 r. w sprawie postępowania o uznanie za zmarłego i o stwierdzenie zgonu (Dz.U. Nr 40, poz. 226 ze zm.) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 11.1;
- 11) dekret z 29.08.1945 r. w sprawie postępowania o ubezwłasnowolnienie (Dz.U. Nr 40, poz. 225 ze zm.) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 11;
- 12) dekret z 25.09.1945 r. – **Prawo małżeńskie** (Dz.U. Nr 48, poz. 270) wraz z przepisami wprowadzającymi prawo małżeńskie zawartymi w dekrete z tej samej daty (Dz.U. Nr 48, poz. 271) oraz dekret z 29.05.1946 r. – **Prawo małżeńskie majątkowe** (Dz.U. Nr 31, poz. 196 ze zm.) wraz z przepisami wprowadzającymi prawo małżeńskie majątkowe zawartymi w dekrete z tej samej daty (Dz.U. Nr 31, poz. 197 ze zm.), jak również dekret z 22.01.1946 r. – **Prawo rodzinne** (Dz.U. Nr 6, poz. 52 ze zm.) wraz z przepisami wprowadzającymi prawo rodzinne zawartymi w dekrete z tej samej daty (Dz.U. Nr 6, poz. 53 ze zm.) i dekret z 14.05.1946 r. – **Prawo opiekuńcze** (Dz.U. Nr 20, poz. 135) wraz z przepisami wprowadzającymi prawo opiekuńcze zawartymi w dekrete z tej samej daty (Dz.U. Nr 20, poz. 136), które to przepisy zostały uchylone przez art. I § 2 ustawy z 27.06.1950 r. – Przepisy wprowadzające kodeks rodzinny (Dz.U. Nr 34, poz. 309) z dniem wejścia w życie ustawy z 27.06.1950 r. – **Kodeks rodzinny** (Dz.U. Nr 34, poz. 308 ze zm.) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 12;

- 13) dekret z 25.09.1945 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. Nr 48, poz. 272 ze zm.) wraz z przepisami wprowadzającymi prawo o aktach stanu cywilnego z tej samej daty (Dz.U. Nr 48, poz. 273).

Dekret upoważniał **sąd grodzki** miejsca, w którym akt stanu cywilnego został sporządzony, **do orzekania w trybie postępowania niespornego**:

- o **ustaleniu treści aktu** na podstawie dokumentów i zeznań świadków (art. 33 ust. 3),
- o **uznaniu aktu za nieważny** z uwagi na uchybienia powstałe przy jego sporządzaniu (art. 45),
- o **sprostowaniu lub unieważnieniu aktu** błędnie lub nieściśle zredagowanego bądź stwierdzającego nieprawdziwe zdarzenie (art. 49),
- w **przedmiocie zażalenia na odmowę wykonania** przez urzędnika stanu cywilnego **czynności urzędowej** przewidzianej przez prawo (art. 47).

Z art. XVI przepisów wprowadzających prawo o aktach stanu cywilnego wynikało, że przepisy tego prawa dotyczące m.in. sprostowania i unieważnienia aktu stosuje się odpowiednio do ksiąg stanu cywilnego (metrykalnych), które były prowadzone na podstawie przepisów dotychczasowych;

- 14) dekret z 8.03.1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich (Dz.U. Nr 13, poz. 87 ze zm.).

Zgodnie z art. 6 ust. 4 dekretu sąd grodzki miejsca położenia majątku **ustalał w trybie postępowania niespornego warunki wykupu majątku** głównego przez Skarb Państwa, jeżeli nakłady na ten majątek przewyższały jego wartość w chwili utraty posiadania.

Sąd ten **stwierdzał też nabycie tytułu własności** majątku przez osoby, którym prawomocnie przywrócono posiadanie po upływie 10-letniego przedawnienia (zasiedzenia) – art. 33 ust. 3;

- 15) dekret z 21.05.1946 r. o postępowaniu przed władzą opiekuńczą (Dz.U. Nr 22, poz. 140 ze zm.) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 13;
- 16) dekret z 11.10.1946 r. – Prawo o księgach wieczystych (Dz.U. Nr 57, poz. 320 ze zm.) wraz z rozporządzeniem wykonawczym Ministra Sprawiedliwości z 26.11.1946 r. o urządzeniu i prowadzeniu ksiąg wieczystych (Dz.U. Nr 66, poz. 366 ze zm.) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 14.8;
- 17) dekret z 8.11.1946 r. o postępowaniu niespornym z zakresu prawa rzeczowego (Dz.U. Nr 63, poz. 345 ze zm.) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 14;
- 18) dekret z 8.11.1946 r. o postępowaniu spadkowym (Dz.U. Nr 63, poz. 346 ze zm.) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 15;
- 19) dekret z 20.12.1946 r. o postępowaniu dotyczącym złożenia przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego (Dz.U. z 1947 r. Nr 8, poz. 41) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 18;
- 20) ustawa z 27.06.1950 r. o postępowaniu niespornym w sprawach rodzinnych oraz z zakresu kurateli (Dz.U. Nr 34, poz. 310 ze zm.) – por. uwagi historyczne zawarte w rozdziale 13;

- 21) dekret z 7.07.1945 r. o odtworzeniu dyplomów i świadectw z ukończenia nauki (Dz.U. Nr 27, poz. 164 ze zm.);
- 22) dekret z 8.06.1955 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. Nr 25, poz. 151 ze zm.)²³.

1.1.2.2. Tendencje scaleniowe postępowania spornego i niespornego

Odrębność trybu procesowego i nieprocesowego miała swój szczególny, normatywny wyraz w przepisach obowiązujących przed wejściem w życie Kodeksu postępowania cywilnego z 1964 r. Postępowanie niesporne zostało bowiem uregulowane w oddzielnym od Kodeksu postępowania cywilnego z 1932 r. akcie prawnym, mianowicie w wyżej wspomnianym dekrete Krajowej Rady Narodowej z 18.07.1945 r. – Kodeks postępowania niespornego. Zostało ono podporządkowane zasadzie oficjalności i prawdy obiektywnej, podczas gdy powojenny proces wciąż funkcjonował na podstawie założeń przyświecających Kodeksowi formowanemu po odzyskaniu niepodległości, a więc zasadzie kontrydiktoryjności i dyspozycyjności. Oba tryby nie tylko podlegały odmiennym regułom, ale i pozostawały względem siebie w stosunku wyłączenia, a więc nie współtworzyły kompleksowego systemu postępowania rozpoznawczego. Procesowym wyrazem ich odrębności była rozdzielnosc drogi procesu i drogi postępowania nieprocesowego, a w konsekwencji niemożność kontynuowania postępowania wszczętego w procesie w ramach przepisów regulujących postępowanie nieprocesowe i odwrotnie. Wszczęcie postępowania w trybie niewłaściwym skutkowało więc odrzuceniem pozwu lub wniosku, a nadanie sprawie biegu w trybie niewłaściwym musiało powodować zniesienie postępowania bez względu na jego etap. W tych okolicznościach połączenie obu procedur było bardzo utrudnione i wymagało m.in. uprzedniego ujednoczenia naczelných zasad postępowania.

W powojennych pracach nad kodyfikacją prawa postępowania cywilnego podejmowano próby ujednoczenia postępowania niespornego z postępowaniem procesowym, czemu dano wyraz w ramach reformy z 20.07.1950 r. Poświęcono ją unifikacji zasad postępowania, przy czym oczywistym kierunkiem zmian było podporządkowanie ich zadaniom socjalistycznego wymiaru sprawiedliwości.

Kolejnym krokiem w kierunku unifikacji obu trybów postępowania cywilnego było uchwalenie dekretu z 23.04.1953 r. o zmianie niektórych przepisów postępowania w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 23, poz. 90), na mocy którego droga postępowania

²³ Poza drogą postępowania nieprocesowego pozostawiono przyjmowanie oświadczeń o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (dekret z 18.02.1955 r. o przekazaniu państwowym biuram notarialnym niektórych dotychczasowych czynności sądowych, Dz.U. Nr 9, poz. 56) oraz prowadzenie ksiąg wieczystych (ustawa z 16.11.1964 r. o przekazaniu państwowym biuram notarialnym prowadzenia ksiąg wieczystych, Dz.U. Nr 41, poz. 278), które to czynności powierzono państwowym biuram notarialnym.

cywilnego (droga sądowa) nie otwierała się dla procesu i postępowania nieprocesowego odrębnie (co wiązało się uprzednio z koniecznością odrzucenia pozwu lub wniosku w razie stwierdzenia, że właściwy dla rozpoznania sprawy jest inny tryb postępowania), lecz raz zainicjowana stwarzała obowiązek rozpoznania sprawy w trybie właściwym.

Założenie jednolitego postępowania sądowego wyrażone zostało w projekcie nowego Kodeksu postępowania cywilnego z 1955 r., który „zakładał oparcie procedury cywilnej na jednolitym systemie postępowania w sprawach cywilnych i zmierzał do pełnej integracji postępowania spornego i niespornego”²⁴. W pracach Komisji Kodyfikacyjnej, powołanej z końcem 1956 r. odstąpiono jednak od idei pełnej integracji obu tych postępowań, zakładającej uznanie trybu nieprocesowego (wówczas jeszcze postępowania niespornego) za szczególny (odrębny) rodzaj procesu, wychodząc z założenia, że podporządkowanie spraw rozpoznawanych dotychczas w postępowaniu niespornym regułom procesowym doprowadziłoby w sposób wymuszony do pozbawienia ich elastycznej formy realizacji. Równoległym argumentem przemawiającym przeciwko takiemu potraktowaniu postępowania nieprocesowego była chęć kultywowania tradycji prawnej wykształconej na podstawie procedur państw zaborczych obowiązujących na ziemiach polskich aż do 1.01.1933 r., kiedy to wszedł w życie polski Kodeks postępowania cywilnego. W efekcie na skutek uchwalenia 17.11.1964 r. nowego Kodeksu postępowanie nieprocesowe nie stało się jednym z postępowań odrębnych w ramach procesu, lecz pozostało równorzędnym, ale i odrębnym od procesu trybem rozpoznawania spraw cywilnych, charakteryzującym się mniejszym formalizmem, a przede wszystkim brakiem przeciwnych stron procesowych.

1.1.2.3. Uwagi terminologiczne

Nowy Kodeks postępowania cywilnego z 1964 r. nie przejął nazwy „postępowanie niesporne”²⁵, która w ocenie Komisji Kodyfikacyjnej z okresu międzywojennego miała wyeksponować odmienne niż w procesie funkcje sądu i odmienny sposób jego działania. Największą słabością tego określenia była jednak nie tyle jego negatywna treść, ile niepełna adekwatność do przedmiotu definiowanego postępowania, w którym jakkolwiek wyjątkowo, to jednak mogło także dojść do rozpoznania spraw spornych.

²⁴ J. Krajewski, *Postępowanie nieprocesowe*, Toruń 1973, s. 6; J. Krajewski, *Stosunek procesu do postępowania nieprocesowego*, ZNUMK Prawo 1967/7 (23), s. 22; zob. także B. Dobrzański, *Scalenie postępowania spornego z niespornym w projekcie kodeksu postępowania cywilnego*, PiP 1960/7; M. Lisiewski, *Scalenie postępowania spornego i niespornego*, ZNUMK 1959/14.

²⁵ Występującej także w prawie i w piśmiennictwie austriackim (*nichtstreitige Verfahren*), węgierskim (*nemperes eljárás*) oraz rumuńskim (*procedura necontenciosa*).

Jakkolwiek w piśmiennictwie okresu międzywojennego określenie to zostało zaaprobowane²⁶, a w powojennym orzecznictwie sądowym wskazywano, że przyjęte i utrzymywane w ustawodawstwie polskim tradycyjne określenie „postępowanie niesporne” nie może być interpretowane w sensie dosłownym i obejmuje także sprawy, w których pomiędzy uczestnikami występuje spór²⁷, to jednak postanowiono (choć niejednomyślnie²⁸) zastąpić powyższą nazwę w 1964 r. określeniem „postępowanie nieprocesowe”. Wprawdzie – podobnie jak jego poprzednik – definiuje ono ten fragment jurysdykcji cywilnej wyłącznie przez opozycję do procesu, a nie przez wskazanie jego istotnej cechy, niemniej podkreśla równocześnie charakter spraw rozpoznawanych w tym trybie postępowania, do których istoty należy przede wszystkim to, że nie występują w nich dwie przeciwstawne strony, lecz uczestnicy, których liczba może być różna, a interesy niekoniecznie sprzeczne. Rozstrzygające dla skierowania sprawy na drogę postępowania nieprocesowego nie jest więc to, czy sprawa ma charakter niekonfliktowy (niesporny), lecz to, że nie jest dwustronnie zindywidualizowana²⁹.

W piśmiennictwie powyższy termin zaaprobowano nie bez słów krytyki. W pierwszej kolejności podniesiono zarzut pewnej sprzeczności w tej nazwie, samo określenie „proces” może być bowiem rozumiane jako synonim postępowania w ogólności. Wskazano także, że sformułowanie to nie zawiera informacji charakteryzującej postępowanie nieprocesowe przez wskazanie jakiejś jego istotnej cechy, a ponadto – z logicznego punktu widzenia – może być zastosowane na równi do każdego innego postępowania cywilnego niebędącego procesem.

Pomimo powyższych wątpliwości termin „postępowanie nieprocesowe” ugruntował sobie miejsce w systematyce postępowania cywilnego i jakkolwiek nie jest to zasadniczy argument przemawiający za trwaniem przy tym określeniu, to jednak ma on niebagatelne znaczenie. Właściwe rozumienie tego wyrażenia wymaga bowiem jego zestawiania z drugim trybem cywilnego postępowania rozpoznawczego, a więc z procesem. Ich ujęcie w ramach pierwszej księgi Kodeksu postępowania cywilnego pozwala więc twierdzić, że postępowanie nieprocesowe reguluje sposób rozpoznawania tych spraw cywilnych, w których brak jest cech konstytuujących proces. Do cech tych należy w szczególności występowanie dwóch przeciwstawnych stron toczących spór o prawo i zmierzających (modelowo) do osiągnięcia przeciwstawnych rezultatów.

Choć więc obowiązywanie określenia „postępowanie nieprocesowe” może wiązać się z pewnymi trudnościami, zwłaszcza natury teoretycznej, aktualizującymi się w ramach

²⁶ Zob. np. J. Hroboni, *Analiza projektu księgi pierwszej kodeksu postępowania niespornego*, PPC 1937/2, s. 38; Z. Fenichel, *Uwagi o projekcie księgi pierwszej kodeksu postępowania niespornego*, PPC 1936/20–21, s. 636.

²⁷ Por. uzasadnienie uchwały SN (7) z 10.02.1951 r., C 741/50, OSNC 1951/1, poz. 2.

²⁸ Por. W. Siedlecki, *Przedmiot postępowania cywilnego* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego. Zbiór studiów*, red. J. Jodłowski, Ossolineum 1974, s. 179.

²⁹ Szerzej zob. K. Lubiński, *Istota...*, s. 253 i n.

stosowania na gruncie trybu nieprocesowego pojęć, takich jak: czynność procesowa, zdolność procesowa, legitymacja i roszczenie procesowe, pisma procesowe, to jednak dają się one przezwyciężyć przez postulat odpowiedniego stosowania tych pojęć i nie stanowią przeszkody dla nadania omawianemu pojęciu właściwej treści. Wniosek ten jest tym bardziej zasadny, gdy zważy się także na trudności w wypracowaniu jakiegokolwiek alternatywnego, możliwego do zaakceptowania pojęcia³⁰.

1.1.2.4. Sposób regulacji prawnej postępowania nieprocesowego

Specyfika postępowania nieprocesowego, a także znaczne zróżnicowanie jego przedmiotu implikują trudności wyboru najbardziej adekwatnej formy regulacji prawnej. Najczęściej normatywna reglamentacja tego wycinka postępowania cywilnego następuje:

- 1) przez odrębną kodyfikację lub w drodze tzw. ustaw ramowych poświęconych wyłącznie postępowaniu nieprocesowemu, np. austriacki patent cesarski z 9.08.1854 r. o postępowaniu sądowym w sprawach nieprocesowych – *Gesetz über das gerichtliche Verfahren in Rechtsangelegenheiten außer Streitsachen*), a obecnie ustawa federalna z 12.12.2003 r. o sądowym postępowaniu w sprawach nieprocesowych (*Gesetz über das gerichtliche Verfahren in Rechtsangelegenheiten außer Streitsachen*), niemiecka związkowa ustawa Rzeszy z 17.05.1898 r. o sprawach postępowania nieprocesowego (*Gesetz über die Angelegenheiten der freiwillige Gerichtsbarkeit*), a obecnie ustawa z 17.12.2008 r. o postępowaniu w sprawach rodzinnych oraz w sprawach postępowania nieprocesowego (*Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit*), hiszpańska ustawa z 2.07.2015 r. o postępowaniu nieprocesowym (*Ley de la Jurisdicción voluntaria*), czeska ustawa z 12.09.2013 r. o szczególnych postępowaniach sądowych (*Zákon o zvláštních řízeních soudních*), słowacka ustawa z 21.05.2015 r. – Kodeks postępowania cywilnego nieprocesowego (*Civilný*

³⁰ Trudności te widoczne są zwłaszcza na gruncie nauki i prawa zagranicznego, w których używa się następujących nazw:

- sądownictwo dobrowolne (łac. *iurisdicção voluntaria*, wł. *giurisdizione volontaria*, hiszp. *jurisdicción voluntaria*, niem. *freiwillige Gerichtsbarkeit*);
- sądownictwo łaskawe (fr. *jurisdiction gracieuse*);
- postępowanie kameralne (wł. *procedimenti in camera di consiglio*) odbywające się bez jawnego dla publiczności posiedzenia sądowego;
- postępowanie sumaryczne (szwajc. *Summarische Verfahren*);
- postępowanie w sprawach „łaskawych” (fr. *decisions gracieuse* lub *procédure en matière gracieuse*);
- postępowanie wnioskowe;
- postępowanie ochronne (bułg. *ochranitelni proizvodstva*);
- postępowanie szczególne (ros. *osoboje proizvodstvo*);
- postępowanie pozasporne (słow. *mimosporový poriadok*).

- mimosporový poriadok*)³¹, słoweńska ustawa z 18.06.1986 r. o postępowaniu nieprocesowym (*Zakon o nepravdnem postopku*);
- 2) przez jej wspólne uregulowanie – najczęściej jednak tylko w podstawowym zakresie obejmującym tylko przepisy ogólne – z postępowaniem spornym (procesem) w kodeksie postępowania cywilnego (tak np. w prawie procesowym francuskim, szwajcarskim, włoskim, greckim, hiszpańskim, bułgarskim, ukraińskim, litewskim, a obecnie także polskim);
 - 3) w drodze wielu rozproszonych aktów normatywnych³².

System przyjęty w ustawodawstwie polskim był każdorazowo wynikiem połączenia zasadniczo dwóch metod reglamentacji prawnej. Po zakończeniu II wojny światowej uchwalony został bowiem 18.07.1945 r. dekret – Kodeks postępowania niespornego, stanowiący akt prawny odrębny od przedwojennego jeszcze Kodeksu postępowania cywilnego. Równocześnie zawierał on jedynie przepisy ogólne dla tego trybu postępowania, zaś poszczególne rodzaje postępowań uregulowane zostały w stosunkowo licznych aktach normatywnych. Z kolei od 1965 r., tj. od wejścia w życie obecnie obowiązującego Kodeksu postępowania cywilnego, oba tryby cywilnego postępowania rozpoznawczego objęte są jednym aktem prawnym, jakkolwiek wiele postępowań szczególnych uregulowanych jest wciąż w odrębnych ustawach.

Obecna regulacja polskiego postępowania nieprocesowego nie może być uznana za jednolitą i całościową nie tylko ze względu na kryterium liczby aktów prawnych dotyczących tej materii, ale przede wszystkim z uwagi na złożony sposób reglamentacji prawnej zakładającej „umiarkowane”³³, a innymi słowy niepełne scalenie w jednym akcie prawnym postępowania procesowego i nieprocesowego.

Postępowanie nieprocesowe uregulowane jest w księdze drugiej części pierwszej („Postępowanie rozpoznawcze”) Kodeksu postępowania cywilnego z 1964 r. Kierując się względami racjonalności, a przy tym w celu uniknięcia powtarzania analogicznych unormowań, ustawodawca nie objął tą księgą wszystkich kwestii związanych z postępowaniem, ograniczając się wyłącznie do wskazania reguł specyficznych dla trybu nieprocesowego.

³¹ Obowiązujący obok ustawy z 21.05.2015 r. – Kodeks postępowania cywilnego spornego (*Civilný sporový poriadok*).

³² Szczegółowo na ten temat sposobów reglamentacji prawnej postępowania nieprocesowego w zagranicznych systemach prawnych zob. K. Lubiński, *Sposoby regulacji prawnej postępowania nieprocesowego w wybranych europejskich systemach postępowania cywilnego* [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016, s. 281 i n.; K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 133–169.

³³ Określenia takiego, trafnie oddającego uzyskane przez ustawodawcę efekty regulacyjne, używa K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 149.

Księga druga w tytule I zawiera przepisy wspólne dla wszystkich postępowań nieprocesowych (art. 506–525 k.p.c.), zaś w tytule II wymienia się poszczególne postępowania stypizowane według gałęzi prawa materialnego, którego dotyczą (art. 526–694⁸ k.p.c.). Wiele przepisów regulujących postępowanie nieprocesowe w konkretnych rodzajach spraw znajduje się poza Kodeksem postępowania cywilnego, w szczegółowych ustawach regulujących daną sferę prawa materialnego, a równocześnie wskazujących na właściwy tryb realizacji przewidzianych w nich praw i obowiązków. W tym też przejawia się szczególnie silne powiązanie sposobu i treści regulacji dotyczących spraw rozpoznawanych w postępowaniu nieprocesowym z normami prawa materialnego decydującymi o kształcie i specyfice poszczególnych postępowań, a równocześnie wpływającymi na daleko idącą wewnętrzną różnorodność analizowanych przepisów.

Przepisy wspólne zawarte w art. 506–525 k.p.c. nie regulują wszystkich kwestii związanych z prowadzeniem postępowania w trybie nieprocesowym; przeciwnie – zawierają jedynie regulacje właściwe tylko dla tego trybu, a jednocześnie wspólne dla wszystkich rodzajów postępowań nieprocesowych. Równocześnie zastrzegają one niejednokrotnie możliwość ich modyfikowania przez przepisy regulujące poszczególne rodzaje postępowań nieprocesowych, w tym np. w zakresie właściwości rzeczowej (art. 507 k.p.c.), właściwości miejscowej (art. 508 § 1 k.p.c.), postaci orzeczeń (art. 516 k.p.c.), skuteczności i wykonalności postanowień orzekających co do istoty sprawy (art. 521 § 1 k.p.c.), odwoływalności orzeczeń (art. 523 k.p.c.).

W kwestiach nieuregulowanych w przepisach o postępowaniu nieprocesowym stosuje się natomiast:

- 1) **wprost** przepisy ogólne zawarte w tytule wstępnym (art. 1–13 k.p.c.);
- 2) oraz **odpowiednio** przepisy zawarte w tytułach:
 - I „Sąd” (art. 15–54 k.p.c.),
 - II „Prokurator” (art. 55–60 k.p.c.),
 - III „Organizacje pozarządowe” (art. 61–63 k.p.c.),
 - IIIa „Państwowa Inspekcja Pracy” (art. 63¹–63² k.p.c.),
 - IIIb „Powiatowy (miejski) rzecznik konsumentów” (art. 63³–63⁴ k.p.c.),
 - IIIc „Podmioty uprawnione do udziału w postępowaniu na podstawie odrębnych przepisów (art. 63⁵ k.p.c.)³⁴,
 - IV „Strony” (art. 64–97 k.p.c.),
 - V „Koszty procesu” (art. 98–124 k.p.c.),
 - VI „Postępowanie” (art. 125–424¹² k.p.c.).

Jakkolwiek art. 13 § 2 k.p.c. nakazuje odpowiednie stosowanie w trybie nieprocesowym „przepisów o procesie”, nie wyłączając formalnie z zakresu odpowiedniego stosowania także przepisów o procesowych postępowaniach odrębnych (art. 425–505³⁹ k.p.c.), to

³⁴ Np. Prokuratoria Generalna Skarbu Państwa (art. 15 ustawy z 15.12.2016 r. o Prokuratorii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 2024 r. poz. 1192).

jednak te ostatnie regulacje – jako znajdujące zastosowanie wyłącznie w wypadkach przewidzianych w ustawie – doznają całkowitego w zasadzie wyłączenia w trybie nieprocesowym. Niekiedy jednak ustawodawca, regulując postępowanie nieprocesowe, „korzysta” z instytucji przewidzianych w przepisach o postępowaniach odrębnych, ale tylko w tym celu, aby uprościć lub przyspieszyć rozpoznanie sprawy. Relatywnie rzadkie odesłania do przepisów o procesowych w trybach odrębnych dotyczą więc jedynie tych kwestii, które dotyczą samego biegu postępowania i nie mają związku z przedmiotem sprawy, a przy tym mają naturę wyłącznie formalną i mogą być dzięki temu zaadaptowane bez względu na przedmiot i tryb rozpoznawanej sprawy.

Przykład:

Przed zmianą obowiązującą od 8.09.2016 r. w sprawach o odebranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką odpowiednie zastosowanie znajdował art. 472 k.p.c., zezwalający – w postępowaniu odrębnym w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych – na dokonywanie doręczeń w uproszczonym trybie, tj. z zastosowaniem takiego sposobu, jaki sąd uzna za najbardziej celowy i niezbędny do przyspieszenia rozpoznania sprawy (art. 598¹ § 2 k.p.c. w brzmieniu sprzed 8.09.2016 r.). Równocześnie z wprowadzeniem art. 149¹ k.p.c. i rozciągnięciem uproszczonych doręczeń na wszystkie postępowania sądowe, w tym także – poprzez art. 13 § 2 k.p.c. – na postępowanie nieprocesowe, przepis art. 472 k.p.c. został uchylony, a szczególne odesłania stały się bezprzedmiotowe i zbędne.

Okoliczność, iż tak zróżnicowane przedmiotowo i konstrukcyjnie sprawy rozpoznawane w postępowaniu nieprocesowym powiązane są – w zakresie nieuregulowanym odmiennie – wyżej wskazanymi unormowaniami wspólnymi, w tym zarówno art. 506–525 k.p.c., jak i art. 1–13 k.p.c. oraz odpowiednio stosowanymi przepisami art. 15–424¹² k.p.c. uzasadnia ich generalne ujmowanie w ramach jednej całościowej kategorii postępowania nieprocesowego realizującego zasadniczo tożsame cele w zakresie udzielania ochrony prawnej w ramach stosunków niekonfliktowych, a wyjątkowo także konfliktowych, ale nieukształtowanych dwustronnie.

Z takiego sposobu unormowania można wysnuć następujące wnioski:

- 1) w polskim postępowaniu cywilnym istnieją dwa równorzędne tryby postępowania rozpoznawczego: proces i tryb nieprocesowy, przy czym regułą jest ten pierwszy; w konsekwencji jeżeli przepis szczególny nie zastrzega dla rozpoznawania konkretnych spraw trybu nieprocesowego, właściwy będzie proces; zazwyczaj skierowanie sprawy na drogę postępowania nieprocesowego jest wyraźne i nie budzi wątpliwości. Zdarza się jednak, że niektóre kwestie materialnoprawne nie są objęte jednoznacznym normatywnym odesłaniem na drogę trybu nieprocesowego, a pomimo to skierowanie do tego trybu postępowania rozpoznawczego wynika z ich charakteru, istoty, a przede wszystkim przedmiotu wpisującego się w ustawową systematykę postępowania nieprocesowego. Wówczas kryterium delimitacyjnym nie jest przepis ustawy (na który wskazuje wprawdzie art. 13

§ 1 k.p.c.), lecz zespół istotnych cech postępowania świadczących o jego nieprocesowym charakterze³⁵;

Przykład:

Sprawy z wniosku jednego z małżonków o pozbawienie drugiego małżonka samodzielnego zarządu majątkiem wspólnym albo też o zastrzeżenie, że na dokonanie czynności wskazanych w art. 37 § 1 k.r.o. zamiast zgody małżonka będzie potrzebne zezwolenie sądu (art. 40 k.r.o.), nie są wprawdzie wyraźnie zaliczone do kategorii „istotnych spraw rodziny” w rozumieniu art. 565 k.p.c., jednak o nieprocesowym trybie ich rozpoznania decyduje choćby wskazana w art. 40 zdanie drugie k.r.o. postać orzeczenia (wyrok SN z 30.08.1982 r., III CRN 163/82, LEX nr 8454).

- 2) w obu trybach postępowania rozpoznawczego stosuje się wprost regulacje zawarte w tytule wstępnym księgi pierwszej części pierwszej Kodeksu postępowania cywilnego, tj. w art. 1–13 k.p.c.;
- 3) w obu trybach postępowania rozpoznawczego stosuje się regulacje zawarte w księdze pierwszej części pierwszej w tytułach od I do VI Kodeksu postępowania cywilnego, przy czym regulacje te stosuje się w trybie nieprocesowym odpowiednio;
- 4) w sposób całościowy i samowystarczalny uregulowany został wyłącznie tryb postępowania procesowego, zaś księgą drugą objęto wyłącznie odmienności postępowania nieprocesowego;
- 5) obowiązek ustalenia właściwej normy procesowej, a więc wskazania zakresu odpowiedniego stosowania w trybie nieprocesowym przepisów o procesie spoczywa na sędzie stosującym prawo;
- 6) w trybie nieprocesowym w pierwszej kolejności sąd stosuje przepisy szczególne (art. 526–694⁸ k.p.c.) i ogólne (art. 506–525 k.p.c.) przewidziane dla tego trybu, a dopiero w razie braku stosownych regulacji obowiązany jest odnieść się do regulacji procesowych i ustalić, czy, a jeżeli tak, to w jakim zakresie znajdą one zastosowanie;
- 7) odpowiednie stosowanie przepisów o procesie implikuje obowiązek ustalenia, które przepisy o procesie:
 - a) nie znajdują w ogóle zastosowania z uwagi na ich konstrukcyjny i konieczny związek z dwustronnością procesu, wyraźne wyłączenie, bezprzedmiotowość lub sprzeczność z regulacjami przewidzianymi dla stosunków prawnych podanych trybowi nieprocesowemu (np. przepisy o współuczestnictwie, interwencji głównej i ubocznej, przypozwaniu, przekształceniach podmiotowych, wyrokach zaocznych, rygorze natychmiastowej wykonalności nadawanym przez sąd przy rozstrzygnięciu meritum sprawy),

³⁵ W ramach prac nad założeniami nowego Kodeksu postępowania cywilnego proponowano nawet wprowadzenie normy pozwalającej sądowi na wdrożenie – w sytuacjach wątpliwych – trybu nieprocesowego w sprawie, która nie została wprawdzie przekazana do tego rodzaju postępowania przez wyraźny przepis ustawy, ale której charakter na to wskazuje. Por. K. Markiewicz, M. Walasik, *Założenia wstępne dotyczące przepisów o postępowaniu nieprocesowym w nowym kodeksie postępowania cywilnego przyjęte przez zespół problemowy komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego do spraw postępowania cywilnego*, PS 2012/9, s. 109.

- b) znajdują zastosowanie w trybie nieprocesowym, ale z pewnymi zmianami, w tym wynikającymi z przepisów szczególnych, pozwalającymi na dostosowanie ich do specyfiki sprawy rozpoznawanej w trybie nieprocesowym (np. przepisy o zawieszeniu i umorzeniu postępowania, udziale prokuratora w postępowaniu, niektóre przepisy o czynnościach procesowych),
- c) znajdują zastosowanie wprost zasadniczo bez konieczności dokonywania jakichkolwiek ich modyfikacji poza dostosowaniem terminologii (np. przepisy o pełnomocnictwie, zwolnieniu od kosztów sądowych, terminach procesowych i doręczeniach, o postępowaniu dowodowym, rektyfikacji orzeczeń, postępowaniu odwoławczym),

– przy czym ustalenia te powinny być każdorazowo poczynione w odniesieniu do realiów procesowych konkretnej sprawy.

Stosowanie przepisów o trybie nieprocesowym doznaje komplikacji nie tylko z uwagi na sądowy obowiązek posilkowania się przepisami o procesie, który wymaga zarówno ustalenia, czy, ale także w jakim zakresie (tj. po zastosowaniu jakiego rodzaju modyfikacji) te ostatnie regulacje mogą znaleźć zastosowanie. Ten dwustopniowy etap weryfikowania dopuszczalności i zakresu odpowiedniego stosowania przepisów o procesie musi być bowiem poprzedzony ustaleniem, że dana kwestia nie jest uregulowana w przepisach o postępowaniu nieprocesowym – bądź to kodeksowych, bądź też zawartych w pozakodeksowych aktach prawnych. I w tym zakresie mogą występować pewne trudności związane z występującym w omawianym trybie:

- 1) systemem wielostopniowych odesłań;

Przykład:

Do postępowania o podział majątku wspólnego po ustaniu małżeńskiej wspólności majątkowej stosuje się odpowiednio przepisy o dziale spadku (art. 567 § 3 k.p.c.), tj. art. 680–689 k.p.c. Wśród tych ostatnich natomiast zawarty jest art. 688 k.p.c., który z kolei przewiduje, że do działu spadku stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące zniesienia współwłasności (art. 617–625 k.p.c.). Wymaga to więc ustalenia zakresu ewentualnej (uzasadnionej względami „odpowiedniości” stosowania) modyfikacji przepisów o dziale spadku oraz – już zmodyfikowanych na potrzeby postępowania o dział spadku – przepisów dotyczących zniesienia współwłasności.

- 2) wielopoziomowym sposobem regulacji niektórych rodzajów postępowań nieprocesowych, wykraczającym poza sferę współzależności pomiędzy przepisami ogólnymi zawartymi w art. 506–525 k.p.c. oraz przepisami zawartymi w tytule II Kodeksu postępowania cywilnego (art. 526 i n. k.p.c.) przewidzianymi dla poszczególnych rodzajów spraw.

Przykład:

Dla spraw rodzinnych i opiekuńczych, poza przepisami zawartymi w art. 506–525 k.p.c., ustawodawca przewidział także przepisy ogólne charakteryzujące tylko te dwa rodzaje postępowań (art. 568–578¹ k.p.c.), zaś regulacje szczególne dotyczące każdego z nich zawarł odrębnie w przepisach dotyczących poszczególnych postępowań. Przepisy te na poszczególnych poziomach postępowań mogą się zarówno uszczegóławiać, jak i znosić.

W konsekwencji np. art. 521 § 1 k.p.c., wiążący skuteczność i wykonalność orzeczeń co do istoty sprawy z momentem ich uprawomocnienia się jest w sprawach rodzinnych i opiekuńczych wyłączony przez art. 578 § 1 k.p.c., który przewiduje, że postanowienia sądu opiekuńczego są skuteczne i wykonalne już od chwili ich ogłoszenia (lub wydania – jeżeli ogłoszenia nie było). Przepisy szczególnie modyfikują jednak ten wyjątek w ten sposób, że powracają do reguły ogólnej zawartej w art. 521 § 1 k.p.c. w odniesieniu do postanowień sądu opiekuńczego, których przedmiotem jest:

- zezwolenie na dokonanie przez rodziców czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka lub na wyrażenie przez rodziców zgody na dokonanie takiej czynności przez dziecko (art. 583 k.p.c.);
- nadanie dziecku nazwiska (art. 584 k.p.c.);
- orzeczenie przysposobienia (art. 588 k.p.c.);
- przyznanie opiekunowi wynagrodzenia (art. 597 § 2 k.p.c.).

1.1.2.5. Źródła postępowania nieprocesowego

Problematyka źródeł postępowania nieprocesowego jest złożona w takim samym stopniu, w jakim niejednolity jest przedmiot tego postępowania.

Podstawowym źródłem normującym ten tryb postępowania jest obecnie Kodeks postępowania cywilnego z 1964 r. Obok niego obowiązuje wiele ustaw i innych szczególnych aktów prawnych wydanych także jeszcze przed jego uchwaleniem, w tym:

- 1) Prawo wekslowe;
- 2) Prawo czekowe;
- 3) dekret o odtworzeniu dyplomów i świadectw z ukończenia nauki;
- 4) dekret o rejestracji i umarzaniu listów hipotecznych, listów długów gruntowych i rentowych, wydanych przed dniem 1 września 1939 r.;
- 5) dekret o umarzaniu utraconych dokumentów;
- 6) dekret o rejestracji i umarzaniu niektórych dokumentów na okaziciela, emitowanych przed dniem 1 września 1939 r.;
- 7) ustawa o obywatelstwie polskim z 1962 r., która utraciła moc na podstawie art. 69 u.o.p., jednak ma zastosowanie do spraw wszczętych i niezakończonych przed dniem wejścia w życie ustawy z 2.04.2009 r., a więc przed 15.08.2012 r.;
- 8) Kodeks pracy;
- 9) ustawa o przedsiębiorstwach państwowych;
- 10) ustawa z 26.03.1982 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych;
- 11) ustawa o scalaniu i wymianie gruntów;
- 12) Prawo spółdzielcze;
- 13) ustawa o społeczno-zawodowych organizacjach rolników;
- 14) ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi;
- 15) Prawo prasowe;

- 16) ustawa o fundacjach;
- 17) ustawa o rzemiośle;
- 18) Prawo o stowarzyszeniach;
- 19) ustawa o związkach zawodowych rolników indywidualnych;
- 20) Prawo geodezyjne i kartograficzne;
- 21) ustawa o izbach gospodarczych;
- 22) ustawa o samorządzie zawodowym niektórych przedsiębiorców;
- 23) ustawa o Policji;
- 23) Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych;
- 24) Prawo o notariacie;
- 25) ustawa o organizacjach pracodawców;
- 26) ustawa o związkach zawodowych;
- 27) ustawa o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa;
- 28) ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży;
- 28) ustawa o restrukturyzacji finansowej przedsiębiorstw i banków oraz o zmianie niektórych ustaw;
- 29) ustawa o własności lokali;
- 30) ustawa o ochronie zdrowia psychicznego;
- 31) ustawa o izbach rolniczych;
- 31) ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentysty;
- 32) ustawa o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów;
- 33) ustawa o partiach politycznych;
- 34) ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym;
- 35) ustawa o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych;
- 36) ustawa o wykonywaniu inicjatywy ustawodawczej przez obywateli;
- 37) Kodeks spółek handlowych;
- 38) ustawa o referendum lokalnym;
- 39) ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych;
- 40) ustawa o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych;
- 41) Kodeks morski;
- 42) rozporządzenie w sprawie rejestru okrętowego i postępowania rejestrowego;
- 43) ustawa o przenoszeniu treści księgi wieczystej do struktury księgi wieczystej prowadzonej w systemie informatycznym;
- 44) Prawo upadłościowe;
- 45) ustawa o referendum ogólnokrajowym;
- 46) ustawa o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- 47) ustawa o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi;
- 48) ustawa o europejskim zgrupowaniu interesów gospodarczych i spółce europejskiej;

- 49) ustawa o pomocy publicznej i restrukturyzacji publicznych zakładów opieki zdrowotnej;
- 50) ustawa o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów;
- 51) ustawa o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych;
- 52) ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii;
- 53) ustawa o nadzorze nad rynkiem kapitałowym;
- 54) ustawa o przeciwdziałaniu przemocy domowej;
- 55) ustawa o spółdzielni europejskiej;
- 56) ustawa o likwidacji niepodjętych depozytów;
- 57) ustawa o zmianie imienia i nazwiska;
- 58) ustawa o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta;
- 59) ustawa o instytutach badawczych;
- 60) ustawa o sporcie;
- 61) Kodeks wyborczy;
- 62) ustawa o działalności leczniczej;
- 63) ustawa o Krajowej Radzie Sądownictwa;
- 64) ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej;
- 65) ustawa o samorządzie pielęgniarek i położnych;
- 66) ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób;
- 67) ustawa o rodzinnych ogrodach działkowych;
- 68) ustawa o ułatwieniu dostępu do wykonywania niektórych zawodów regulowanych;
- 69) Prawo o aktach stanu cywilnego;
- 70) ustawa o obligacjach;
- 71) ustawa o rzeczach znalezionych;
- 72) ustawa o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego;
- 73) Prawo o zgromadzeniach;
- 74) ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej;
- 75) ustawa o zawodzie fizjoterapeuty;
- 76) Prawo przedsiębiorców;
- 77) ustawa o kołach gospodyń wiejskich;
- 78) ustawa o europejskich partiach politycznych i europejskich fundacjach politycznych;
- 79) ustawa o rozstrzyganiu sporów dotyczących podwójnego opodatkowania oraz zawieraniu uprzednich porozumień cenowych;
- 80) ustawa o dokumentach paszportowych;
- 81) ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa;
- 82) ustawa o wspieraniu i resocjalizacji;
- 83) ustawa o fundacji rodzinnej.

Otoczenie normatywne decydujące o formalnych podstawach działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym nie wyczerpuje się w aktach prawnych uchwalonych przez polskiego ustawodawcę. Stosunki prawne chronione w tym trybie są bowiem – z uwagi na ich społeczną doniosłość – przedmiotem szczególnego zainteresowania prawa unijnego i międzynarodowego. Regulacje zawarte w Kodeksie postępowania cywilnego oraz w ustawach szczególnych znajdują więc zastosowanie w sprawach z elementem zagranicznym w zakresie, w jakim nie wyłączają ich zawarte przez Polskę umowy dwustronne i konwencje, a ponadto prawo unijne.

Zagadnienia postępowania nieprocesowego objęte są w szczególności przepisami:

- 1) rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/1784 z 25.11.2020 r. dotyczącego doręczania w państwach członkowskich dokumentów sądowych i pozasądowych w sprawach cywilnych lub handlowych („doręczanie dokumentów”) (wersja przekształcona) (Dz.Urz. UE L 405, s. 40, ze zm.);
- 2) rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/1783 z 25.11.2020 r. w sprawie współpracy między sądami państw członkowskich przy przeprowadzaniu dowodów w sprawach cywilnych lub handlowych (przeprowadzanie dowodów) (wersja przekształcona) (Dz.Urz. UE L 405, s. 1);
- 3) rozporządzenia Rady (UE) 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (wersja przekształcona) (Dz.Urz. UE L 178, s. 1);
- 4) rozporządzenia Rady (UE) 2016/1103 z 24.06.2016 r. wdrażającego wzmocnioną współpracę w dziedzinie jurysdykcji, prawa właściwego oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach dotyczących małżeńskich ustrojów majątkowych (Dz.Urz. UE L 183, s. 1);
- 5) rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1215/2012 z 12.12.2012 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (wersja przekształcona) (Dz.Urz. UE L 351, s. 1, ze zm.);
- 6) rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z 4.07.2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201, s. 107);
- 7) rozporządzenia nr 1393/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 13.11.2007 r. dotyczącego doręczania w państwach członkowskich dokumentów sądowych i pozasądowych w sprawach cywilnych i handlowych („doręczanie dokumentów”) oraz uchylającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1348/2000 (Dz.Urz. UE L 324, s. 79, ze zm.)³⁶;

³⁶ Rozporządzenie to, stosownie do art. 36 ust. 1 rozporządzenia 2020/1784, straciło moc z dniem rozpoczęcia stosowania tego ostatniego, tj. z dniem 1.07.2022 r., z wyjątkiem art. 4 i 6 rozporządzenia nr 1393/2007,

- 8) rozporządzenia Rady (WE) nr 1206/2001 z 28.05.2001 r. w sprawie współpracy między sądami Państw Członkowskich przy przeprowadzaniu dowodów w sprawach cywilnych lub handlowych (Dz.Urz. WE L 174, s. 1, ze zm.)³⁷;

oraz umów międzynarodowych, a mianowicie:

- 1) Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20.11.1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.);
- 2) Konwencji dotyczącej procedury cywilnej, podpisanej w Hadze dnia 1.03.1954 r. (Dz.U. z 1963 r. Nr 17, poz. 90);
- 3) Konwencji o właściwości organów i prawie właściwym w zakresie ochrony małoletnich, sporządzonej w Hadze dnia 5.10.1961 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 106, poz. 519);
- 4) Konwencji o przeprowadzaniu dowodów za granicą w sprawach cywilnych lub handlowych, sporządzonej w Hadze dnia 18.03.1970 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 50, poz. 582);
- 5) Konwencji o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dzieci, sporządzonej w Hadze dnia 19.10.1996 r. (Dz.U. z 2010 r. Nr 172, poz. 1158);
- 6) Konwencji o uznawaniu rozwodów i separacji, sporządzonej w Hadze dnia 1.06.1970 r. (Dz.U. z 2001 r. Nr 53, poz. 561);
- 7) Konwencji dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, sporządzonej w Hadze dnia 25.10.1980 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528 ze zm.);
- 8) Konwencji o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, sporządzonej w Hadze dnia 29.05.1993 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 448);
- 9) Konwencji dotyczącej uregulowania opieki nad małoletnimi, podpisanej w Hadze dnia 12.06.1902 r. (Dz.U. z 1929 r. Nr 80, poz. 596);
- 10) Konwencji dotyczącej ubezwłasnowolnienia i analogicznych zarządzeń opiekuńczych, podpisanej w Hadze dnia 17.07.1905 r. (Dz.U. z 1929 r. Nr 80, poz. 598);

które tracą moc od pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie okresu trzech lat od dnia wejścia w życie aktów wykonawczych wydanych na podstawie art. 25 rozporządzenia 2020/1784, ustanawiających zdecentralizowany system informatyczny. W wykonaniu tej delegacji przyjęto rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2022/423 z 14.03.2022 r. ustanawiające specyfikacje, środki i inne wymogi techniczne na potrzeby wdrożenia zdecentralizowanego systemu informatycznego, o którym mowa w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/1784 (Dz.Urz. UE L 87, s. 9, ze zm.), które weszło w życie 4.04.2022 r.

³⁷ Rozporządzenie, to stosownie do art. 34 ust. 1 rozporządzenia 2020/1783, straciło moc z dniem rozpoczęcia stosowania tego ostatniego, tj. z dniem 1.07.2022 r., z wyjątkiem art. 6 rozporządzenia nr 1206/2001, który traci moc od pierwszego dnia miesiąca następującego po upływie okresu trzech lat od dnia wejścia w życie aktów wykonawczych wydanych na podstawie art. 25 rozporządzenia 2020/1783, ustanawiających zdecentralizowany system informatyczny. W wykonaniu tej delegacji przyjęto rozporządzenie wykonawcze Komisji (UE) 2022/422 z 14.03.2022 r. ustanawiające specyfikacje, środki i inne wymogi techniczne na potrzeby wdrożenia zdecentralizowanego systemu informatycznego, o którym mowa w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2020/1783 (Dz.Urz. UE L 87, s. 5), które weszło w życie 4.04.2022 r.

- 11) Europejskiej konwencji o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem, sporządzonej w Luksemburgu dnia 20.05.1980 r. (Dz.U. z 1996 r. Nr 31, poz. 134 ze zm.);
- 12) Konwencji o doręczaniu za granicą dokumentów sądowych i pozasądowych w sprawach cywilnych lub handlowych, sporządzonej w Hadze dnia 15.11.1965 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 87, poz. 968);
- 13) Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci, sporządzonej w Strasburgu dnia 24.04.1967 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 99, poz. 1157);
- 14) Europejskiej konwencji o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego, sporządzonej w Strasburgu dnia 15.10.1975 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 79, poz. 888);
- 15) Porozumienia europejskiego w sprawie przekazywania wniosków o przyznanie pomocy sądowej, sporządzonego w Strasburgu dnia 27.01.1977 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 102, poz. 1183);
- 16) Konwencji nr 17 w sprawie zwolnienia od legalizacji niektórych aktów i dokumentów, sporządzonej w Atenach dnia 15.09.1977 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 148, poz. 1446);
- 17) Konwencji znoszącej wymóg legalizacji zagranicznych dokumentów urzędowych, sporządzonej w Hadze dnia 5.10.1961 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 112, poz. 938).

1.2. Charakterystyka postępowania nieprocesowego

1.2.1. Pozycja postępowania nieprocesowego w obecnym systemie postępowania cywilnego

Dla rozpoznawania spraw cywilnych ustawodawca przewidział dwa tryby postępowania sądowego: procesowy i nieprocesowy. Z art. 13 § 1 k.p.c. wynika domniemanie drogi procesu, co oznacza, że każda sprawa należąca do jurysdykcji sądów cywilnych podlega rozpoznaniu w trybie procesowym, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej. Innymi słowy, rozpoznanie sprawy cywilnej w trybie nieprocesowym możliwe jest tylko wówczas, gdy istnieją wyraźne, szczególne przepisy odsyłające na tę drogę postępowania cywilnego.

Z systematyki kodeksowej wynika niewątpliwie, że **postępowanie nieprocesowe jest cywilnym postępowaniem rozpoznawczym**, o czym świadczy dodatkowo fakt, że przez odesłanie zawarte w art. 13 § 2 k.p.c. ustawodawca stawia mu wymagania konstrukcyjne właściwe dla podstawowego, tj. procesowego, trybu rozpoznawczego mającego zastosowanie w sprawach cywilnych. Taka formuła normatywna pozwala również twierdzić, że wszystkie sprawy poddane pod rozstrzygnięcie sądu w postępowaniu nieprocesowym są sprawami cywilnymi w rozumieniu art. 1 k.p.c.

Postępowanie nieprocesowe jest równorzędnym z procesem trybem cywilnego postępowania rozpoznawczego. Postulat zapewnienia równorzędności obu trybów

postępowania cywilnego towarzyszył już początkom prac nad ujednoliconym postępowaniem nieprocesowym i był silnie manifestowany jeszcze przed wojną. Był on głoszony w wyraźnej opozycji do ustawodawstwa dzielnicowego, które hołdowało zasadzie pomocniczości postępowania nieprocesowego (niespornego).

O istniejącej współcześnie równorzędności obu trybów postępowania rozpoznawczego przesądza nie tylko systematyka Kodeksu postępowania cywilnego poświęcającego każdemu z nich odrębne księgi, znajdujące się na tym samym poziomie struktury podziału części pierwszej, ale także podobna budowa poszczególnych ksiąg obejmujących – choć w różnej proporcji – w pierwszej kolejności przepisy ogólne, a następnie przepisy poświęcone poszczególnym rodzajom spraw. Istotnym argumentem przemawiającym za równorzędnością obu trybów jest ponadto ich wyłączność w sprawach dla nich zastrzeżonych. Równe traktowanie obu trybów obejmuje także zapadłe w nich orzeczenia, które – na zasadzie art. 365 k.p.c. – po uprawomocnieniu się wiążą także inne sądy. Dla istnienia i zakresu tego związania nie ma przy tym znaczenia tryb postępowania rozpoznawczego, w jakim zapadły. Postanowienie wydane w trybie nieprocesowym nie może być więc zmienione ani uchylone w procesie. Związanie to zachodzi także w relacji odwrotnej, w której jednak mogą istnieć pewne odstępstwa uzasadnione brzmieniem art. 523 k.p.c. i faktem, że sąd w trybie nieprocesowym może – w sytuacjach przewidzianych w ustawie – modyfikować te rozstrzygnięcia zapadłe w procesie, dla których przewidziana jest także droga postępowania nieprocesowego (np. zawarte w wyroku rozwodowym rozstrzygnięcia co do władzy rodzicielskiej oraz kontaktów z dziećmi; zob. art. 577 k.p.c.) – zob. rozdział 1.2.3.

1.2.2. Funkcje, cele i istota działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym

Wielość i różnorodność stosunków prawnych podlegających ochronie w postępowaniu nieprocesowym, zróżnicowanie jego przedmiotu, a także wielopostaciowość działalności sądu stanowiły źródło istotnych wątpliwości przy definiowaniu funkcji, celu i charakteru prawnego postępowania nieprocesowego.

Zasadniczy **cel postępowania nieprocesowego**, jakkolwiek normatywnie wyodrębnionego od procesu, jest analogiczny do tego w podstawowym trybie cywilnego postępowania rozpoznawczego i wyraża się w „sprawdzeniu zasadności roszczenia formalnego” i wydaniu „orzeczenia rozstrzygającego meritum sprawy, tj. orzekającego o przedmiocie postępowania, a więc albo uznającego roszczenie formalne za zasadne (*condemnatio*), albo oddalającego żądanie (*absolutio ab actione*)”³⁸. Jakkolwiek pogląd ten odniesiony został do trybu procesowego, to jednak nie budzi wątpliwości, że także postępowanie nieprocesowe ukierunkowane jest na urzeczywistnianie prawa przyznanego przez przepisy

³⁸ M. Trammer, *Następca bezprzedmiotowości procesu cywilnego*, Warszawa 1950.

materialnoprawne obowiązujące (co do zasady) w sferze stosunków cywilnoprawnych dla „zapewnienia stanu pewności prawa i praworządności w zakresie tych stosunków prawnych”³⁹. Cel ten realizuje przez weryfikację twierdzenia o przysługiwaniu tego prawa. Inna rzecz, że w postępowaniu nieprocesowym zakres tego twierdzenia zależy w niektórych kategoriach spraw nie tylko od wnioskodawcy; tam bowiem, gdzie sąd ma możliwość i obowiązek podejmowania działań z urzędu, tam też ewentualne udzielenie ochrony prawnej nie zamyka się w granicach twierdzenia wnioskodawcy o przysługiwaniu mu określonego roszczenia, lecz obejmuje całość stosunku prawnego (lub sytuacji prawnej), do którego nakazuje odnieść się ustawa.

Charakterystyczną cechą postępowania nieprocesowego związaną z wyżej określonym celem, a występującą w tym trybie ze szczególnym natężeniem, jest to, że urzeczywistnienie normy prawnej w zakresie stosunków cywilnoprawnych leży w interesie ogólnospołecznym nie tylko dlatego, że dochodzi tu do realizacji praworządności rozumianej jako przestrzeganie norm prawnych, lecz także z tego względu, że podmiotem obowiązany do tego urzeczywistnienia jest niejednokrotnie państwo. To ono bowiem, a nie inny uczestnik postępowania, udziela żądanej ochrony prawnej w ten np. sposób, że zezwala na dokonanie czynności prawnej czy dokonuje wpisów w rejestrach publicznych.

Szczegółowe funkcje i cele postępowania nieprocesowego kształtują się w sposób różnorodny, zależny od specyfiki przedmiotu postępowania i rodzaju poszukiwanej ochrony prawnej. Przed ich szczegółową charakterystyką warto wyjaśnić znaczenie terminów „funkcja” i „cel”, odmiennie definiowanych w literaturze przedmiotu, ale i utożsamianych ze sobą⁴⁰.

Pojęcia te zostały w kontekście postępowania nieprocesowego przekonująco wyjaśnione przez K. Korzana, który wskazał, że cel jest zjawiskiem statycznym, w bezruchu, stanem, do którego dana działalność zmierza, a więc pożądanym skutkiem tego działania, podczas gdy funkcja jest kategorią dynamiczną odnoszoną do całokształtu działalności sądu i podejmowanych przez niego czynności, zmierzającą do osiągnięcia wyżej wspomnianego skutku. Innymi słowy, o funkcji można mówić jako o „przeznaczeniu”, „przydatności”, „użyteczności” postępowania nieprocesowego i przyjąć, że zasadniczo wyraża się ona w zapewnianiu ochrony porządku publicznego i praw jednostek w ramach stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i prawa pracy. Udzielanie tej ochrony może przybrać formę represyjną, gdy polega na zastosowaniu sankcji na wypadek naruszenia prawa, lub prewencyjną, gdy zmierza do zapobiegnięcia takiemu

³⁹ W. Siedlecki, *Przedmiot postępowania cywilnego* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego. Zbiór studiów*, red. J. Jodłowski, Ossolineum 1974.

⁴⁰ Zob. np. M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947, s. 32 i n.

naruszeniu⁴¹. W każdym razie funkcja ta jest więc pewnym wycinkiem funkcji państwa, a konkretnie jego działalności w sferze wymiaru sprawiedliwości⁴².

Podsumowując obszerne wypowiedzi w literaturze przedmiotu, uznać należy, że ta zasadnicza **funkcja postępowania nieprocesowego** realizowana jest przez zróżnicowane przejawy aktywności sądu, w tym polegające na:

- 1) ustalaniu i urzeczywistnianiu norm prawnych⁴³ zawartych w prawie cywilnym, rodzinnym i prawie pracy w celu rozstrzygnięcia:
 - a) konfliktów prawnych (dotyczących np. regulowania istotnych spraw rodziny w razie braku porozumienia między małżonkami, ustanowienia służebności gruntowej, zniesienia współwłasności, rozgraniczenia nieruchomości itp.),
 - b) spraw niekonfliktowych (dotyczących np. ustanowienia opiekuna lub kuratora, nadania dziecku nazwiska, orzekania o przysposobieniu, uznania za zmarłego lub stwierdzenia zgonu, ustalenia uprawnienia do otrzymania świadectwa pracy, gdy pracodawca nie istnieje albo z innych przyczyn wytoczenie przeciwko niemu powództwa jest niemożliwe);
- 2) wydawaniu relewantnych prawnie zarządzeń, zezwoleń i zwolnień (np. udzielanie zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego czy też na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka);
- 3) prowadzeniu działalności dokumentacyjno-rejestrowej mającej znaczenie prawne (działalność orzecznicza w postępowaniu wieczystoksięgowym, rejestracja podmiotów w Krajowym Rejestrze Sądowym, przyjmowanie relewantnych prawnie oświadczeń, np. o przyjęciu lub odrzuceniu spadku czy o uznaniu ojcostwa, urzędowe dokumentowanie czynności prawnych, np. przesłuchanie świadków testamentu ustnego, odebranie od opiekuna przyrzeczenia);
- 4) dokonywaniu innych przewidzianych w ustawie czynności (np. wykonywanie nadzoru nad sprawowaniem opieki lub kurateli, wykonywanie postanowień w przedmiocie kontaktów z dzieckiem lub przymusowego odebrania osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką).

Mając na uwadze powyższe zadania postępowania nieprocesowego, należy wskazać, że jego cel wyraża się nie tyle w rozstrzygnięciu sporu o prawo, ile w udzielaniu ochrony prawnej zażądanej w ramach roszczenia publicznoprawnego, tj. skierowanego nie przeciwko innej osobie, lecz wobec państwa. Sąd w postępowaniu nieprocesowym przestaje być niezależnym arbitrem (nie jest też nim do końca w polskim procesie cywilnym), lecz bierze odpowiedzialność za przebieg postępowania i realizuje publicznoprawny,

⁴¹ S. Włodyka, *Pojęcie postępowania cywilnego i jego rodzaje* [w:] *Wstęp...*, red. J. Jodłowski, s. 288–289.

⁴² Tak np. W. Siedlecki, *Przedmiot...*, s. 157; W. Berutowicz, *Funkcja postępowania cywilnego w oświeceniu nauki o tzw. prawie skargi* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa–Wrocław 1967, s. 9.

⁴³ W. Siedlecki natomiast upatruje w tej działalności cel postępowania cywilnego – por. W. Siedlecki, *Przedmiot...*, s. 157.

normatywny obowiązek wydania orzeczenia zgodnego z wymogami procesowymi i materialnoprawnymi wyznaczającymi treść udzielanej ochrony prawnej.

Inną kwestią jest ustalenie, na jaki cel (skutek) wszelkie te formy aktywności sądu są ukierunkowane. Podobnie jak w przypadku funkcji cel postępowania nieprocesowego w pełni wpisuje się w cel całego postępowania rozpoznawczego w sprawach cywilnych i pokrywa się z nim. Jest nim mianowicie osądzenie sprawy w warunkach sprawiedliwego, tj. rzetelnego i sprawnego postępowania urzeczywistniającego postulat praworządności i gwarantującego każdemu możliwość dochodzenia swoich racji. Cel ten można uznać za osiągnięty wówczas, gdy przez ingerencję sądu udzielana jest uczestnikowi ochrona prawna należąca w konkretnym stanie faktycznym i prawnym. Zwłaszcza w trybie nieprocesowym cel ten często nie jest osiągany w drodze jednorazowego aktu decyzyjnego, lecz urzeczywistniany jest stopniowo, a nawet – tak jak np. w przypadku sprawowania kontroli nad wykonywaniem funkcji opiekuna – w sposób ciągły, polegający na regularnym weryfikowaniu prawidłowości sprawowanej opieki.

Niejednorodność przedmiotu postępowania nieprocesowego chroniącego stosunki m.in. z zakresu prawa osobowego, rodzinnego, opiekuńczego, rzeczowego czy spadkowego oraz towarzysząca jej różnorodność zadań podejmowanych przez sądy w tym postępowaniu stała się powodem formułowania stanowisk odmiennie definiujących **charakter prawny cywilnego postępowania nieprocesowego**. Szczegółowe zestawienie tych stanowisk⁴⁴ pozwala twierdzić, że działalność sądu w postępowaniu nieprocesowym traktowano jako:

- 1) **działalność (aktywność) administracyjną państwa**, w której nie występuje – właściwe dla działalności jurysdykcyjnej – urzeczywistnianie praw podmiotowych i rozstrzyganie sporów o prawo, a dla której charakterystyczne jest:
 - a) wspieranie interesu publicznego,
 - b) brak jawności postępowania,
 - c) nierozstrzyganie sporów (konfliktów) o prawo,
 - d) działalność sądu ukierunkowana na kształtowanie stosunku prawnego lub prawa;
 - e) nieodzowność ingerencji państwa współdziałającego w kształtowaniu stosunków prawnych,
 - f) podobieństwo do zasad postępowania administracyjnego,
 - g) brak powagi rzeczy osądzonej orzeczeń merytorycznych,
 - h) dopuszczalność uchylenia lub zmiany prawomocnego orzeczenia merytorycznego;
- 2) **działalność jurysdykcyjną (sprawowanie wymiaru sprawiedliwości)**, a to z uwagi na jej:
 - a) przedmiot obejmujący stosunki prywatne (także niekonfliktowe), a nie publicznoprawne,

⁴⁴ Dokonane przez K. Lubińskiego, *Istota...*, s. 118.

- b) cel w postaci ochrony interesów prywatnych, a nie bezpośrednio interesów państwa,
 - c) podmiot, któremu powierzono sprawowanie funkcji ochronnej, tj. niezawisły i bezstronny sąd,
 - d) funkcję przejawiającą się w osądzeniu sprawy przez sąd, tj. we władczym rozstrzygnięciu co do istnienia prawa w odniesieniu do konkretnego stanu faktycznego;
 - e) istotę wyrażającą się w stosowaniu i urzeczywistnianiu prawa oraz rozstrzyganiu sporów o fakty, a także – potencjalnie – sporów o prawo,
 - f) podporządkowanie ogólnym zasadom i gwarancjom procesowym postępowania cywilnego;
- 3) **działalność szczególnego rodzaju (*sui generis*)** nieskoordynowaną wprawdzie z naruszeniami prawa podmiotowego i zasadniczo pozbawioną dyspozycyjności i kontradiktoryjności, ale powierzoną sędziom, którzy chronią zarówno interes publiczny, jak i prywatny⁴⁵.

Niejednolity zakres działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym doprowadził do wykształcenia koncepcji „mieszanych”, w których podkreśla się, że postępowanie to jest częściowo wymierzaniem sprawiedliwości (w sprawach, w których sąd udziela ochrony w odpowiedzi na stwierdzone naruszenie), a częściowo działalnością administracyjną (prowadzenie rejestrów, ustanowienie i nadzorowanie opiekuna, kuratora czy wykonawcy testamentu, uznanie za zmarłego). Jeszcze bardziej szczegółowa analiza działalności sądów w postępowaniu nieprocesowym doprowadziła nawet do wyodrębnienia czterech rodzajów czynności, w tym:

- 1) administracyjnych;
- 2) polegających na rozstrzyganiu sporów o prawo;
- 3) prewencyjnych;
- 4) polegających na współdziałaniu sądu przy powstaniu, zmianie lub zniesieniu stosunków prawnych⁴⁶.

Pomimo daleko idącego zróżnicowania zapatrywań na kwestię istoty i charakteru prawnej aktywności sądu w postępowaniu nieprocesowym należy przypisać ją co do zasady do **sfery wymiaru sprawiedliwości jako działalności jurysdykcyjnej w zakresie udzielania ochrony prawnej**⁴⁷. Bez względu bowiem na wspomniane wyżej odmienności

⁴⁵ Obszerne omówienie poglądów przedstawicieli nauki polskiej i zagranicznej prezentuje K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 176–218.

⁴⁶ *Kodeks postępowania niespornego. Księga I. Część ogólna oraz przepisy szczególne jednolitego postępowania niespornego z objaśnieniami w opracowaniu J.J. Litauera*, Łódź 1946, s. 7; M. Piekarski, *Stosunek postępowania niespornego do spornego*, PN 1949/3–4, s. 269–270.

⁴⁷ Określenie to, niepretendujące do miana definicji wymiaru sprawiedliwości, zakłada, że istotą działalności jurysdykcyjnej jest kompetencja sądu do imperatywnego, a więc władczego, rozstrzygania o prawach podmiotowych jednostek. W przedmiocie pogłębionej analizy tego pojęcia na potrzeby charakterystyki postępowania nieprocesowego zob. K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 219–273.

między poszczególnymi rodzajami spraw rozpoznawanych w trybie nieprocesowym, wynikające choćby ze stopnia natężenia interesu ogólnospołecznego lub ze zróżnicowanych przejawów działalności organów procesowych, stwierdzić można ogólnie, że zasadnicza funkcja sądu w tym postępowaniu wyraża się w osądzaniu spraw niekonfliktowych lub także konfliktów (sporów) o prawo, czyli imperatywnym rozstrzygnięciu o przysługujących jednostkom prawach i wolnościach. W ramach tej prerogatywy sąd władczo wypowiada się o tym, czy w danym stanie faktycznym z abstrakcyjnej normy prawnej można wyprowadzić wniosek o istnieniu normy konkretnej. W tym też znaczeniu można mówić o **realizacji w postępowaniu nieprocesowym funkcji jurysdykcyjnej, której gwarantem są niezawisłe i bezstronne sądy**. Znaczenia tej konkluzji nie redukuje okoliczność, że wśród przejawów jurysdykcji nieprocesowej znajdują się również czynności niepolegające na wymierzeniu sprawiedliwości rozumianej jako imperatywne rozstrzygnięcie sprawy poprzez udzielenie ukierunkowanej podmiotowo ochrony prawnej, lecz różnią się od niej udzieleniem ochrony sięgającej poza interes prawny konkretnej osoby, jak to ma miejsce np. w postępowaniu rejestrowym lub wieczystoksięgowym. Także czynności sądu w postępowaniach niewymagających wydania orzeczenia (jak np. w sprawie o przyjęcie lub odrzucenie spadku, otwarcie i ogłoszenie testamentu, przesłuchanie świadków testamentu ustnego, przyjęcie oświadczenia o uznaniu dziecka), a więc niestanowiące przejawu *iuris dictio*, określane mianem czynności pomocniczych wymiaru sprawiedliwości⁴⁸, nie mogą determinować zasadniczych wniosków w zakresie generalnej oceny charakteru prawnego i funkcji sądu w postępowaniu nieprocesowym.

1.2.3. Stosunek postępowania nieprocesowego do procesu cywilnego

Postępowanie nieprocesowe stanowi odrębny, a równocześnie równoległy (i równorzędny) w stosunku do procesu cywilnego tryb postępowania rozpoznawczego. Postępowanie nieprocesowe ma przy tym charakter wyjątkowy, skoro art. 13 § 1 zdanie pierwsze k.p.c. przyjmuje jako zasadę, że sąd rozpoznaje sprawy cywilne w procesie. W konsekwencji w postępowaniu nieprocesowym rozpoznaje się tylko sprawy, które zostały wyraźnie skierowane do tego trybu przez szczególne przepisy zawarte w Kodeksie postępowania cywilnego bądź w innych ustawach (zob. jednak rozdział 1.1.2.4). Wszelkie natomiast wątpliwości co do trybu postępowania należy rozstrzygnąć na rzecz procesu.

Oba tryby rozpoznawcze postępowania cywilnego wykazują wiele cech wspólnych. Postępowanie nieprocesowe, podobnie jak postępowanie prowadzone w trybie procesu, charakteryzuje ten sam stosunek do prawa materialnego. Panuje powszechne przekonanie, że przepisy regulujące oba tryby cywilnego postępowania rozpoznawczego mają w stosunku do niego rolę podrzędną czy też służebną, wynikającą z usytuowania norm procesowych w systemie prawa. Jakkolwiek pogląd ten nie może prowadzić do

⁴⁸ K. Lubiński [w:] *SPPC*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. K. Lubiński, s. 322–323.

nadawania prawu procesowemu roli drugorzędnej wobec przepisów prawa materialnego, to jednak ma znaczenie o tyle, że pozwala dostrzec wspólną cechę obu trybów rozpoznawczych, które co do zasady pozbawione są samoistnego, niezależnego od norm materialnoprawnych bytu, lecz istnieją po to, by orzekać o tych normach, tj. konkretyzować je przez potwierdzenie lub urzeczywistnienie stosunku prawnego. Szczególna rola w realizacji tego celu przypada jednak działalności sądu właśnie w trybie nieprocesowym, bez którego – w znacznie większym zakresie niż w przypadku procesu – niemożliwe byłoby urzeczywistnienie normy prawa materialnego. Proces, regulując sporne stosunki prawne, jest – co do zasady – ostatecznością, z której strony korzystają wówczas, gdy nie są w stanie dobrowolnie (i pozasądowo) uregulować swojej sytuacji prawnej. Tymczasem uzyskanie orzeczenia sądu w postępowaniu nieprocesowym jest niejednokrotnie warunkiem *sine qua non* urzeczywistnienia normy zawartej w prawie materialnym. Dzieje się tak dlatego, że w trybie nieprocesowym – znacznie częściej niż w procesie – to sąd kształtuje prawo lub sytuację prawną także wówczas, gdy uprawnienie do samodzielnego jej ukształtowania nie przysługuje stronom stosunku prawnego.

Przykład:

Wyłącznie na drodze postępowania cywilnego – nieprocesowego – możliwe jest:

- uzyskanie zezwolenia na zawarcie związku małżeńskiego przez kobietę, która nie ukończyła 18. roku życia;
- uzyskanie zezwolenia na dokonanie przez rodziców (opiekuna, kuratora) zgody na dokonanie czynności prawnej lub faktycznej przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka (osoby pozostającej pod opieką lub kuratelą);
- ograniczenie lub pozbawienie osoby zdolności do czynności prawnych przez jej częściowe lub całkowite ubezwłasnowolnienie;
- uzyskanie wpisu prawa w księdze wieczystej, z czym wiąże się istotne prawnie domniemanie;
- uzyskanie wpisu podmiotu do rejestru;
- zarejestrowanie dziennika lub czasopisma.

W powyższych oraz w podobnych im sytuacjach twierdzenie o „służebnej” roli postępowania nieprocesowego traci na znaczeniu albo przynajmniej znaczenie to zmienia. W takich bowiem przypadkach, jakkolwiek wydanie orzeczenia udzielającego ochrony prawnej byłoby niemożliwe bez uprzedniego abstrakcyjnego (nieskonkretyzowanego) istnienia takiego uprawnienia w prawie materialnym, to jednak udział sądu staje się wówczas nie ewentualnością, lecz koniecznością, co świadczy o jeszcze ściślejszym niż niejednokrotnie w procesie oddziaływaniu działalności sądu w trybie nieprocesowym na sferę stosunków materialnoprawnych.

Specyfikę relacji pomiędzy trybem procesowym i nieprocesowym uzewnętrzniają przepisy pozwalające – wyjątkowo wprowadzić – na **rozstrzyganie w trybie nieprocesowym także sporów prawnych, dla których zastrzeżona jest co do zasady droga procesu**, a więc znoszące niejako jego priorytet. I tak:

- 1) w postępowaniu o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami sąd rozstrzyga także o żądaniu ustalenia nierównych udziałów małżonków w majątku wspólnym oraz o tym, jakie wydatki, nakłady i inne świadczenia z majątku wspólnego na rzecz majątku osobistego i odwrotnie podlegają zwrotowi (art. 567 § 1 k.p.c.);
- 2) w postępowaniu o zniesienie współwłasności sąd rozstrzyga także spory o prawo żądania zniesienia współwłasności i o prawo własności, jak również wzajemne roszczenia współwłaścicieli z tytułu posiadania rzeczy (art. 618 § 1 k.p.c.);
- 3) w postępowaniu działowym sąd rozstrzyga także spór o istnienie uprawnienia do żądania działu spadku oraz spór między współspadkobiercami o to, czy pewien przedmiot należy do spadku (art. 685 k.p.c.), jak również rozstrzyga o istnieniu zapisów zwykłych, których przedmiotem są rzeczy lub prawa należące do spadku, jak również o wzajemnych roszczeniach pomiędzy współspadkobiercami z tytułu posiadania poszczególnych przedmiotów spadkowych, pobranych pożytków i innych przychodów, poczynionych na spadek nakładów i spłaconych długów spadkowych (art. 686 k.p.c.).

Wszystkie powyższe sytuacje uzasadnia potrzeba kompleksowego rozstrzygnięcia w jednym postępowaniu o wszelkich kwestiach dotyczących przedmiotu postępowania, tj.: rozliczeń pomiędzy małżonkami z tytułu nakładów poczynionych na majątek wspólny, całokształtu stosunków prawnych łączących współwłaścicieli do chwili zniesienia współwłasności, jak również całości spadku.

W związku z kompleksowym charakterem postępowań działowych oraz postępowania o zniesienie współwłasności Kodeks stanowi, że z chwilą ich wszczęcia niedopuszczalne jest wszczęcie i prowadzenie odrębnych postępowań co do sporów rozstrzyganych łącznie z nimi (art. 618 § 2 – także w zw. z art. 688 i 567 § 3 k.p.c.). Z kolei sprawy będące już w toku podlegają przekazaniu z urzędu do dalszego rozpoznania sądowi orzekającemu w postępowaniu o zniesienie współwłasności (por. § 188 ust. 1 i 2 reg. sąd.).

Uchwała SN z 21.07.1970 r., III CZP 39/70, OSNCP 1971/2, poz. 25:

Sąd rewizyjny w razie stwierdzenia, że sąd pierwszej instancji nie przekazał sprawy należącej do kategorii spraw przewidzianych w art. 618 § 1 k.p.c. sądowi prowadzącemu postępowanie o zniesienie współwłasności, obowiązany jest uchylić z urzędu zaskarżone orzeczenie i przekazać sprawę na podstawie art. 618 § 1 k.p.c. sądowi prowadzącemu postępowanie o zniesienie współwłasności, chyba że postępowanie o zniesienie współwłasności zostało wszczęte po wydaniu wyroku (art. 618 § 2 zdanie trzecie k.p.c.) i nie zachodzi podstawa do jego uchylenia oraz przekazania sprawy do ponownego rozpoznania.

W sprawach, o których mowa w art. 567 § 1, art. 618 § 1, art. 685 i 686 k.p.c., można mówić o swoistym podporządkowaniu trybu procesowego postępowaniu prowadzonemu w trybie nieprocesowym, co potwierdza przede wszystkim regulacja wyłączająca

możliwość odrębnego dochodzenia (w procesie) wymienionych powyżej roszczeń po zapadnięciu prawomocnego postanowienia o podziale majątku wspólnego po ustaniu wspólności małżeńskiej, zniesieniu współwłasności lub dziale spadku (art. 618 § 3 w zw. z art. 688 w zw. z art. 567 § 3 k.p.c.).

Specyficzny wyjątek łączący w jednym postępowaniu kwestie prawne, dla rozstrzygnięcia których co do zasady zastrzeżone są drogi trybu procesowego i nieprocesowego, dotyczy spraw o rozwód, rozpoznawanych z kolei w procesie. Przewidziana w art. 58 k.r.o. integralność wyroku rozwodowego, w którym powinno dojść do rozstrzygnięcia o wszystkich istotnych sprawach rodziny, pozwala na orzekanie w tym postępowaniu także o władzy rodzicielskiej nad wspólnym małoletnim dzieckiem obojga małżonków i o kontaktach rodziców z dzieckiem oraz o podziale majątku wspólnego małżonków (art. 445–445¹ k.p.c.). Sprawy te, gdy są rozpoznawane odrębnie, podlegają trybowi nieprocesowemu (art. 566–567, 579 i 582¹ k.p.c.), jednak gdy towarzyszą żądaniu orzeczenia rozwodu, podporządkowują się (procesowo) tej najistotniejszej kwestii. Z tych też względów skargę o wznowienie postępowania w sprawie o rozwód dotyczącą wyłącznie podziału majątku wspólnego orzeczonego na podstawie art. 58 § 3 k.r.o. rozpoznaje się w trybie nieprocesowym⁴⁹.

Szczególne korelacja pomiędzy trybem procesowym i nieprocesowym zachodzi na gruncie spraw o akta stanu cywilnego, które w zakresie objętym przepisami art. 425–458 k.p.c. (rozwód, ustalenie lub zaprzeczenie macierzyństwa, ustalenie lub zaprzeczenie ojcostwa, ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa, rozwiązanie przysposobienia) rozpoznawane są na drodze procesu cywilnego, podczas gdy tryb nieprocesowy przewidziany jest w samej ustawie – Prawo o aktach stanu cywilnego dla unieważnienia, sprostowania i ustalenia treści aktu, sporządzenia aktu stanu cywilnego oraz zwolnienia cudzoziemca od złożenia dokumentu stwierdzającego, że zgodnie z właściwym prawem może zawrzeć małżeństwo, jak również w samym Kodeksie postępowania cywilnego (art. 561, 562–564 k.p.c.). Istotę tych powiązań wyjaśnił Sąd Najwyższy w poniżej cytowanej uchwale.

Uchwała SN z 10.05.1994 r., III CZP 65/94, OSNC 1994/12, poz. 231:

(...) jako utrwaloną w orzecznictwie (por. wyrok SN z 8.09.1961 r. OSNCP 1983, poz. 16; wyrok SN z 16.09.1965 r., OSNCP 1964, poz. 204) tezę uznano, że w takim zakresie, w jakim ustawodawca przewidział w art. 425–458 k.p.c. odrębny tryb dla dochodzenia praw stanu cywilnego, właściwa jest nadal droga procesu; w takim natomiast zakresie, w jakim szczególnie tryb postępowania dla spraw małżeńskich i spraw ze stosunków rodziców i dzieci nie jest przewidziany, właściwa jest droga postępowania nieprocesowego.

Respektowanie granic przedmiotowych i trybu postępowania jest obowiązkiem w pierwszej kolejności przewodniczącego, realizowanym zgodnie z art. 201 § 1 i 2 k.p.c. O za-

⁴⁹ Postanowienie SN z 7.04.1994 r., III CZP 41/94, LEX nr 9107.

kwalifikowaniu danej sprawy do jednego z dwóch trybów postępowania rozpoznawczego przewodniczący wydziału decyduje na etapie wstępnej, formalnej analizy pierwszego pisma albo też w momencie wszczęcia postępowania nieprocesowego z urzędu, kierując się przy tym treścią (osnową) pisma, a nie jego oznaczeniem (art. 130 § 1 zdanie drugie w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Jeżeli dla sprawy wskazanej w piśmie przewidziany jest inny tryb, sąd postanawia podjąć postępowanie w tym innym trybie, a jeżeli właściwy jest inny sąd – przekazuje mu sprawę w celu jej rozpoznania w trybie właściwym. Na oba te postanowienia przysługuje zażalenie, stosownie do treści art. 394 § 1 pkt 4 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. Nie stanowi jednak „przekazania” sprawy zaskarżalnego na podstawie wymienionych przepisów „przeniesienie” sprawy pomiędzy wydziałami tego samego sądu (np. z wydziału, dla którego zastrzeżone jest rozpoznawanie spraw w trybie procesowym do wydziału „nieprocesowego”). W takim bowiem przypadku przeniesienie sprawy ma charakter administracyjny i następuje w drodze zarządzenia.

Przy wyborze właściwego trybu postępowania sąd nie jest związany twierdzeniami stron lub uczestników; Kodeks nie przewiduje także możliwości zawarcia przez nich umowy regulującej tryb postępowania⁵⁰.

Przesłanka właściwego trybu postępowania badana jest przez sąd z urzędu w każdym stanie sprawy (art. 202 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Oznacza to m.in., że kwalifikacja sprawy dokonana przez przewodniczącego na wstępnym etapie nie jest wiążąca i może ulec zmianie w toku postępowania w razie ujawnienia okoliczności świadczących o odmiennym charakterze sprawy. Jeżeli więc w toku postępowania sąd stwierdzi niewłaściwy tryb, wówczas – stosownie do treści art. 201 § 2 k.p.c. – wydaje postanowienie o podjęciu postępowania w trybie właściwym lub przekazaniu właściwemu sądowi do rozpoznania w takim trybie. Istotne uprawnienie przewiduje zdanie drugie ostatnio wymienionego przepisu, odsyłające do art. 200 § 2 i 3 k.p.c., zgodnie z którym sąd niższego lub równego rzędu, któremu sprawę przekazano, jest związany postanowieniem o przekazaniu. Równocześnie w mocy pozostają czynności dokonane w sądzie niewłaściwym, z tym jednak zastrzeżeniem, że jeżeli strona lub uczestnik nie brał udziału w czynnościach sądu niewłaściwego, może żądać ich powtórzenia (art. 201 § 2 zdanie trzecie k.p.c.).

Przykład:

Wyraźnym normatywnym przykładem takiej sądowej kwalifikacji sprawy do procesowego lub nieprocesowego trybu jej rozpoznawania są wzajemnie uzupełniające się przepisy art. 477^{1a} k.p.c. i art. 691¹⁰ § 2 k.p.c. dotyczące wydania przez sąd orzeczenia zastępującego świadectwo pracy, co może nastąpić zarówno w procesie na skutek powództwa o zobowiązanie pracodawcy do wydania świadectwa pracy, jak i w postępowaniu nieprocesowym w drodze wniosku o ustalenie uprawnienia do wydania świadectwa pracy. Pierwszy z wymienionych przepisów nakazuje skierowanie sprawy wszczętej w drodze powództwa do

⁵⁰ Chociaż propozycję taką zgłoszono w toku prac nad nowym Kodeksem postępowania cywilnego. K. Markiewicz, M. Walasik, *Założenia...*, s. 109–110.

trybu nieprocesowego, jeżeli okaże się, że pracodawca nie istnieje albo z innych przyczyn wytoczenie przeciwko niemu powództwa jest niemożliwe, natomiast drugi nakazuje rozpoznanie sprawy w postępowaniu procesowym, jeżeli możliwe jest pozwanie pracodawcy.

Rozpoznanie sprawy w trybie niewłaściwym jest uchybieniem procesowym samoistnie niepowodującym nieważności postępowania. Może jednak stanowić przyczynę rozpoznania sprawy przez sąd w składzie sprzecznym z przepisami prawa (art. 379 pkt 4 k.p.c.), powodować pozbawienie możliwości obrony praw (art. 379 pkt 5 k.p.c.) lub prowadzić do rozpoznania przez sąd rejonowy sprawy, w której ustawa przewiduje – bez względu na wartość jej przedmiotu – właściwość rzeczową sądu okręgowego (art. 379 pkt 6 k.p.c.). Teoretycznie niewykluczone jest także, że z uwagi na szczególne regulacje przyznające w niektórych kategoriach spraw zdolność sądową lub procesową podmiotom innym niż wymienione w art. 64 i 65 k.p.c., nieważność postępowania może być konsekwencją rozpoznania sprawy w nieprawidłowo zastosowanym trybie z udziałem podmiotu, który w trybie właściwym zdolności sądowej lub procesowej nie posiada (art. 379 pkt 2 k.p.c.). W takich sytuacjach, ze względu na wymienione uchybienia procesowe stanowiące konsekwencję zakwalifikowania sprawy do niewłaściwego trybu, będzie zachodziła nieważność postępowania. Jeżeli natomiast wymienione uchybienia nie miały miejsca, niewłaściwy tryb postępowania może być zarzutem odwoławczym, którego skuteczność zależy zawsze od wykazania, że uchybienie miało wpływ na treść orzeczenia, a w przypadku strony lub uczestnika zastępowanego przez adwokata, radcę prawnego, rzecznika patentowego lub Prokuratorię Generalną Rzeczypospolitej Polskiej – tylko wtedy, gdy w toku postępowania przed sądem pierwszej instancji zgłoszono do protokołu zastrzeżenie co do niewłaściwego trybu postępowania na podstawie art. 162 k.p.c.

Oba tryby postępowania jurysdykcyjnego łączy wiele wspólnych elementów strukturalnych, które znajdują wyraz już w teoretycznej i normatywnej konstrukcji całego postępowania rozpoznawczego. Wynikająca z niej równorzędność procesu i trybu nieprocesowego oznacza, że postępowania te mają współtworzyć spójny system ochrony prawnej, w którym poszczególne instytucje wzajemnie się wspomagają. Oznacza to m.in., że cel postępowania osiągnięty w postępowaniu nieprocesowym (przez wydanie orzeczenia kończącego sprawę merytorycznie) musi być respektowany przez sądy procedujące w procesie. Wniosek ten pozostaje aktualny także w relacji odwrotnej, z zastrzeżeniem jednak przepisu art. 523 k.p.c. oraz wspomnianych w nim przepisów szczególnych.

Przykład:

Sąd opiekuńczy może zmienić postanowienie, nawet prawomocne, dotyczące spraw rodzinnych lub opiekuńczych, jeśli wymaga tego dobro osoby, której postanowienie to dotyczy (art. 577 k.p.c.). Na podstawie wymienionego przepisu sąd może zmienić np. postanowienie wydane w przedmiocie władzy rodzicielskiej lub kontaktów z dzieckiem (art. 579 k.p.c.). Uprawnienie to sąd zachowuje także wówczas, gdy wymienione kwestie zostały rozstrzygnięte w wyroku rozwodowym wydanym w toku procesu (art. 445¹ § 1 k.p.c.).

Istnienie wzajemnych związków pomiędzy sprawami rozpoznawanymi w trybie procesowym i nieprocesowym może ponadto w realiach konkretnego postępowania prowadzić do wniosku, że rozstrzygnięcie sprawy toczącej się w trybie nieprocesowym zależy od uprzedniego rozpoznania powództwa (lub odwrotnie: rozstrzygnięcie sprawy „procesowej” zależy od wyniku sprawy rozpoznawanej w trybie nieprocesowym). W takich sytuacjach sąd może – na podstawie art. 177 § 1 pkt 1 k.p.c. – zawiesić postępowanie do czasu rozstrzygnięcia sprawy o prejudycjalnym charakterze⁵¹.

Przykłady:

- zawieszenie postępowania o podział majątku wspólnego do czasu prawomocnego zakończenia procesu o zniesienie małżeńskiej wspólności ustawowej;
- zawieszenie postępowania o zapłatę z tytułu roszczeń współwłaściciela powstałych po wydaniu orzeczenia apelacyjnego w sprawie o zniesienie współwłasności do czasu zakończenia postępowania kasacyjnego w tej ostatniej sprawie (w wypadku uchylenia postanowienia w przedmiocie zniesienia współwłasności i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania, sprawa po podjęciu zostałaby przekazana do kontynuowania w postępowaniu nieprocesowym – z uwagi na treść art. 618 § 1 i 2 k.p.c., w wypadku zaś prawomocnego zakończenia postępowania działowego przez Sąd Najwyższy roszczenie byłoby rozpoznane w ramach podjętego postępowania procesowego)⁵².

1.2.4. Specyfika postępowania nieprocesowego

Postępowanie nieprocesowe ma w zasadzie taką samą jak proces, właściwą dla postępowania rozpoznawczego, strukturę prawną, determinowaną przez przepisy prawa materialnego. Oba tryby służą bowiem urzeczywistnianiu uprawnień określonych w sposób abstrakcyjny w normach prawa materialnego⁵³.

Najbardziej charakterystyczne odmienności trybu nieprocesowego, wynikające z jego celów, funkcji i przedmiotu i immanentnie z nimi związane, są następujące:

- 1) **postępowanie nieprocesowe** – w ogólności – **nie ma charakteru jednolitego** i nie zawsze polega na rozpoznaniu i osądzeniu sprawy w dosłownym tego słowa znaczeniu; typowego charakteru rozpoznawczego nie będą miały np. sprawy rejestrowe czy sprawy, w toku których dochodzi jedynie do dokonania określonej czynności pomocniczej dla właściwego postępowania rozpoznawczego, w tym mającej charakter prejudycjalny (np. przyjęcie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, ogłoszenie testamentu, wyjawienie przedmiotów spadkowych,

⁵¹ Z zastrzeżeniem uczynionym jednak na rzecz tych spraw rozpoznawanych w trybie nieprocesowym, których zależność od wyniku rozpoznania określonego sporu o prawo jest tak silna, że wyłącza możliwość oddzielnego wszczęcia i prowadzenia tych spraw, które muszą być rozpoznawane łącznie w jednym trybie (np. art. 567 § 1, art. 618 § 1 i art. 685 k.p.c.).

⁵² Por. wyrok SN z 18.11.2005 r., IV CK 186/05, LEX nr 369407.

⁵³ K. Korzan, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2004, s. 19.

- przesłuchanie świadków testamentu ustnego jako czynności poprzedzające stwierdzenie nabycia spadku i dział spadku) albo też nadzorczy, kontrolujący aktualność i sposób realizacji wydanego orzeczenia (czynności sądu opiekuńczego po ustanowieniu opieki, w tym przyjmowanie sprawozdań opiekuna dotyczących osoby pozostającej pod opieką oraz z zarządu majątkiem tej osoby);
- 2) rodzaj stosunków prawnych, których dotyczy postępowanie, wymaga niejednokrotnie **udzielania ochrony prawnej w sposób ciągły**; podczas gdy proces z założenia finalizuje się przez jednorazowe osądzenie sprawy (oczywiście z zastrzeżeniem możliwości ponownego rozpoznania sprawy przez sąd drugiej instancji), cel postępowania nieprocesowego realizowany jest niejednokrotnie przez podejmowanie wielu czynności (decyzyjnych) rozłożonych w czasie, np. ustanowienie opiekuna, objęcie opieki, nadzór nad sprawowaniem opieki, w tym przyjmowanie sprawozdań opiekuna, przyznawanie opiekunowi wynagrodzenia, zwolnienie z obowiązków opiekuna;
- 3) niejednolity charakter postępowania i konieczność ciągłego aktualizowania udzielanej ochrony prawnej wiąże się często z występowaniem różnego rodzaju **samodzielnych faz (etapów) postępowań** (subpostępowań⁵⁴), których przedmiot ukierunkowany jest na osiągnięcie podstawowego, głównego celu postępowania; te „podtypy” postępowań mają niejednokrotnie **charakter wykonawczy**;

Przykłady:

- zabezpieczenie spadku (art. 633–639 k.p.c.), przyjęcie oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (art. 640–643 k.p.c.), ogłoszenie testamentu (art. 646–654 k.p.c.), przesłuchanie świadków testamentu ustnego (art. 661–662 k.p.c.) – jako postępowania poprzedzające stwierdzenie nabycia spadku;
 - wyjawienie przedmiotów spadkowych (art. 655–660 k.p.c.), zarząd spadku nieobjętego (art. 666–667 k.p.c.) i stwierdzenie nabycia spadku na potrzeby działu spadku;
 - przymusowe odebranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką (art. 598¹–598¹⁴ k.p.c.), wykonywanie kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁵–598²¹ k.p.c.) jako etap wykonawczy postępowań regulujących stosunki rodzinne;
 - wpis ostrzeżenia o niezgodności stanu prawnego ujawnionego w księdze wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym (art. 626¹³ § 1 k.p.c.) w toku postępowania wieczystoksięgowego o wpis prawa.
- 4) w postępowaniu nieprocesowym w znacznie większym stopniu **realizowany jest interes publiczny**, choć występuje on w poszczególnych rodzajach spraw z różnym natężeniem; w trybie tym rozpoznawane są bowiem sprawy z zakresu prawa publicznego (sprawy administracyjne w znaczeniu materialnym, a więc dotyczące stosunków administracyjnoprawnych, np. rejestracja podmiotów w Krajowym Rejestrze Sądowym), a także sprawy ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, w których występuje interes ponadindywidualny (związany np. z ochroną

⁵⁴ K. Markiewicz, M. Walasik, *Założenia...*, s. 105.

rodziny, stanu cywilnego, zdrowia psychicznego, porządku publicznego – w tym z przeciwdziałaniem alkoholizmowi, narkomanii czy demoralizacji nieletnich); realizacja interesów ogólnospołecznych w postępowaniu nieprocesowym implikuje konieczność przyznania większych prerogatyw sądowi, który – podobnie jak organ administracji publicznej w sprawach administracyjnych – jest gwarantem, że interesy te będą chronione i realizowane; zwiększenie uprawnień sądu nie następuje jednak kosztem sytuacji procesowej uczestników, których prawo do rzetelnej i sprawiedliwej procedury jest zachowane i wyraża się choćby w uprawnieniu do bycia wysłuchanym;

- 5) ochrona prawna udzielana w postępowaniu nie jest dwustronnie zindywidualizowana; miejsce dwóch przeciwstawnych stron procesu zajmują **uczestnicy postępowania, których liczba jest nieograniczona** i którzy mają **identyczny status procesowy** (z zastrzeżeniem czynności procesowych, których podejmowanie jest zastrzeżone dla podmiotów korzystających z określonego statusu procesowego, np. wnioskodawcy).

Z treści art. 510 § 1 k.p.c. wynika, że uczestnikiem postępowania jest każdy zainteresowany, czyli każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania, a który weźmie w nim udział czy to z własnej inicjatywy, czy też na skutek wezwania przez sąd (art. 510 § 2 k.p.c.). Inaczej niż w trybie procesowym, sąd obowiązany jest też niejednokrotnie do ustalania z urzędu kręgu osób zainteresowanych (np. w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku – art. 670 k.p.c.); przepisy szczególne mogą też uznawać za uczestników postępowania określone osoby z mocy samego prawa (np. w sprawach o ubezwłasnowolnienie – art. 546 § 1 k.p.c., w sprawach rejestrowych – art. 694³ § 2 k.p.c.).

Z uwagi na tak ustaloną konfigurację podmiotową w postępowaniu nieprocesowym nie ma zastosowania instytucja współuczestnictwa procesowego, przypozwania oraz interwencji głównej i ubocznej;

- 6) interesy uczestników postępowania co do zasady nie są sprzeczne, co powoduje, że w postępowaniu tym często **brak jest sporu o prawo**.

Niesprzeczność interesów uczestników oznacza, że ich postawa procesowa ukierunkowana jest na osiągnięcie tego samego celu, przez co występują oni w roli „partnerów okrągłego stołu”⁵⁵, a podjęte przez nich działania „zespala się w jedną całość” także z działalnością sądu⁵⁶;

- 7) pismem inicjującym postępowanie jest **wniosek**, który powinien czynić zadość przepisom o pozwie z tą zmianą, że zamiast pozwanego należy wymienić zainteresowanych w sprawie (art. 511 § 1 k.p.c.);
- 8) działalność orzecznicza sądu w znacznej liczbie spraw przekazanych do trybu nieprocesowego ma **charakter prawnokształtujący**; kształtowanie prawa lub stosunku prawnego w procesie zostało natomiast pozostawione „jedynie” w tych

⁵⁵ J. Krajewski, *Stosunek...*, s. 23.

⁵⁶ W. Siedlecki, *Przedmiot...*, s. 178.

sprawach, w których występuje sprzeczność interesów dwóch przeciwstawnych stron;

- 9) konsekwencją przewagi interesu publicznego nad prywatnym jest **znacznie szerszy niż w procesie zakres działania sądu z urzędu**, obejmujący także możliwość wszczęcia postępowania (art. 506 k.p.c.); z urzędu również sąd może dokonywać określonych w ustawie czynności procesowych (zob. rozdział 5.2);
- 10) **prokurator** – jakkolwiek zachowuje uprawnienie do inicjowania postępowania lub wstąpienia do postępowania w każdym jego stadium, **nie może wszcząć postępowania na rzecz oznaczonej osoby** (art. 511 § 2 k.p.c.); udział prokuratora w sprawach o ubezwłasnowolnienie jest zaś obligatoryjny (art. 546 § 2 k.p.c.);
- 11) **właściwość miejscowa sądu jest zawsze właściwością wyłączną** (art. 508 § 1 k.p.c.), co oznacza, że w trybie nieprocesowym nie jest dopuszczalne zawarcie umowy prorogacyjnej (art. 46 § 2 k.p.c.);
- 12) rozpoznanie sprawy na rozprawie nie jest zasadą (jak w procesie – zob. art. 148 § 1 k.p.c.), lecz zależy od wyraźnego przepisu ustawy lub od uznania sądu (art. 514 § 1 k.p.c.);
- 13) istotne różnice występują w zakresie realizacji zasady:
 - a) kontradiktoryjności (która ustępuje na rzecz inkwizycyjności i metodzie śledczej, nakazującej sądowi poszukiwać dowodów z własnej inicjatywy; stawienie uczestników nie jest obowiązkowe i nawet w razie ich nieobecności wydane orzeczenie nie jest zaoczne, art. 513 k.p.c.),
 - b) dyspozycyjności (istnieją liczne odstępstwa na rzecz oficjalności pozwalającej sądowi na podejmowanie działań z urzędu bądź wychodzących poza zakres inicjatywy procesowej uczestnika, jak również usprawiedliwiającej procedowanie niezależnie od jego woli, np. z powodu nieskuteczności oświadczenia o cofnięciu wniosku w sprawie, która mogła być wszczęta z urzędu),
 - c) jawności (rozprawa odbywa się nie co do zasady – jak w procesie, lecz wyłącznie w wypadkach wskazanych w ustawie lub gdy sąd uzna ją za potrzebną, art. 514 § 1 k.p.c.),
 - d) ustności i bezpośredniości (skoro postępowanie może się toczyć co do meritum także poza rozprawą),
 - e) formalizmu (która realizowana jest w trybie nieprocesowym w mniejszym zakresie niż w procesie),
 - f) koncentracji materiału procesowego, a w szczególności:
 - sposobu jego pozyskiwania niezależnie od inicjatywy dowodowej uczestników, tj. przy wykorzystaniu metody śledczej, a także zakresu stosowania ułatwień dowodowych, w tym polegających na uznaniu za udowodnione faktów przyznanych w sposób wyraźny lub dorozumiany (przez milczenie innych uczestników); uznanie faktów za przyznane (a przez to udowodnione) nie będzie możliwe np. w sprawach, w których ustawa zobowiązuje sąd do poczynienia z urzędu ustaleń potrzebnych do rozstrzygnięcia sprawy (np. art. 610 § 1, art. 670, 684 k.p.c.),

- ograniczeń co do zakresu i rodzaju dowodów, na których można oprzeć rozstrzygnięcie co do istoty sprawy (np. w sprawach rejestrowych polegających na dokonywaniu wpisów i wykreśleń w Krajowym Rejestrze Sądowym, art. 694⁴ k.p.c., jak również w postępowaniu wieczystoksięgowym, w którym sąd może orzekać w oparciu o te tylko dokumenty, które zostały dołączone do wniosku, art. 626⁸ § 2 k.p.c.);
- 14) orzeczeniem rozstrzygającym sprawę merytorycznie jest **postanowienie co do istoty sprawy**, zaskarżalne w drodze apelacji (art. 516 i 518 k.p.c.);
- 15) pomimo rozstrzygnięcia istoty sprawy może ona być w niektórych sytuacjach (zwłaszcza w razie zmiany okoliczności) ponownie rozpoznana (art. 523 k.p.c.);
- 16) **relatywnie niewielka liczba spraw ma zdolność arbitrażową**; z treści art. 1157 k.p.c. wynika bowiem, że zapisem na sąd polubowny mogą być objęte wyłącznie spory o prawa majątkowe lub spory o prawa niemajątkowe mogące być przedmiotem ugody sądowej; zdolność tę mają więc tylko te sprawy, w których występuje spór o prawo (a takich w trybie nieprocesowym jest stosunkowo niewiele) z wyłączeniem jednak:
 - a) wszelkich sporów, których przedmiotem jest ustalenie stosunku prawnego (w art. 917 k.c. mowa jest bowiem o wzajemnych ustępstwach stron w zakresie istniejącego już między nimi stosunku prawnego),
 - b) sporów, których przedmiotem jest ukształtowanie nowego stosunku prawnego.

W nowszej literaturze przedmiotu, w której od dwóch dekad toczy się wzmożona dyskusja nad kształtem nowej kodyfikacji postępowania cywilnego, daje się dostrzec stanowisko akcentujące autonomiczny charakter instytucji postępowania nieprocesowego będących przejawem wyżej wymienionych odrębności⁵⁷. Przedmiotem otwartej dyskusji pozostaje jednak to, jak dalece ugruntowana już w prawie polskim i akceptowana, a wręcz tworząca pewną tradycję procesową, regulacja postępowania nieprocesowego wymaga modyfikacji. Pytanie to nie sprowadza się oczywiście do kwestii zakresu przedmiotowego tego postępowania, a nawet kryteriów jego wyznaczania⁵⁸, lecz wymaga rewizji poglądów na temat znaczenia i pozycji postępowania nieprocesowego w działalności jurysdykcyjnej oraz możliwości – zwłaszcza ustrojowej i organizacyjnej – przekazania realizacji zadań powierzonych w tym trybie organom sądowym innym jednostkom. Wnioski w tym zakresie formułowane są, trafnie, w sposób ostrożny i wyważony, determinowany koniecznością uwzględnienia wielu czynników przemawiających za potrzebą zapewnienia zarówno jednolitości systemu postępowania cywilnego, jak i zróżnicowa-

⁵⁷ Por. analizę wybranego orzecznictwa Sądu Najwyższego zaprezentowaną przez P. Ryłskiego, *O większą autonomię postępowania nieprocesowego (uwagi na tle wybranego orzecznictwa Sądu Najwyższego)* [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016, s. 507 i n.

⁵⁸ W tej materii zob. szerzej w szczególności K. Markiewicz, M. Walasik, *Założenia...*, s. 101 i n.

nia, a zarazem wewnętrznego zintegrowania (uporządkowania) samego postępowania nieprocesowego⁵⁹.

1.3. Przegląd orzecznictwa

1.3.1. Specyfika postępowania nieprocesowego

Uzasadnienie uchwały SN z 24.10.2001 r., III CZP 64/01, OSNC 2002/5, poz. 61

Specyfika trybu postępowania nieprocesowego oraz natura spraw podlegających rozpoznaniu w tym trybie powoduje, że nawet po istotnych zmianach modelu postępowania cywilnego, wprowadzonych w 1996 r., które przywróciły zasadzie kontrydiktoryjności jej właściwe znaczenie (między innymi przez uchylenie art. 3 § 2 k.p.c.), rola sądu w tym postępowaniu jest determinowana ustawowo określonym (utrzymanym) nakazem działania „z urzędu”.

Uzasadnienie uchwały SN z 20.04.2010 r., III CZP 112/09, OSNC 2010/7–8, poz. 98

(...) domeną postępowania nieprocesowego – zwłaszcza w modelu współczesnym – jest załatwianie spraw, w których liczba zainteresowanych jest (może być) różna, a ich interesy są zbieżne lub sprzeczne, a niejednokrotnie przenikają się i krzyżują. Cechą postępowania nieprocesowego jest także to, że częściej niż proces ma ono charakter prewencyjny (ochronny) oraz że znacznie mocniej akcentowany jest w nim interes publiczny; niejednokrotnie zresztą podłożem spraw nieprocesowych są przepisy prawa publicznego oraz uprawnienia i obowiązki wynikające z tego prawa. Postępowanie nieprocesowe wyróżnia się także tym, że częściej niż w procesie zapadają w nim orzeczenia konstytutywne, tj. tworzące albo kształtujące stosunki prawne dotyczące wielu różnych podmiotów.

Uzasadnienie uchwały SN z 11.06.2015 r., III CZP 112/14, OSNC 2015/11, poz. 127

Postępowanie cywilne ze swej istoty służy realizacji indywidualnych, czyli prywatnych interesów podmiotów prawa prywatnego, które zgodnie z zasadą dyspozycyjności same dochodzą ochrony swoich interesów przed sądem. Nie oznacza to, że interes publiczny, rozumiany jako interes dotyczący ogółu, czyli całego społeczeństwa, nie jest obecny w tym postępowaniu, o czym najwyraźniej świadczy art. 7 k.p.c. Interes publiczny występuje w poszczególnych sprawach cywilnych z różnym natężeniem, w niektórych sprawach przekazanych do trybu nieprocesowego jest nawet samoistną przesłanką, uzasadniającą wszczęcie tego postępowania z urzędu. Dotyczy to głównie spraw ze stosunków z zakresu prawa osobowego, rodzinnego i opiekuńczego oraz spadkowego, w których interes publiczny znajduje silne uzasadnienie w ich wzmożonej roli społecznej i wpływie, jaki wywiera ich prawidłowe ukształtowanie na funkcjonowanie

⁵⁹ K. Lubiński, *Sposoby...*, s. 272–273, 293.

całej zbiorowości (zob. np. art. 543, 548 § 1, art. 569 § 2, art. 570, 635 § 1, art. 666 § 1 i art. 678 k.p.c.).

Uzasadnienie postanowienia SN z 18.11.2016 r., I CSK 829/15, LEX nr 2195670

Ze względu na to, że w postępowaniu nieprocesowym nie ma dwóch stron, a o uczestnictwie decyduje posiadanie przymiotu „zainteresowanego” w rozumieniu art. 510 § 1 k.p.c., śmierć uczestnika postępowania nieprocesowego nie zawsze stanowi przeszkodę do kontynuowania postępowania. W wypadku śmierci uczestnika postępowania sąd wezwie następców prawnych zmarłego do udziału w postępowaniu zgodnie z art. 510 § 2 k.p.c., jeżeli są zainteresowanymi w sprawie. W braku takich osób postępowanie może toczyć się nawet z udziałem jednego tylko uczestnika; co do zmarłego - powinno ono zostać umorzone. Artykuł 510 § 2 k.p.c. wyłącza zastosowanie w takim wypadku art. 174 § 1 pkt 1 k.p.c. Gdyby sąd nie wezwał następcy prawnego zmarłego będącego zainteresowanym w sprawie do udziału w postępowaniu i doszło do zakończenia postępowania postanowieniem orzekającym co do istoty sprawy, taki następca może, jeżeli postanowienie narusza jego prawa, żądać zgodnie art. 524 § 2 k.p.c. wznowienia postępowania.

Artykuł 510 § 2 k.p.c. nie wyłącza jednak w przypadkach śmierci uczestnika postępowania nieprocesowego całkowicie zastosowania art. 174 § 1 pkt 1 k.p.c. Według stanowiska ugruntowanego w orzecznictwie i aprobowanego w piśmiennictwie, zawieszenie postępowania nieprocesowego na podstawie art. 174 § 1 pkt 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. powinno nastąpić w razie śmierci uczestnika zawsze wtedy, gdy interesy zmarłego uczestnika są sprzeczne z interesami któregośkolwiek z pozostałych uczestników.

Uzasadnienie uchwały SN z 7.12.2021 r., III CZP 67/20, OSNC 2022/7–8, poz. 66

Zainteresowane w sprawie są zatem nie tylko osoby, których prawa i obowiązki są przedmiotem rozpoznania i rozstrzygnięcia, ale także te, w sferze prawnej, których orzeczenie wyrzuci skutek, także wtedy, gdy ich interes wiąże się z przedmiotem postępowania jedynie pośrednio, co dotyczy głównie spraw o prawa niemajątkowe. Jest to pochodna dostrzeganej specyfiki postępowania nieprocesowego, w którym interes prawny nie wynika z reguły, tak jak w procesie, z naruszenia lub zagrożenia sfery prawnej wnioskodawcy, lecz z pewnych zdarzeń prawnych, wywołujących potrzebę uregulowania wiążących się z nimi stosunków prawnych.

Uzasadnienie uchwały SN z 6.03.2015 r., III CZP 115/14, OSNC 2016/2, poz. 17

(...) w sprawie rozpoznawanej w postępowaniu nieprocesowym (...) specyfiką jest m.in. krzyżowanie się różnych interesów majątkowych jego uczestników, ale tylko jeden może mieć status wnioskodawcy. W postępowaniu nieprocesowym dopuszczalne jest jednak zgłaszanie przez innych uczestników postępowania wniosków zmierzających do wydania przez sąd określonych rozstrzygnięć, wykraczających poza przedmiot wniosku wszczynającego postępowanie, w ramach toczącego się już postępowania. W takim przypadku zgłoszenie przez uczestnika żądania podlegającego rozpoznaniu przez sąd

stawia go na pozycji zbliżonej do wnioskodawcy, jeżeli przedmiot wniosku inicjuje postępowanie o właściwościach równorzędnych procesowi lub postępowaniu co do istoty sprawy w postępowaniu nieprocesowym.

Uzasadnienie postanowienia SN z 7.07.2021 r., III CSKP 103/21, OSNC 2022/1, poz. 11

(...) w postępowaniu nieprocesowym pozycja prawna wnioskodawcy i uczestników jest w zasadzie równorzędna – odmiennie niż sytuacja powoda i pozwanego w postępowaniu procesowym, w którym to powód określa przedmiot procesu, w tym podstawę faktyczną żądania. Nie sposób więc przyjąć, by to wyłącznie stanowisko wnioskodawcy, w tym podnoszone przez niego twierdzenia faktyczne, determinowały dopuszczalny obszar ustaleń czynionych przez sąd rozpoznający sprawę (...).

Istota postępowania nieprocesowego, częstokroć nakierowanego nie tylko na ochronę praw prywatnych, lecz także na realizację interesu publicznego, jak również równorzędność pozycji wnioskodawcy i uczestników takiego postępowania, skłaniają do wniosku, że zakres ustaleń faktycznych, które mogą być poczynione przez sąd rozpoznający sprawę o stwierdzenie zasiedzenia, nie jest ograniczony wyłącznie ani datą nabycia prawa, wskazaną we wniosku o zasiedzenie, ani twierdzeniami wnioskodawcy co do faktów, z których wywodzi on zgłoszone roszczenie. Ustalenia faktyczne mogą być zatem czynione także w zakresie twierdzeń o faktach podnoszonych przez uczestników postępowania.

Uzasadnienie postanowienia SN z 20.10.2022 r., I NSNc 247/22, OSNKN 2022/4, poz. 24

Oczywiście działanie sądu powszechnego, podejmowane w postępowaniu nieprocesowym, nie opiera się na ogólnej kompetencji do autorytatywnego rozstrzygania wszelkich sporów co do istnienia i treści stosunków cywilnych, lecz na kompetencji szczególnej, dotyczącej określonej normy materialnej (...). Działania te mają na celu weryfikację relevantnych faktów oraz wydanie rozstrzygnięcia konkretyzującego wspomnianą normę i skutkującego uwolnieniem jej mocy wiążącej (...). Na uwagę zasługuje tutaj szczególny związek „spraw nieprocesowych” z prawem materialnym (zob. T. Kielkowski, *Sprawa administracyjna, Zakamycze 2004*, s. 98). „Charakter tych spraw, wywierających tak duży wpływ na kształt postępowania nieprocesowego, uzależniony jest bezpośrednio od norm prawa materialnego. Regulując swymi przepisami stany prawne lub stosunku prawne (stanowiące podłoże tych spraw), prawo materialne decyduje jednocześnie o zakresie ochrony prawnej, jak ma być im udzielona w drodze postępowania nieprocesowego. Wyznacza ono zresztą nie tylko sam przedmiot postępowania, ale poprzez konkretyzację normy prawnej kształtuje też charakter i treść orzeczenia rozstrzygającego sprawę, a czasem nawet wywiera wpływ na pewne reguły postępowania” (A. Mączyński, *Specyfika postępowania nieprocesowego*, (w:) *Proces i prawo. Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jerzego Jodłowskiego*, red. E. Łętowska, Wrocław-Warszawa 1989, s. 414). (...)

W postępowaniu nieprocesowym o tym, kto jest uprawniony do wszczęcia danego rodzaju postępowania i tym samym do zajęcia w nim statusu wnioskodawcy, rozstrzygają w każdej sytuacji przepisy prawa. Uprawnienie do wszczęcia postępowania (złożenia wniosku), może być określone w sposób ogólny (przykładowo: art. 527 k.p.c.; art. 609 § 1 k.p.c., gdzie stwierdza się, że do zgłoszenia wniosku o odpowiednio uznanie za zmarłego lub stwierdzenie zasiedzenia własności uprawniony jest każdy zainteresowany) lub w sposób zawężający krąg podmiotów uprawnionych do zainicjowania postępowania poprzez ich enumeratywne wskazanie (przykładowo: art. 545 § 1 k.p.c.; art. 16 ust. 4 prawa o zgromadzeniach, gdy stwierdza, że uczestnikami postępowania są wnoszący odwołanie od decyzji o zakazie zgromadzenia i organ gminy). Od osób uprawnionych do wszczęcia postępowania nieprocesowego należy zarazem odróżnić osoby zainteresowane wynikiem sprawy. Nie każdy bowiem zainteresowany jest jednocześnie uprawniony do zgłoszenia takiego wniosku w poszczególnych sprawach. Istnieją bowiem przepisy (prawa procesowego bądź materialnego), które do złożenia wniosku o wszczęcie postępowania nieprocesowego uprawniają ściśle określone osoby (...). Dlatego wystąpienie interesu prawnego, jako przesłanki uznania określonej osoby za zainteresowanego w ujęciu art. 510 § 1 k.p.c., nie zwalnia sądu od powinności dokonania oceny, na tle okoliczności każdej konkretnej sprawy, kto jest lub powinien być uczestnikiem postępowania nieprocesowego, zwłaszcza w kontekście nabycia uprawnienia do wszczęcia tego postępowania. W świetle tego poglądu wystąpienie interesu prawnego u wnioskodawcy nie odgrywa żadnej roli, jeśli uprawnienie do wszczęcia postępowania nieprocesowego zostało przyznane tylko pewnej ściśle określonej grupie podmiotów, gdyż tylko to uprawnienie podlega badaniu przez sąd i tylko to uprawnienie warunkuje skuteczność wniosku (zob. postanowienie SA w Warszawie z 5 marca 1998 r., I ACa 1034/97).

Uzasadnienie uchwały SN z 11.12.2014 r., III CZP 85/14, OSNC 2015/11, poz. 128
Zgodnie z art. 510 § 1 k.p.c., zainteresowanym jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania; może on wziąć udział w każdym stanie sprawy aż do zakończenia postępowania w drugiej instancji. **Przesłanka przystąpienia do udziału w sprawie ma charakter materialnoprawny, merytoryczny, wyrażający się interesem prawnym związanym z konkretnym rozstrzygnięciem sprawy *in merito* oraz z możliwością wpływu na ukształtowanie tego rozstrzygnięcia.** W związku z tym sąd, oceniając zasadność przystąpienia zainteresowanego do udziału w sprawie, już na tym etapie postępowania rozpoznaje sprawę co do jej istoty; dokonuje tego w aspekcie podmiotowym, w odniesieniu do zainteresowanego zgłaszającego swój udział w sprawie i deklarującego materialnoprawny interes w rozstrzygnięciu sprawy. Negatywna decyzja sądu, będąca wynikiem oceny, że osoba ta nie ma interesu prawnego w jej rozstrzygnięciu, jest decyzją *in merito* i w stosunku do tej osoby kończy postępowanie w sprawie w sposób równoznaczny z odmową ochrony prawnej udzielanej w rozpoznawanej sprawie. **Postanowienie o odmowie dopuszczenia do wzięcia udziału w sprawie jest więc orzeczeniem co do istoty, kończącym postępowanie** - w obu przypadkach w odniesieniu do osoby zgłaszającej swój udział w sprawie i przedstawiającej swój interes prawny w jej rozstrzygnięciu co do istoty.

(...) W celu wzmocnienia tezy o merytorycznym i kończącym postępowanie – w aspekcie podmiotowym – charakterze orzeczeń o odmowie dopuszczenia osoby zainteresowanej do udziału w sprawie należy dostrzec, że gdyby ta sama osoba jako pierwsza złożyła wniosek o wszczęcie postępowania, które już się toczy na skutek wniosku innej osoby i do którego chce przystąpić, to sąd – dokonując takiej samej, czyli negatywnej oceny jej interesu prawnego w rozstrzygnięciu tej sprawy – oddaliłby wniosek, w niektórych sytuacjach ze względu na oczywisty brak uprawnienia (por. art. 514 § 2 k.p.c.). Tak czy inaczej, orzeczenie sądu miałooby w takiej sytuacji charakter orzeczenia *in merito*, kończącego postępowanie w sprawie, na które – jeżeli sądem ferującym to orzeczenie był sąd pierwszej instancji – przysługuje apelacja (art. 518 k.p.c.). W tym stanie rzeczy brak podstaw do odmiennej oceny charakteru orzeczeń sądu oraz różnicowania sytuacji procesowej zainteresowanego – jak się okaże, niemającego interesu prawnego w sprawie – w zależności od tego, czy wstępuje do już toczącej sprawy, czy też wszczynają ją, przypisując sobie atrybuty wnioskodawcy.

Omówienie

Specyficzne właściwości postępowania nieprocesowego świadczą o różnych celach i funkcjach obu trybów rozpoznawania spraw cywilnych; ujawniają one również autonomiczny charakter poszczególnych instytucji unormowanych w trybie nieprocesowym. Ich definiowanie i charakteryzowanie nie może więc odbywać się tylko przez konfrontację z uregulowaniami procesowymi, ale powinno uwzględniać odrębności i niezależność trybu nieprocesowego. Różnice w sposobie pojmowania poszczególnych instytucji postępowania nieprocesowego, wymagające autonomicznego podejścia interpretacyjnego, dotyczą m.in. regulacji normujących sposób określania kręgu podmiotów postępowania nieprocesowego, powiązania przedmiotu postępowania z prawami danej osoby, przesądzającego o posiadaniu przez nią statusu zainteresowanego, właściwości charakteryzujących postanowienia orzekające co do istoty sprawy czy charakteru postanowień odmawiających dopuszczenia do udziału w sprawie.

Odrębności w samej istocie postępowania nieprocesowego nie pozostają relewantne tylko w płaszczyźnie teoretycznej, lecz wywołują istotne konsekwencje w praktyce orzeczniczej, uwidaczniające się w szczególności w ramach:

- wynikających z obowiązku działania z urzędu powinności sądu w zakresie ustalania kręgu podmiotowego postępowania oraz właściwej rekonstrukcji stanu faktycznego, mającej szczególnie istotne znaczenie zwłaszcza tam, gdzie działalność jurysdykcyjna ma charakter prawnokształtujący;
- oceny interesu prawnego jako przesłanki dopuszczenia do udziału w sprawie w charakterze uczestnika, a uwarunkowanej nie tyle potrzebą represji wobec naruszenia lub zagrożenia sfery prawnej wnioskodawcy, lecz samym zaistnieniem zdarzeń wywołujących potrzebę uregulowania wiążących się z nimi stosunków prawnych;

- wpływu na kształtowanie przedmiotu postępowania żądań zgłaszanych nie tylko przez wnioskodawcę, lecz także przez – mających równorzędną pozycję – uczestników, którzy byliby uprawnieni do złożenia wniosku o wszczęcie postępowania, a których twierdzenia na równi determinują dopuszczalny obszar ustaleń czynionych przez sąd rozpoznający sprawę;
- zakresu czynionych przez sąd ustaleń faktycznych, zależnego nie tylko od wniosków i twierdzeń uczestników, lecz także od normy prawa materialnego decydującej jednocześnie o zakresie ochrony prawnej, jaka ma być im udzielona w drodze postępowania nieprocesowego, jak również od oddziaływania interesu publicznego realizowanego przez wydane w sprawie orzeczenie.

1.3.2. Brak dwustronnego zindywidualizowania ochrony prawnej udzielanej w postępowaniu nieprocesowym

Uzasadnienie uchwały SN z 20.04.2010 r., III CZP 112/09, OSNC 2010/7–8, poz. 98
Domeną postępowania nieprocesowego – zwłaszcza w modelu współczesnym – jest załatwianie spraw, w których liczba zainteresowanych jest (może być) różna, a ich interesy są zbieżne lub sprzeczne, a niejednokrotnie przenikają się i krzyżują.

Postanowienie SN z 28.06.2019 r., IV CSK 195/18, LEX nr 2688380

Oceny, kto jest (powinien być) uczestnikiem postępowania nieprocesowego, dokonuje sąd na podstawie okoliczności sprawy poddanej osądowi. Decydują zatem ustalenia faktyczne i ich ocena prawna na tle norm prawa materialnego regulującego konkretną sprawę np. z zakresu prawa rzeczowego lub spadkowego.

Uzasadnienie postanowienia SN z 14.07.2022 r., III CZ 231/22, OSNC 2023/4, poz. 45

Postępowanie nieprocesowe (...) – w przeciwieństwie do procesu, z natury dwustronnego – z samej istoty rzeczy może być jedno-, dwu- lub wielopodmiotowe, w zależności od istoty konkretnego stosunku materialnoprawnego podlegającego ocenie w tym postępowaniu. Dla postępowania nieprocesowego fundamentalne znaczenie ma natomiast pojęcie zainteresowanego w sprawie (pochoinnie – interesu prawnego), o którym mowa w k.p.c., w znacznej mierze przekładające się na gravamen.

W postępowaniu nieprocesowym źródło interesu prawnego wynikać może z szerokiego katalogu zdarzeń. Interes określonej osoby może polegać na tym, że zmierza ona do uzyskania orzeczenia wolnego od wad w rozstrzygnięciu odnośnie do wspomnianych stosunków prawnych, w które jest zaangażowana.

Uzasadnienie postanowienia SN z 20.10.2023 r., II CSKP 1883/22, LEX nr 3617370

[Postępowanie nieprocesowe] nie jest postępowaniem dwustronnym, lecz – z reguły – wielopodmiotowym, skupiającym w niektórych wypadkach znaczną liczbę zainteresowanych; ustalenie ich wszystkich i wezwanie w charakterze uczestników może być

niekiedy obiektywnie niemożliwe lub bardzo utrudnione, w związku z czym rygor nieważności, zwłaszcza na skutek niewzięcia udziału w postępowaniu przez osoby tylko „formalnie” zainteresowane, bez jakiegokolwiek uszczerbku w materialnej sferze ich praw, stwarzałby poważne zagrożenie dla stabilności i pewności orzeczeń.

Uzasadnienie uchwały SN z 23.09.2010 r., III CZP 62/10, OSNC 2011/2, poz. 15

Udział w sprawie, w imieniu Skarbu Państwa, kilku jednostek organizacyjnych, z których działalnością wiąże się dochodzone roszczenie (uprawnienie), nie był w judykaturze Sądu Najwyższego kwestionowany; należy dodać, że nie ma przeszkód, aby w sprawie toczącej się w postępowaniu nieprocesowym występowały jednostki, których interesy nie są zbieżne (...).

Dopuszczenie do uczestnictwa w postępowaniu nieprocesowym dwu państwowych jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej oznacza, że zawiązany między nimi i uzewnętrzniony w sprawie konflikt zostanie rozstrzygnięty przez sąd z zachowaniem wszystkich gwarancji procesowych, w sposób niezawisły i bezstronny. Zważywszy, że współczesny system prawny nie przewiduje, mimo oczywistej potrzeby, instytucjonalnych – sądowych lub pozasądowych – metod rozpatrywania sporów między jednostkami państwowymi niemającymi osobowości prawnej oraz odrębnej zdolności sądowej, rozwiązanie takie należy ocenić jako prokonstytucyjne, wychodzące naprzeciw istniejącym niedostatkom (...). Nie ma przekonujących argumentów na rzecz tezy, iż pojęcie „każdy” – użyte w art. 45 Konstytucji na określenie podmiotu, któremu przysługuje prawo do sądu – obejmuje wyłącznie podmioty mające osobowość prawną oraz przyznaną przez ustawę zdolność sądową.

Omówienie

Bez względu na wzajemną relację interesów prawnych reprezentowanych przez poszczególnych uczestników postępowania nieprocesowego, które mogą być ze sobą zbieżne lub sprzeczne, mogą się przenikać lub krzyżować, podkreśla się brak – właściwego dla procesu – dwustronnego charakteru tego postępowania. Najbardziej wyrazistym przejawem tej odrębności jest uczestniczenie w postępowaniu tylko jednego podmiotu.

Szczególne skutki braku dwustronnego zindywidualizowania postępowania nieprocesowego widoczne są na przykładzie spraw z udziałem Skarbu Państwa reprezentowanego przez kilka jednostek organizacyjnych spełniających wymagania określone w art. 67 § 2 k.p.c. Podczas gdy w trybie procesowym, w następstwie przyjęcia zasady jednolitości Skarbu Państwa, niedopuszczalne jest zarówno rozstrzyganie sporów pomiędzy poszczególnymi *stationes fisci*, jak i wydawanie w stosunku do Skarbu Państwa reprezentowanego przez kilka jednostek organizacyjnych orzeczenia, które miałyby dwoisty charakter (tj. uwzględniałoby roszczenie w stosunku do jednej jednostki i oddalało je w stosunku do innych jednostek), na gruncie trybu nieprocesowego sytuacja ta kształtuje się odmiennie zwłaszcza wówczas, gdy w sprawie w imieniu Skarbu Państwa

występuje kilka jednostek organizacyjnych, których interesy nie są zbieżne. W takiej sytuacji przyjmuje się, że Skarb Państwa (także wówczas, gdy jest jedynym uczestnikiem postępowania) powinien być reprezentowany przez wszystkie zainteresowane *stationes fisci*; w konsekwencji dopuszczalne jest wydanie orzeczenia, które przyznaje ochronę prawną Skarbowi Państwa reprezentowanemu przez określoną jednostkę organizacyjną, a odmawia tej ochrony w zakresie reprezentowanym przez inną jednostkę organizacyjną.

Rozdział 2

ZASADY I PRZESŁANKI POSTĘPOWANIA NIEPROCESOWEGO

Literatura

- Berutowicz W., *Funkcja postępowania cywilnego w Polsce Ludowej* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego. Zbiór studiów*, red. J. Jodłowski, Ossolineum 1974
- Berutowicz W., *O pojęciu naczelných zasad postępowania cywilnego*, SC 1975/25–26
- Berutowicz W., *Zasada dyspozycyjności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1957
- Broniewicz W., *Problem przesłanek procesowych w procesie cywilnym i postępowaniu arbitrażowym*, ZNUŁ 1968/59
- Dzierzbicki C., *Zasada rzetelności i postulat szybkości w sprawach dotyczących nieruchomości w postępowaniu nieprocesowym*, PPC 2018/3
- Dziurda M., *Czy nadchodzi zmierzch zasady ustności w postępowaniu cywilnym?*, PPC 2022/1
- Ereciński T., *Dalsze zmiany czy nowy kodeks postępowania cywilnego* [w:] *Reforma postępowania cywilnego w świetle projektów Komisji Kodyfikacyjnej*, red. K. Markiewicz, Warszawa 2011
- Ereciński T., *O potrzebie nowego kodeksu postępowania cywilnego*, PiP 2004/4
- Ereciński T., *O uwarunkowaniach, potrzebie oraz zakresie nowego kodeksu postępowania cywilnego*, PPC 2010/1
- Ereciński T., Weitz K., *Efektywność ochrony prawnej udzielanej przez sądy w Polsce*, PS 2005/10
- Ereciński T., Weitz K., *Prawda i równość w postępowaniu cywilnym a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego. Serock k. Warszawy 24–26 września 2009 r.*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010
- Flejszar R., *Zasada dyspozycyjności w procesie cywilnym*, Warszawa 2016
- Gajda-Roszczyńska K., *System koncentracji materiału procesowego po zmianach wprowadzonych na mocy ustawy z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw w postępowaniu zwyczajnym*, PPC 2020/1
- Gajda-Roszczyńska K., *Zasada jawności w postępowaniu cywilnym*, „Iustitia” 2013/1

- Gapska E., *Realizacja zasady prawdy w świetle ostatnich nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, „Rejent” 2013/5
- Gapska E., *Usne czy pisemne postępowanie cywilne?* [w:] *Aequitas sequitur legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014
- Gizbert-Studnicki T., *Prawda sądowa w postępowaniu cywilnym*, PiP 2009/7
- Gizbert-Studnicki T., *Przedmiot ustaleń sądu w procesie cywilnym*, KSP 1974/7
- Góra-Błaszczkowska A., *Jawność postępowania według art. 6 EKPC i jej stosowanie przez sądy polskie. Uwagi na tle najnowszych zmian w kodeksie postępowania cywilnego*, „Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych” 2022/1
- Góra-Błaszczkowska A., *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008
- Gudowski J., *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sottysińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005
- Jakubecki A., *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego* [w:] *Czterdziestolecie kodeksu postępowania cywilnego. Zjazd katedr postępowania cywilnego w Zakopanem (7–9.10.2005 r.)*, red. I. Ratusińska, Kraków 2006
- Jakubecki A., *Sankcje za nadużycie uprawnień procesowych w Kodeksie postępowania cywilnego*, „Palestra” 2019/11–12
- Jankowski J., *Nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego*, cz. 1, *Postępowanie rozpoznawcze*, cz. 2, M. Praw. 2004/20
- Jędrzejewska M., *Dyspozycyjność stron oraz kolizja prawomocnych orzeczeń cywilnych*, PS 1991/4
- Jędrzejewska M., *Ogólne zagadnienia postępowania nieprocesowego w świetle praktyki sądowej i doktryny*, ZNIBPS 1987/25
- Jodłowski J., *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961
- Jodłowski J., *Zasada dyspozycyjności w polskim procesie cywilnym. Tezy szczegółowe. Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961
- Jodłowski J., *Zasady naczelne socjalistycznego postępowania cywilnego* [w:] *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego. Zbiór studiów*, red. J. Jodłowski, Ossolineum 1974
- Jodłowski J., *Zasady przewodnie polskiego międzynarodowego prawa procesowego cywilnego* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa–Wrocław 1967
- Knoppek K., *Zmierzch zasady prawdy obiektywnej w procesie cywilnym*, „Palestra” 2005/1–2
- Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz do artykułów 506–1088*, red. K. Piasecki, Warszawa 2006
- Kodeks*, t. 1, red. T. Zembrzusi, 2020
- Kodeks*, t. 3, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, 2011
- Kodeks*, t. 3, red. K. Piasecki, A. Marciniak, 2012
- Kordela M., *Zasady prawa w sensie opisowym. Próba reinterpretacji* [w:] *W poszukiwaniu dobra wspólnego. Księga jubileuszowa Profesora Macieja Zielińskiego*, red. A. Choduń, S. Czepita, Szczecin 2010
- Korycka-Zirk M., *Teorie zasad prawa a zasada proporcjonalności*, Warszawa 2012

- Korzan K., *Naczelne zasady wymiaru sprawiedliwości i naczelne zasady postępowania nieprocesowego*, „Rejent” 2004/7
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2004
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe przed sądem pierwszej instancji*, „Rejent” 2004/10
- Korzan K., *Znaczenie jedności postępowania cywilnego dla gwarancji praworządności*, PiP 1981/6
- Kościółek A., *Zasada jawności w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2018
- Krajewski J., *Postępowanie nieprocesowe*, Toruń 1973
- Kubas A., *Nadużycie prawa procesowego – próba oceny ostatnich zmian legislacyjnych*, „Palestra” 2019/11–12
- Kulejowski T., *Zasady postępowania wieczysto-księgowego*, NP 1962/12
- Litauer J.J., *Kodeks postępowania niespornego. Księga I. Część ogólna oraz przepisy szczegółowe jednolitego postępowania niespornego z objaśnieniami*, Łódź 1946
- Litauer J.J., *Komentarz do procedury cywilnej*, Warszawa 1933
- Litauer J.J., *Przyczynek do wyjaśnienia zasad postępowania niespornego w sprawach o stwierdzenie zasiedzenia własności nieruchomości*, PN 1949/1–2
- Lubiński K., *Istota i charakter prawny działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym*, Toruń 1985
- Lubiński K., *Jurysdykcja w sprawach o ubezwłasnowolnienie*, PiP 1978/11
- Machnikowska A., *Zasada jawności w postępowaniu procesowym – modernizacja czy marginalizacja? Wybrane zagadnienia*, PPC 2022/1
- Markiewicz K., *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013
- Mądrzak H., *O pojmowaniu naczelnych zasad postępowania cywilnego [w:] Proces i prawo. Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jerzego Jodłowskiego*, red. E. Łętowska, Ossolineum 1989
- Mądrzak H., *Prawo do sądu jako gwarancja ochrony praw człowieka (studium na tle polskiego prawa konstytucyjnego, prawa cywilnego materialnego i procesowego) [w:] Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997
- Miszewski W., *Proces cywilny w zarysie. Część pierwsza*, Warszawa–Łódź 1946
- Misztal-Konecka J., *O obowiązywaniu zasady kontradyktoryjności w postępowaniu nieprocesowym: przyczynek do dyskusji*, ZP UKSW 2016/3
- Osajda K., *Zasada sprawiedliwości proceduralnej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego [w:] Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego. Serock k. Warszawy 24–26 września 2009 r.*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010
- Osajda K., *Znaczenie zasad prawa dla wykładni prawa (na przykładzie prawa cywilnego) [w:] Teoria i praktyka wykładni. Materiały konferencji naukowej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego odbytej w dniu 27 lutego 2004 r.*, red. P. Winczorek, Warszawa 2005
- Pogonowski P., *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005
- Policzkiewicz J., Siedlecki W., Wengerek E., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1980
- Postępowanie cywilne*, red. H. Mądrzak, Warszawa 1997

- Prawo o ustroju sądów powszechnych. Ustawa o Krajowej Radzie Sądownictwa. Komentarz*, red. J. Gudowski, Warszawa 2009
- Resich Z., *Dopuszczalność drogi sądowej w sprawach cywilnych*, Warszawa 1962
- Resich Z., *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985
- Resich Z., *Przesłanki procesowe*, Warszawa 1966
- Sawczuk M., *O celach i funkcjach postępowania cywilnego procesowego i nieprocesowego (niespornego)* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. Marciniak, Łódź 1998
- Siedlecki W., *Nieważność procesu cywilnego*, Warszawa 1965
- Siedlecki W., *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 1978
- Siedlecki W., *Zarys postępowania cywilnego*, Warszawa 1966
- Siedlecki W., *Zasada kontradiktoryjności (sporności) czy zasada współdziałania podmiotów postępowania cywilnego?*, PiP 1975/6
- Siedlecki W., *Zasady naczelnego postępowania cywilnego w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania cywilnego*, SC 1966/7
- Siedlecki W., *Zasady orzekania oraz zasady zaskarżania orzeczeń w postępowaniu cywilnym w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Warszawa 1982
- Siedlecki W., *Zasady orzekania w postępowaniu cywilnym*, NP 1965/6
- Siedlecki W., *Zasady wymiaru sprawiedliwości i naczelnego zasady procesu cywilnego w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, ZNIBPS 1978/10
- Siedlecki W., *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, Warszawa 1957
- Siedlecki W., Świeboda Z., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2001
- Stefko K., *Główne zasady polskiej procedury cywilnej*, PPIA 1919/1–3
- Studzińska J., *Postulat szybkości postępowania a właściwe przygotowanie postępowania dla realizacji zasady kontradiktoryjności* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego w Katowicach-Kocierzu (26–29 września 2013 r.)*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014
- SPPC, t. 2, red. Z. Resich
- Świdorska A., *Zasada kontradiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym (na gruncie kodeksu postępowania cywilnego)*, ZNUW 1992/2
- Uliasz M., *Kontradiktoryjne czy inkwizycyjne postępowanie w sprawach o podział majątku wspólnego?*, PS 2010/6
- Waligórski M., *Polskie prawo procesowe cywilne. Dynamika procesu (postępowanie)*, Warszawa 1948
- Waligórski M., *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1947
- Waligórski M., *Polskie prawo procesowe cywilne w świetle zasady dyspozycyjności*, SC 1963, t. 2
- Waśkowski E., *Podręcznik procesu cywilnego. Ustrój sądów cywilnych. Postępowanie sporne*, Wilno 1932
- Wengerek E., *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1958

Włodyka S., *Konstytucyjna zasada sądowego wymiaru sprawiedliwości w PRL*, PiP 1964/11

Wyrzykowski M., *Zasada demokratycznego państwa prawa* [w:] *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, red. W. Sokolewicz, Warszawa 1998

Zembrzusi T., *Nieważność postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2017

Żukowski W., *Ciężar wspierania postępowania w projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, przygotowanym przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego* [w:] *Reforma postępowania cywilnego w świetle projektów Komisji Kodyfikacyjnej*, red. K. Markiewicz, Warszawa 2011

2.1. Historyczne kształtowanie się regulacji

Postępowanie niesporne zostało uregulowane dopiero po odzyskaniu niepodległości dekretem z 18.07.1945 r. – Kodeks postępowania niespornego.

Wcześniej prace nad tą częścią postępowania cywilnego trwały od drugiej połowy 1928 r. Postępowanie sporne regulowało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 83, poz. 651 ze zm.), zaś postępowanie egzekucyjne regulowało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1932 r. – Prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym (Dz.U. Nr 93, poz. 803). W związku z założeniem jedności aktu prawnego rozporządzenia weszły w życie 1.01.1933 r. W grudniu 1932 r. ówczesny Minister Sprawiedliwości Czesław Michałowski ogłosił jednolity tekst Kodeksu postępowania cywilnego, do którego dołączono prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym jako drugą część – zostały one w ten sposób połączone w jeden akt prawny (Dz.U. z 1932 r. Nr 112, poz. 934). Następnie zaś Kodeks ten został po wojnie, w latach 1950, 1953, 1955, 1956, 1958 i 1962, zasadniczo reformowany i dostosowany do założeń państwa socjalistycznego PRL.

Dnia 1.01.1946 r. wszedł w życie Kodeks postępowania niespornego, wprowadzony dekretem Krajowej Rady Narodowej z 18.07.1945 r. (dekret prezydenta KRN z 18.07.1945 r. – Kodeks postępowania niespornego). Ten Kodeks, początkowo oparty na przedwojennych projektach Komisji Kodyfikacyjnej, był nowelizowany w 1950, 1953 i 1954 r.

Kodeks ten nie zawierał całkowicie odrębnych regulacji i w art. 4 wyraźnie odwoływał się do przepisów Kodeksu postępowania cywilnego – odpowiednio należało stosować:

- art. 7 k.p.c. z 1932 r. dotyczący związania wyrokiem sądu karnego;
- art. 9 k.p.c. z 1932 r. wskazujący na właściwość sądów rozpoznających sprawy cywilne;
- art. 112–125 k.p.c. z 1932 r. dotyczące zwolnienia od kosztów sądowych;
- art. 136–179 k.p.c. z 1932 r. w zakresie czynności procesowych, tj. pism procesowych, doręczeń i posiedzeń;
- art. 174–179 k.p.c. z 1932 r. odnośnie do sprostowania protokołu i terminów;

- art. 190–205 k.p.c. z 1932 r. co do zawieszenia postępowania;
- art. 206–242 k.p.c. z 1932 r. odnośnie do przebiegu postępowania;
- art. 242–338 k.p.c. z 1932 r. w zakresie dowodów i postępowania dowodowego;
- art. 339–358, 369–382 k.p.c. z 1932 r. odnośnie do orzeczeń;
- art. 393–457 k.p.c. z 1932 r. co do środków zaskarżenia.

Należało zatem odpowiednio stosować i respektować także zasady rządzące postępowaniem spornym, tj. zasadę prawdy, dyspozycyjności, zasadę jawności czy zasady dotyczące postępowania dowodowego. Kodeks postępowania cywilnego z 1930 r. stał na wysokim poziomie i respektował w swojej ówczesnej nowoczesności jako najistotniejsze zasadę niekontrolowanej dyspozycyjności i zasadę kontradiktoryjności, zasadę formalizmu procesowego i zasadę formalnego kierownictwa sędziego¹. Przy minimalnej aktywności sądu przede wszystkim inicjatywę przerzucał na strony. Różnice w stosowaniu tych zasad wynikały z faktu, że w postępowaniu nieprocesowym nie było dwóch stron (przeciwników), jeśli zaś występowało nawet kilku uczestników, ich interesy nie musiały być sprzeczne. W postępowaniu niespornym występuje silniej interes publiczny, wskutek czego sąd nie ogranicza się do uwzględnienia tylko faktów przytoczonych przez osoby działające, lecz bada z urzędu, czy nie zachodzą inne jeszcze okoliczności mające wpływ na wynik sprawy, prowadzi dowody z urzędu i nie jest ograniczony w wyborze środków dowodowych. Dodatkowo orzeczenia w postępowaniu niespornym mają charakter najczęściej konstytutywny. Odmienności te uzasadniają różne traktowanie postępowania niespornego i procesowego i wprowadzenie pewnych zasad, które odpowiadają istocie tego postępowania. Niektóre zasady postępowania spornego, jak dotyczące form zewnętrznych czynności procesowych, przeprowadzania dowodów można było stosować w postępowaniu niespornym. Zbędne było także odrębne unormowanie toku postępowania, zatem zasady dotyczące jego przebiegu stosuje się także odpowiednio.

2.2. Pojęcie zasad obowiązujących w postępowaniu nieprocesowym

Zasady postępowania określają działalność procesową sądu i decydują o jego sprawnym działaniu². Te z reguł, które mają charakter ogólny i są istotne, bo ukierunkowują działalność procesową, stają się zasadami naczelnymi³. Postępowanie nieprocesowe, jako równorzędny tryb postępowania do procesu realizujący wspólny cel, kieruje się

¹ Tak E. Waśkowski, *Podręcznik procesu cywilnego. Ustrój sądów cywilnych. Postępowanie sporne*, Wilno 1932, s. 79 i n.

² Pojawia się także pogląd, że zasady mogą wynikać jedynie z potrzeb naukowo-dydaktycznych – tak W. Berutowicz, *O pojęciu naczelných zasad postępowania cywilnego*, SC 1975/25–26, s. 32. Uznać należy, że pogląd ten nie ma większego znaczenia, tym bardziej że naruszenie naczelných zasad postępowania wywołuje identyczne skutki jak naruszenie konkretných norm prawa – W. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1973, s. 201–202.

³ W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1972, s. 61.

podobnymi zasadami co sporne postępowanie rozpoznawcze. Mają tu miejsce jedynie odmienności wynikające z charakteru postępowania. Identyczność celów, do których zmierza proces i postępowanie nieprocesowe, sprawia, że w większości zasady są raczej wspólne dla obu tych postępowań. W większości wypadków przedstawione zasady mają zastosowanie wprost w postępowaniu nieprocesowym, jak np. zasada niezawisłości, dwuinstancyjności, swobodnej oceny dowodów, koncentracji materiału procesowego, ciągłości postępowania, kierownictwa sędziowskiego, równouprawnienia w zakresie, w jakim uczestnicy postępowania występują, miejsca stron w postępowaniu nieprocesowym⁴.

Jak w każdym postępowaniu sądowym, także w postępowaniu procesowym i nieprocesowym obowiązywać będą **najważniejsze zasady wymiaru sprawiedliwości** wynikające z Konstytucji RP⁵, tj.:

- 1) **zasada sądowego wymiaru sprawiedliwości** – zasada wynikająca z art. 177 Konstytucji RP, zgodnie z którą sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów. Uszczegółowienie tych regulacji znajduje się także w art. 2 § 1 k.p.c., który przekazuje do wyłącznej kompetencji sądów rozpoznawanie spraw cywilnych. Ma ona zastosowanie na mocy art. 13 § 2 k.p.c.;
- 2) **zasada niezależności sądów i niezawisłości sędziowskiej** – jest to zasada istotna dla prawidłowego funkcjonowania państwa, a uregulowana Konstytucją RP i ustawą – Prawo o ustroju sądów powszechnych. Artykuł 173 Konstytucji RP stanowi, że sądy są władzą odrębną i niezależną od innych władz. Zaś według art. 178 Konstytucji RP sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom;
- 3) **zasada udziału czynnika społecznego i kolegialności** – zasada mająca mniejsze zastosowanie w postępowaniu cywilnym, a służąca bezstronnemu rozpoznaniu sprawy. Umożliwia ona orzekanie kolegialne w sprawach, w których wzmocniony skład stanowi gwarancję należytego rozpoznania sprawy. Przewidziany w postępowaniu nieprocesowym skład to poza podstawowym składem jednoosobowym skład jednego sędziego i dwóch ławników w sprawach rodzinnych lub skład trzyosobowy sędziowski;
- 4) **zasada nadzoru judykacyjnego Sądu Najwyższego** – wynikająca z art. 183 Konstytucji RP reguła, która stanowi, że Sąd Najwyższy sprawuje nadzór nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania. Zapewnia tym samym poprawność i jednolitość wykładni i stosowania prawa oraz zapewnia zgodność z prawem i jednolitość orzecznictwa sądów powszechnych i sądów wojskowych przez rozpoznawanie środków odwoławczych oraz podejmowanie

⁴ K. Korzan, *Naczelne zasady wymiaru sprawiedliwości i naczelne zasady postępowania nieprocesowego*, „Rejent” 2004/7, s. 9 i n.

⁵ Szerzej na temat zasad konstytucyjnych w zakresie postępowania cywilnego J. Jodłowski [w:] J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2009, s. 111 i n.

uchwał rozstrzygających zagadnienia prawne (art. 1 pkt 1 ustawy o SN). W postępowaniu cywilnym, zarówno w procesie, jak i trybie nieprocesowym, polega ona na działalności prewencyjnej, tj. podejmowaniu uchwał w zakresie wykładni i stosowania prawa dla jednolitości orzecznictwa sądów powszechnych, oraz korygującej, tj. zastępowaniu błędnych orzeczeń w drodze wnoszonych środków zaskarżenia;

- 5) **zasada instancyjności** – zasada wynikająca z art. 176 Konstytucji RP, w myśl którego postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne. Gwarantuje ona prawo kontroli instancyjnej orzeczenia przez wyższą instancję w hierarchii organów jurysdykcyjnych. W postępowaniu nieprocesowym realizowana jest w drodze apelacji przysługującej od postanowień⁶.

Brak jest jednoznacznego skodyfikowania naczelnych zasad postępowania cywilnego w Kodeksie postępowania cywilnego⁷. Stworzenie katalogu najistotniejszych zasad może zatem ulegać zmianom i różnicowaniu.

2.3. Zasady postępowania nieprocesowego

W postępowaniu nieprocesowym można uznać, że zasadami związanymi ze sposobem prowadzenia postępowania, czyli *stricte* procesowymi, są w większości zasady stosowane w mniejszym lub większym stopniu odpowiednio z trybu procesowego z uwzględnieniem specyfiki tego postępowania.

2.3.1. Zasada prawa do sądu

Zasada prawa do sądu wynika z naczelnej zasady konstytucyjnej stwierdzającej, że Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem (art. 2 Konstytucji RP). Wyrażona została także wprost w art. 45 Konstytucji RP, według którego każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.

⁶ Także zasady organizacji sądownictwa i zasady organizacji ochrony prawnej, jak i zasada praworządności są dla trybu postępowania spornego i niespornego wspólne – szerzej zob. m.in. W. Siedlecki, *Zasady wymiaru sprawiedliwości i naczelne zasady procesowe w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, ZNIBPS 1978/10, s. 34 i n.

⁷ Na gruncie naszego systemu prawnego jedna tylko ogólna zasada procesowa została wyraźnie sformułowana w Kodeksie postępowania cywilnego – zasada swobodnej oceny dowodów. Istnienie ogólnych zasad procesowych, pomijając spór co do ich listy, nie nasuwa jednak wątpliwości, zwłaszcza że większość z nich doktrynalnie wyodrębniana jest tradycyjnie i niezmiennie. Podkreślić należy, że przejawy wszystkich tych zasad procesowych zostały jednak mniej lub bardziej wyrażone w normach – szerzej T. Wiśniewski, *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2009, s. 22 i n.

Podobna zasada wyrażona została w art. 6 EKPC. Zgodnie z tym unormowaniem każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą, przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym. Postępowanie przed sądem jest jawne, zaś prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, dla dobra małoletnich lub ochrony życia prywatnego stron. Podobne brzmienie ma art. 14 MPPOiP. W sprawach cywilnych prawo do sądu przejawia się także w możliwości zainicjowania postępowania przez wniesienie pozwu lub wniosku.

Regulacje te zawierają różne aspekty prawa do sądu – prawo dostępu do sądu, tj. do wszczęcia postępowania przed sądem, prawo do należytego postępowania ze względu na prawidłowe ukształtowanie procedury sądowej dla realizacji postulatu sprawiedliwego, jawnego postępowania oraz prawa do uzyskania sprawiedliwego rozstrzygnięcia⁸. Prawo do sądu, zawierające w sobie zarówno aspekty ustrojowe, jak i proceduralne, nie oznacza tylko formalnej dostępności drogi sądowej, lecz materialną, rzeczywistą możliwość poszukiwania ochrony sądowej w każdej sprawie. Na konstytucyjne prawo do sądu składa się w szczególności:

- 1) prawo dostępu do sądu, tj. prawo do uruchomienia procedury przed sądem – organem w określonej charakterystyce (niezależnym, bezstronnym i niezawisłym);
- 2) prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności;
- 3) prawo do wyroku sądowego, tj. prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd (z uzasadnienia wyroku TK z 9.06.1998 r., K 28/97, OTK 1998/4, poz. 50; zob. powołane tam dalsze wypowiedzi z orzecznictwa i literatury przedmiotu).

Prawo do rzetelnego procesu zajmuje tak ważne miejsce, że nie może zostać w żaden sposób ograniczone. Jest to postulat wykonywania przez sąd czynności procesowych zgodnie z prawem, a jednocześnie obowiązek dla uczestników postępowania współdziałania dla sprawnego prowadzenia postępowania (art. 3 k.p.c.) i nienadużywania praw procesowych. Dlatego istotny jest także rozsądny termin rozpoznania sprawy.

⁸ Szerzej zob. P. Pogonowski, *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005; A. Zieliński, *Prawo do sądu a struktura sądownictwa*, PiP 2003/4, s. 20; J. Nowińska, *Status prawny powoda cywilnego w procesie karnym*, Warszawa 2007, s. 16 i n.; *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997; *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002; H. Mądrzak, *Prawo do sądu jako gwarancja ochrony praw człowieka (studium na tle polskiego prawa konstytucyjnego, prawa cywilnego materialnego i procesowego)* [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 193–194; Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (ogólna charakterystyka)*, PiP 1997/11–12, s. 92; P. Hofmański, *Prawo do sądu w sprawach karnych jako gwarancja ochrony praw człowieka* [w:] *Podstawowe...*, red. L. Wiśniewski, s. 206 i n.

Skarb Państwa ponosi, zgodnie z art. 77 ust. 1 Konstytucji RP, odpowiedzialność za wyrządzoną stronie szkodę w następstwie przewlekłości postępowania.

Zatem uczestnik postępowania w trybie nieprocesowym może wnieść skargę na przewlekłość postępowania. Może domagać się zalecenia podjęcia odpowiednich czynności i zasądzenia od Skarbu Państwa lub komornika odpowiedniej sumy pieniężnej w wysokości od 2000 zł do 20 000 zł. Z przewlekłością postępowania mamy do czynienia, gdy postępowanie w sprawie trwa dłużej niż to konieczne do wyjaśnienia okoliczności faktycznych i prawnych istotnych dla rozstrzygnięcia. Przestrzeganie rozsądnego terminu zostało zapewnione ustawą z 17.06.2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki (Dz.U. z 2023 r. poz. 1725).

2.3.2. Zasada prawdy

Jest to zasada występująca we wszystkich postępowaniach, rozumiana jako zgodność ustaleń sądu z rzeczywistym stanem faktycznym i prawnym⁹. Obowiązuje w takim samym, a nawet większym zakresie w przypadku wszczęcia postępowania z urzędu¹⁰.

Przed reformą z 1996 r. występowała zasada prawdy formalnej statuująca zgodność ustaleń sądu z materiałem faktycznym i dowodowym, co było wyrażone w art. 3 § 2 k.p.c.,

⁹ Brak jest jednoznacznego stanowiska co do tego, czy można mówić o prawdzie materialnej, czy prawidłowo odróżniano ją od prawdy formalnej. Istotny jest przede wszystkim cel, który ma być osiągnięty w wyniku rozpoznania sprawy. Prawdę materialną utożsamia się z prawidłowością dokonywanych ustaleń faktycznych z rzeczywistością – por. J. Gudowski, *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtyśkiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005, s. 1027; A. Jakubecki, *Kontryktoryjność a poznanie prawdy w procesie cywilnym w świetle zmian kodeksu postępowania cywilnego*, PS 1998/10, s. 71; A. Jakubecki, *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego* [w:] *Czterdziestolecie kodeksu postępowania cywilnego. Zjazd katedr postępowania cywilnego w Zakopanem (7–9.10.2005 r.)*, red. I. Ratusińska, Kraków 2006, s. 360 i 366; M. Manowska, *Zasada prawdy materialnej w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, Pr. Spółek 1999/12, s. 49; W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2008, s. 57. Przyjmując, że podmiot występujący do sądu o udzielenie ochrony prawnej przedstawia pewne żądanie i wspiera je twierdzeniami dotyczącymi okoliczności faktycznych, stwierdzić należy, że cel postępowania cywilnego powinien polegać na tym, aby wydane zostało prawidłowe rozstrzygnięcie co do tego żądania. Rozstrzygnięcie może być uznane za prawidłowe jedynie wtedy, gdy zostanie oparte na ustaleniach faktycznych odpowiadających w możliwie największym stopniu rzeczywistości i będzie zgodne z prawem, zarówno materialnym, jak i procesowym.

¹⁰ Jest to zasada wspólna dla procesu i postępowania nieprocesowego i przypisuje się jej główną rolę. Wskazuje się, że w postępowaniu nieprocesowym została ona przyjęta nawet wcześniej niż w procesie, gdyż miała tu istotniejsze znaczenie. Uregulowana jest natomiast obecnie w przepisie wspólnym dla wszystkich postępowań – szerzej W. Siedlecki, *Zasady naczelne postępowania cywilnego w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania cywilnego*, SC 1966/7, s. 5 i n.

w brzmieniu z 17.11.1964 r. Skutkowało to nadmiernym działaniem sądów pierwszej instancji z urzędu.

Obecnie jednak sąd jest zobligowany do wszechstronnego zbadania wszystkich istotnych okoliczności sprawy i wyjaśnienia rzeczywistej treści stosunku faktycznego i prawnego. W związku z tym konkretne postępowanie cywilne ma dać – w wyniku – orzeczenie zgodne z rzeczywistym stanem rzeczy.

Wyrok SN z 2.07.2015 r., V CSK 624/14, LEX nr 1766004:

Przepis art. 3 k.p.c., stanowiący, że strony obowiązane są dokonywać czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawać wyjaśnienia co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek oraz przedstawiać dowody, nakłada na strony określone w nim obowiązki o charakterze moralnym, etycznym oraz procesowym i przenosi na strony obowiązek dążenia do wyjaśnienia wszystkich istotnych okoliczności sprawy.

Wyrok SN z 3.09.1969 r., I PR 233/69, LEX nr 14001:

Fakt obowiązywania w procesie cywilnym zasady prawdy materialnej w tym się wyraża dla sądu, że nie powinno nastąpić merytoryczne rozstrzygnięcie sporu przed wyjaśnieniem jego istoty i że podstawą merytorycznego orzeczenia nie może być sankcja za niedopełnienie obowiązków procesowych wynikających z tej racji, że występuje się w sprawie w charakterze powoda lub pozwanego. Z zasady prawdy materialnej wynika poza tym obowiązek, zwłaszcza zakładu pracy, przedstawienia sądowi wszystkich będących w jego posiadaniu dokumentów związanych z dochodzeniem przez pracownika roszczenia.

W świetle jednak wspomnianej zasady również i na stronie powodowej ciąży odpowiednie obowiązki przejawienia inicjatywy i staranności w prowadzeniu procesu zgodnie z zasadami współżycia społecznego, które powinny też kształtować stosunki wzajemne stron. Okoliczność, że zasada prawdy materialnej wkłada na Sąd szereg obowiązków unormowanych w Kodeksie postępowania cywilnego, nie może być rozumiana jako przejaw pozwolenia stronom (ich pełnomocnikom) na rozluźnienie dyscypliny procesu, powodowanie jego przewłoki.

W celu urzeczywistnienia zasady prawdy materialnej istnieją gwarancje:

- 1) prewencyjne – ciążyący na wszystkich obowiązek dążenia do ustalenia rzeczywistego stanu rzeczy, wyrażony przede wszystkim w art. 3 k.p.c.;
- 2) represyjne – celem ich jest usunięcie następstw w razie niewyjaśnienia prawdy, czemu służy system zaskarżania i kontrola orzeczeń prawomocnych.

Przy ustaleniu prawdy materialnej także uczestnicy postępowania nie mogą być bierni – zgodnie z art. 3 k.p.c. strony i uczestnicy postępowania są obowiązani dokonywać czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawać wyjaśnienia co do oko-

liczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek oraz do przedstawiania dowodów. Ciężar wskazania niezbędnych dowodów spoczywa przede wszystkim na stronach procesowych.

Działanie sądu z urzędu i przeprowadzenie dowodu niewskazanego przez stronę jest po uchyleniu art. 3 § 2 k.p.c. dopuszczalne tylko w wyjątkowych sytuacjach procesowych oraz musi wynikać z opartego na zobiektywizowanej ocenie przekonania o konieczności jego przeprowadzenia (wyrok SN z 9.09.1998 r., II UKN 182/98, OSNP 1999/17, poz. 556).

Wyrok SA w Lublinie z 16.01.2020 r., III AUa 452/19, LEX nr 2773633:

W sytuacji, w której strona nie rozumie dostatecznie złożoności sprawy i w istocie nie jest w stanie samodzielnie poprawnie wywiązać się z ciężarów procesowych, sąd powinien podjąć dodatkowe czynności – dostatecznie i czytelnie wyjaśnić stronie złożoność sytuacji i konieczność podjęcia działań niezbędnych do wyjaśnienia sprawy.

Postanowienie SN z 26.11.2019 r., I NSW 166/19, LEX nr 2755835:

W prawie procesowym obowiązuje zasada, że ciężar udowodnienia twierdzenia spoczywa na tym, kto wywodzi z niego skutki prawne (*ei incumbit probatio, qui dicit, non ei, qui negat*), ale z drugiej strony istnieje również zasada, która nakazuje traktować milczenie strony bądź uczestnika postępowania co do określonego twierdzenia przeciwnika jako przyznanie jego prawdziwości (*tacens consentit, si contradicendo impedire poterat*).

Wyrok SN z 24.10.1996 r., III CKN 6/96, OSNC 1997/3, poz. 29:

Obowiązek wskazania dowodów, potrzebnych dla rozstrzygnięcia sprawy, obciąża strony. Sąd został wyposażony w uprawnienie (a nie obowiązek) dopuszczenia dalszych jeszcze, niewskazanych przez żadną ze stron, dowodów, kierując się przy tym własną oceną, czy zebrany w sprawie materiał jest – czy też nie jest – dostateczny do jej rozstrzygnięcia (art. 316 § 1 *in principio* k.p.c.).

Sąd Najwyższy stwierdził jednak, że pomimo uchylenia art. 3 § 2 k.p.c. i wprowadzenia innych zmian w Kodeksie postępowania cywilnego nie można przyjąć, że działanie sądu zmierzające z urzędu do ustalenia prawdziwych okoliczności, mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, stanowi uchybienie procesowe.

Wyrok SN z 12.04.2000 r., IV CKN 18/00, LEX nr 530753:

Przepis art. 232 k.p.c. *in fine* nie nakłada na sąd orzekający obowiązku dopuszczenia dowodów z urzędu, a jedynie przewiduje uprawnienie sądu w tym zakresie. Przesądza to kwestię, że nieskorzystanie przez sąd z tego uprawnienia zasadniczo nie może być podstawą formułowania pod adresem sądu zarzutu w tym zakresie, chyba że miała miejsce sytuacja wyjątkowa uzasadniająca konieczność wyręczenia strony przez sąd w jej obowiązku wskazywania dowodów na przytaczane okoliczności faktyczne; ta wyjątkowa sytuacja winna być w kasacji powołana i uzasadniona.

Wspomniane działanie sądu mogłoby stanowić takie uchybienie tylko wówczas, gdyby łączyło się z naruszeniem zasady kontradiktoryjności przez pozbawienie strony możliwości udziału w istotnej części postępowania lub możliwości wypowiedzenia się co do czynności dokonanych z urzędu przez sąd¹¹. Natomiast w postępowaniu nieprocesowym działanie przez sąd z urzędu wynika często wprost z przepisów ustawy.

Wykrycie prawdy przez sąd w postępowaniu nieprocesowym nie ogranicza się tylko do przeprowadzania dowodów przedstawianych przez uczestników postępowania, ze względu na spoczywanie na nich ciężaru dowodowego (art. 6 k.c.). Sąd może w razie uzasadnionej potrzeby udzielić uczestnikom postępowania występującym w sprawie bez adwokata, radcy prawnego, rzecznika patentowego lub radcy Prokuratury Generalnej Skarbu Państwa niezbędnych pouczeń co do czynności procesowych (art. 5 k.p.c.) oraz może dopuszczać dowód niewskazany przez uczestników postępowania (art. 232 k.p.c.). W postępowaniu nieprocesowym sąd może dążyć do ustaleń zgodnych z rzeczywistością z urzędu – wprowadzać dowody z urzędu.

Pewne sytuacje przewidują możliwość poprzestania sądu na prawdzie formalnej. Dzieje się tak wtedy, gdy ze względu na zachowanie stron ustalanie stanu faktycznego nie jest w pełni możliwe:

- 1) twierdzenia i dowody zgłoszone po zatwierdzeniu planu rozprawy podlegają pominięciu, chyba że strona uprawdopodobni, że ich powołanie nie było możliwe albo potrzeba ich powołania wynikła później (art. 205¹² § 1 k.p.c.);
- 2) uczestnik odmawia przedstawienia dowodów znajdujących się w jego posiadaniu – wówczas sąd uznaje dany fakt za udowodniony lub udowodniony na jego niekorzyść (art. 233 § 2 k.p.c.);
- 3) uczestnik nie wskazuje dowodów dla stwierdzenia faktów, z których wywodzi skutki prawne – sąd może wówczas uznać sporne fakty za nieudowodnione (art. 232 k.p.c.);
- 4) sąd drugiej instancji może pominąć nowe fakty lub dowody, jeśli uczestnicy mogli je przytoczyć przed sądem pierwszej instancji (art. 381 k.p.c.).

Do wyjątkowych okoliczności pozwalających na uwzględnienie spóźnionych wniosków dowodowych nie można zaliczyć potrzeby należytego wyjaśnienia sprawy. Właśnie fakty istotne dla rozstrzygnięcia sprawy powinny być przedmiotem dowodzenia (art. 227 k.p.c.). Skoro powoływanie się na tego rodzaju fakty powinno być regułą, nie można uznać, że przez pojęcie wyjątkowych okoliczności uzasadniających dopuszczenie spóźnionych dowodów kryje się już samo ryzyko nieustalenia faktów odpowiadających rzeczywistości (prawdy materialnej) mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy¹².

¹¹ Wyrok SN z 25.05.2005 r., I CK 765/04, LEX nr 180835.

¹² E. Gapska, *Realizacja zasady prawdy w świetle ostatnich nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, „Rejent” 2013/5, s. 26.

Istnieją także ograniczenia prawdy wiążące się z określonymi instytucjami procesowymi, gdy ustawodawca nadaje nadrzędne znaczenie wartościom i dobrom innym niż posłużenie się określonym środkiem dowodowym dla wykrycia prawdy. Sytuacja taka powstaje przy dowodach z dokumentu (art. 74 k.c.), dowodach ze świadków (art. 247 k.p.c.), instytucji prawa odmowy zeznań i odmowy odpowiedzi na pytanie (art. 261 k.p.c.).

Poznanie prawdy w postępowaniu cywilnym jest na tyle istotne, że zostały przewidziane także w trybie nieprocesowym instytucje odzwierciedlające rzeczywisty stan rzeczy wobec zmiany okoliczności:

- 1) w trybie nieprocesowym dla ustaleń zgodnych z rzeczywistością istnieje możliwość zmiany orzeczenia w postępowaniu o uznanie za zmarłego czy w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie – zgodnie z regulacją art. 542 k.p.c. w razie przeprowadzenia dowodu, że osoba uznana za zmarłą albo której zgon został stwierdzony pozostaje przy życiu, sąd postanowienie uchyli. W wypadku udowodnienia innej chwili śmierci niż oznaczona w postanowieniu o uznaniu za zmarłego sąd uchyli postanowienie o uznaniu za zmarłego tylko wówczas, gdy równocześnie stwierdza zgon. Natomiast, jak stanowi art. 559 § 1 k.p.c., sąd uchyli ubezwłasnowolnienie, gdy ustaną przyczyny, dla których je orzeczono, i zgodnie z art. 559 § 2 k.p.c. sąd może w razie poprawy stanu psychicznego ubezwłasnowolnionego zmienić ubezwłasnowolnienie całkowite na częściowe, a w razie pogorszenia się tego stanu – zmienić ubezwłasnowolnienie częściowe na całkowite;
- 2) instytucja wznowienia postępowania nie jest uregulowana tylko tak jak w trybie procesowym ze względu na wykrycie nowych faktów lub środków dowodowych, które mogłyby mieć wpływ na wynik sprawy, a z których strona nie mogła korzystać w poprzednim postępowaniu (art. 403 § 2 k.p.c.), ale także w świetle art. 524 § 1 k.p.c. uczestnik postępowania może żądać wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym postanowieniem orzekającym co do istoty sprawy. Jednak wznowienie postępowania nie jest dopuszczalne, jeżeli postanowienie kończące postępowanie może być zmienione lub uchylone. Zgodnie zaś z art. 524 § 2 k.p.c. zainteresowany, który nie był uczestnikiem postępowania zakończonego prawomocnym postanowieniem orzekającym co do istoty sprawy, może żądać wznowienia postępowania, jeżeli postanowienie to narusza jego prawa. W takim wypadku stosuje się przepisy o wznowieniu postępowania z powodu pozbawienia możliwości działania.

Wskazać należy, że uczestnicy postępowania nieprocesowego powinni dążyć do wyjaśnienia prawdy, jednakże bez nadużywania ich praw procesowych oraz ograniczania praw procesowych innych uczestników.

Wyrok SN z 25.03.2015 r., II CSK 443/14, LEX nr 1730599:

Korzystanie przez stronę z uprawnień procesowych **nie może powodować ograniczenia uprawnień procesowych strony przeciwnej**. Przyjęcie przez sąd, że skorzystanie przez stronę z uprawnienia procesowego stanowi nadużycie praw procesowych, może

nastąpić tylko na podstawie dogłębnej oceny okoliczności sprawy, w pełni uzasadniającej ustalenie, że działanie strony jest podyktowane nierzetelnym celem, a w szczególności zamiarem utrudnienia lub przedłużenia postępowania, czego można dokonać przez porównanie celu uprawnienia procesowego ze znaczeniem wykorzystania go w konkretny sposób. Odmowa zatem skorzystania przez stronę z uprawnienia procesowego, jako wyjątek od zasady realizowania go, wymaga wystąpienia w sprawie szczególnych okoliczności.

2.3.3. Zasada kontrydiktoryjności

Podstawą postępowania prowadzonego w trybie procesowym jest spór istniejący między stronami, który odbywa się według pewnych reguł. Kodeks postępowania cywilnego nie formułuje wprost zasady kontrydiktoryjności, ale pewne jej aspekty znajdują wyraz w poszczególnych przepisach. Jak stanowi art. 3 k.p.c., to strony, ale też uczestnicy postępowania obowiązani są dokonywać czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawać wyjaśnienia co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek oraz przedstawiać dowody¹³. Podstawowym założeniem tej zasady jest idea równości stron w sensie formalnym, która znajduje wyraz w paremii *audiat et altera pars*. Zatem przygotowanie, gromadzenie i dostarczanie materiału procesowego należy do stron procesowych, ale też uczestników postępowania. W uchwale z 21.02.2008 r., III CZP 148/07, OSNC 2009/2, poz. 23, Sąd Najwyższy odniósł się do inicjatywy dowodowej sądu w postępowaniu w sprawach o podział majątku wspólnego, przyjmując, że w sprawie o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami sąd ustala wartość nakładów poczynionych z majątku wspólnego na majątek osobisty jednego z małżonków bez względu na inicjatywę dowodową uczestników postępowania. Jak wskazuje K. Markiewicz, mając na względzie aktywność uczestników postępowania nieprocesowego i aktywność dowodową sądu, w postępowaniu nieprocesowym zdecydowanie większe znaczenie ma aktywność sądu i w tego typu sprawach zasada kontrydiktoryjności odgrywa zwykle znacznie mniejszą rolę, a raczej mówi się tu o zasadzie współdziałania podmiotów postępowania nieprocesowego¹⁴. J. Misztal-Konecka zwróciła uwagę na brak uzasadnienia dla wyłączenia zasady kontrydiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym ze względu na konieczność współdziałania uczestników postępowania w gromadzeniu materiału procesowego i wyłączeniu obowiązywania tej zasady w konkretnych postępowaniach, które są wszczynane z urzędu lub w których regulacje prawa materialnego uzasadniają zaangażowanie dowodowe sądu. Przykładowo w sprawach o stwierdzenie nabycia spadku występuje obowiązek badania z urzędu, kto jest spadkobiercą (art. 670 k.p.c.),

¹³ Art. 26 § 1 d.k.p.n. zwierał regulację, że dla wyjaśnienia okoliczności sprawy sąd z urzędu zarządza przeprowadzenie dowodów, zaś mogą być przeprowadzone nawet te dowody, którym uczestnicy się sprzeciwili.

¹⁴ K. Markiewicz, *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013, s. 299.

w sprawach o stwierdzenie zasiedzenia – obowiązek badania z urzędu, na czyją rzecz i w jakiej dacie nastąpiło nabycie prawa (art. 610 § 1 w zw. z art. 677 k.p.c.), o dział spadku lub o podział majątku wspólnego – obowiązek ustalenia z urzędu składu i wartości spadku lub majątku wspólnego podlegającego podziałowi (art. 684, 684 w zw. z art. 567 § 3 k.p.c.), w sprawach o podział majątku wspólnego – obowiązek orzekania z urzędu o nakładach poczynionych z majątku wspólnego na majątek osobisty jednego z małżonków (art. 45 § 2 k.r.o.), co ogranicza zasadę kontradiktoryjności¹⁵. Podobnie M. Uliasz podkreśla, że także w sprawach o podział majątku wspólnego sąd powinien stosować reguły postępowania kontradiktoryjnego¹⁶. Jednak art. 232 k.p.c., zezwalający na wprowadzanie w uzasadnionych przypadkach dowodów z urzędu, będzie miał zastosowanie szczególnie w postępowaniach nieprocesowych.

Wyrok SA w Białymstoku z 27.02.2020 r., I AGa 67/19, LEX nr 2956636:

Działanie sądu z urzędu i przeprowadzenie dowodu niewskazanego przez stronę jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych sytuacjach i przy rozważeniu wszystkich istotnych okoliczności sprawy. Skorzystanie przez sąd z uprawnienia stanowiącego wyłom w zasadzie kontradiktoryjności procesu jest uzasadnione przykładowo w sytuacji, gdy: zachodzi podejrzenie, że strony prowadzą proces fikcyjny albo zmierzają do obejścia prawa, w razie nieporadności strony oraz w sprawach, w których przeprowadzenie dowodu z urzędu jest jedynym sposobem przeciwdziałania niebezpieczeństwu oczywiście nieprawidłowego rozstrzygnięcia sprawy, podważającego funkcję procesu.

Postanowienie SN z 5.11.2009 r., I CSK 95/09, LEX nr 1413475:

Dopuszczenie przez sąd dowodu z urzędu (art. 232 zdanie drugie k.p.c.) uzasadnia interes publiczny przejawiający się w prawidłowym funkcjonowaniu rękoi wiary publicznej ksiąg wieczystych.

Wyrok SN z 25.01.2002 r., II UKN 770/00, LEX nr 560568:

Z zasady kontradiktoryjności procesu cywilnego (art. 232 k.p.c.) wynika, że sądy według własnego przekonania oceniają wiarygodność i moc dowodów przedłożonych przez strony, co oznacza, że mogą dopuścić dowód niewskazany przez stronę wówczas, gdy zebrany w sprawie materiał dowodowy nie wystarcza dla jej rozstrzygnięcia. Możliwość dopuszczenia przez sąd dowodu niewskazanego przez strony oznacza uprawnienie, a nie obowiązek sądu. Nie przeprowadzenie przez sąd dowodu z urzędu z reguły nie jest zatem uchybieniem.

¹⁵ Szerzej J. Misztal-Konecka, *O obowiązywaniu zasady kontradiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym: przyczynek do dyskusji*, ZP UKSW 2016/3, s. 137–165.

¹⁶ M. Uliasz, *Kontradiktoryjne czy inkwizycyjne postępowanie w sprawach o podział majątku wspólnego?*, PS 2010/6, s. 41–61.

W postępowaniu nieprocesowym zasada kontradiktoryjności nie ma aż takiego znaczenia, gdyż postępowanie nie ma charakteru spornego, dwustronnego¹⁷.

Postanowienie SN z 23.08.2012 r., II CSK 5/12, LEX nr 1231479:

Na gruncie przepisów regulujących postępowanie nieprocesowe zasada kontradiktoryjności właściwa procesowi doznaje licznych ograniczeń. Nie dotyczy to jednak spraw, w których uczestnicy są w różnym stopniu zainteresowani w wyniku postępowania lub gdy ich interesy są sprzeczne. Do tej kategorii spraw należą między innymi sprawy o zniesienie współwłasności, w których uczestnicy domagają się rozliczenia pożytków z rzeczy wspólnej lub nakładów na tę rzecz poczynionych. W takich sprawach działanie sądu z urzędu i prowadzenie dowodu niewskazanego przez stronę jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych sytuacjach oraz musi wynikać z opartego na zobiektywizowanej ocenie przekonania o konieczności jego przeprowadzenia.

Stąd istnieje wiele postępowań, w których występuje element sporności. Są to: postępowanie o podział majątku wspólnego małżonków po ustaniu wspólności majątkowej (art. 566 i 567 k.p.c.), postępowanie o stwierdzenie zasiedzenia (art. 610 k.p.c.), postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku (art. 670 i 677 k.p.c.) czy postępowania działowe (art. 684 k.p.c.).

Uchwała SN z 21.02.2008 r., III CZP 148/07, OSNC 2009/2, poz. 23:

W sprawie o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami sąd ustala wartość nakładów poczynionych z majątku wspólnego na majątek osobisty jednego z małżonków bez względu na inicjatywę dowodową uczestników postępowania.

Postanowienie SN z 24.09.2009 r., IV CSK 129/09, LEX nr 602302:

W postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku rola sądu jest determinowana ustawowym nakazem działania z urzędu, a rozstrzygnięcie zapada niezależnie od wniosków i stanowiska stron, lecz stosownie do wyników postępowania dowodowego oraz norm prawa materialnego, mających zastosowanie w danym stanie faktycznym.

Jeżeli sąd uzna, że zgłoszone dowody nie są wystarczające dla wypełnienia wynikającego z art. 670 k.p.c. obowiązku sądu spadkowego, może nałożyć na uczestnika określone obowiązki dowodowe, egzekwować ich wykonanie i ewentualnie zastosować konsekwencje procesowe ich niewykonania. Jednakże przede wszystkim sąd obowiązany jest określić konieczny zakres okoliczności podlegających badaniu w stanie faktycznym sprawy.

¹⁷ K. Korzan wskazuje, że co do zasady kontradiktoryjności za argument za nią przemawiający uznaje się istnienie sporu o prawo w procesie, który ma charakter dwustronny, a jak wiadomo, takiego charakteru nie ma postępowanie nieprocesowe. Z reguły też nie występuje w nim spór o prawo. Z tych względów z całą pewnością można twierdzić, że mocno uwypuklona w procesie zasada kontradiktoryjności nie eliminuje zasady współdziałania w postępowaniu nieprocesowym – K. Korzan, *Naczelne...*, s. 15.

Postanowienie SN z 13.10.2010 r., I CSK 582/09, LEX nr 661498:

W postępowaniu o stwierdzenie zasiedzenia sąd nie jest związany żądaniem wniosku w zakresie określenia podmiotu, który nabył własność rzeczy przez zasiedzenie, daty tego nabycia ewentualnie stwierdzenia nabycia tej rzeczy w mniejszym niż wnioskowanym zakresie, natomiast jest związany wskazanym we wniosku przedmiotem zasiedzenia oraz określeniem prawa, jakie w wyniku zasiedzenia zostało nabyte.

Postanowienie SN z 17.12.2009 r., IV CSK 247/09, LEX nr 1619968:

W świetle art. 609 i 610 k.p.c. sąd, orzekając o zasiedzeniu, powinien uwzględnić rzeczywisty stan prowadzący do zasiedzenia i stwierdzić zasiedzenie zgodnie z tym stanem, bez względu na treść wniosku o stwierdzenie zasiedzenia.

Jeżeli sąd uzna, że zgłoszone dowody nie są wystarczające dla wypełnienia wynikającego z art. 670 k.p.c. obowiązku sądu spadkowego, może nałożyć na uczestnika określone obowiązki dowodowe, egzekwować ich wykonanie i ewentualnie zastosować konsekwencje procesowe ich niewykonania. Jednak przede wszystkim sąd obowiązany jest określić konieczny zakres.

Mniejsze zastosowanie zasady kontrydiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym nie eliminuje jednak zasady współdziałania w tym postępowaniu¹⁸.

2.3.4. Zasada dyspozycyjności

Zasada dyspozycyjności wiąże się z autonomią woli uczestników postępowania do dysponowania swoim roszczeniem. Przyznanie ochrony sądowej zależy od woli uczestników postępowania. Od woli samych zainteresowanych zależy, czy wchodzić w dane stosunki prawne i jak je kształtować (*domini litis*).

Zasada kontrydiktoryjności często zestawiana jest z zasadą dyspozycyjności stron¹⁹. Obie zasady koncentrują się głównie na stronach procesowych i określają zakres dysponowania przez strony prawami w procesie cywilnym. Czynią ze stron „gospodarzy procesu”. Jednak zasada dyspozycyjności odnosi się do kwestii, komu służy możliwość

¹⁸ K. Korzan, *Naczeln...*, s. 49 i n. Zasada kontrydiktoryjności zawiera w sobie konieczność współdziałania, jednak nie jest tożsama. Podobne stanowisko wskazuje M. Sawczuk, *Problem aktywności stron (Vigilantibus iura scripta sunt) w postępowaniu cywilnym*, ZNUJ PWiOWI 1974/1, s. 120. Odmienne stanowisko zajął W. Siedlecki, *Zasada kontrydiktoryjności (sporności) czy zasada współdziałania podmiotów postępowania cywilnego?*, PiP 1975/6, s. 63 i n. Autor ten w pracy *Zasady wymiaru...*, s. 46 i n., przytacza argumenty na korzyść zasady współdziałania. Natomiast A. Miączyński, *Ochrona praw jednostki w postępowaniu nieprocesowym*, ZNUJ 1979/85, s. 52, stwierdza, że o ile zasada współdziałania „w procesie jest dyskusyjna i przez niektórych kwestionowana, to w postępowaniu nieprocesowym uznanie jej obowiązywania wydaje się całkowicie uzasadnione”.

¹⁹ Według J. Krajewskiego zasadę kontrydiktoryjności traktowano jako zasadę dyspozycyjności w najszerszym znaczeniu – J. Krajewski, *Postępowanie nieprocesowe*, Toruń 1973, s. 21 i n.

rozporządzania przedmiotem postępowania i środkami prawnymi w tym postępowaniu, związana jest z nią możliwość rozporządzania przedmiotem postępowania i środkami procesowymi przez strony. Ta możliwość dysponowania przedmiotem procesu wiąże się też z zasadą bezstronności organu procesowego w stosunku do stron oraz z zasadą równości stron.

Występuje **dyspozycyjność**:

- 1) **materialna** – jest prawem do dysponowania przez strony i uczestników swoimi prawami lub roszczeniami i wyraża się w dyrektywie rozpoznawania przez sąd jedynie roszczeń zgłoszonych przez strony (*ne eat iudex ultra petita partium*). Realizowana jest przez zainteresowanego w sprawie m.in. przez złożenie wniosku, zrzeczenie się roszczenia, a działanie pozwanego – przez uznanie powództwa czy też wytoczenie powództwa wzajemnego. Wszczęcie postępowania przez wytoczenie powództwa jest inicjatywą nieograniczoną, zaś zakres żądanej ochrony wyznacza wnioskodawca i należy uznać, że sąd poza przypadkami dopuszczalności wszczęcia postępowania z urzędu związany jest żądaniem powoda (w związku ze skreśleniem art. 321 § 2 k.p.c.) i nie może poza to żądanie wykraczać. Aktami dyspozycji materialnej są także zmiana powództwa w trakcie postępowania oraz zrezygnowanie z ochrony przez cofnięcie pozwu;
- 2) **formalna** – rozporządzanie czynnościami procesowymi i tokiem procesu. Oznacza ona brak możliwości wszczynania przez sąd postępowania z urzędu poza przypadkami wskazanymi w ustawie. Sąd może to uczynić jedynie na wniosek strony (*nemo iudex sine actore*) – art. 321 § 1 k.p.c. Przykładami aktów dyspozycji formalnej jest m.in. wniosek o zwolnienie od kosztów sądowych, wniesienie wniosku o uzasadnienie orzeczenia, ustanowienie adwokata lub radcy prawnego. Dyspozycyjność formalna doznaje ograniczeń, gdyż sąd nie jest związany czynnościami uczestników postępowania.

W postępowaniu nieprocesowym, w przeciwieństwie do procesu, istnieją znaczne ograniczenia dyspozycyjności materialnej ze względu na:

- dopuszczalność wszczęcia postępowania w określonych przypadkach z urzędu (art. 506 k.p.c.);
- cofnięcie wniosku o wszczęcie postępowania jest bezskuteczne w sprawie, w której wszczęcie mogło nastąpić z urzędu (art. 512 § 2 k.p.c.).

W zakresie natomiast orzekania sąd w postępowaniu nieprocesowym na podstawie szczególnych przepisów nie jest związany wnioskami uczestników postępowania.

Szczególny tryb postępowania powoduje, że także beczynność uczestników postępowania nie ma wpływu na jego bieg i zawieszenie postępowania, zaś niestawiennictwo uczestników zgodnie z art. 513 k.p.c. nie tamuje rozpoznania sprawy. Ponadto w sprawach, które mogą być wszczęte z urzędu, orzeczenia mogą być także wykonane z urzędu (art. 522 k.p.c.).

2.3.5. Zasada równości uczestników postępowania

Artykuł 32 ust. 1 Konstytucji RP statuuje równość wszystkich wobec prawa, co odnosi się także do stron i uczestników postępowania. W ogólnym znaczeniu należy rozumieć tę zasadę jako równy dostęp do organów wymiaru sprawiedliwości. Zasada ta wynika także z aktów międzynarodowych, jak przywołanego wcześniej art. 6 EKPC i art. 14 MPPOiP²⁰.

Sąd ma obowiązek równego traktowania stron i uczestników postępowania, co zapewnia m.in. bezstronność sędziego.

Wyrok SN z 12.12.2000 r., V CKN 175/00, OSP 2001/7–8, poz. 116:

Działanie sądu z urzędu może prowadzić do naruszenia prawa do bezstronnego sądu i odpowiadającego mu obowiązku przestrzegania zasady równego traktowania stron (art. 32 ust. 1 i art. 45 ust. 1 Konstytucji RP).

Gwarancje równego traktowania zawarte są też w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego, choć wprost ta dyrektywa nie została sformułowana. Każda ze stron i każdy z uczestników postępowania powinien mieć możliwość korzystania z tych samych środków prawnych bez względu na to, czy jest wnioskodawcą, uczestnikiem czy uczestnikiem z mocy prawa. Dla realizacji zasady równości muszą zostać zapewnione odpowiednie warunki wiążące się z wyrównaniem szans procesowych (art. 5 k.p.c.). Zgodnie z tą regulacją sąd w razie uzasadnionej potrzeby może udzielać stronom i uczestnikom postępowania występującym w sprawie bez adwokata lub radcy prawnego niezbędnych pouczeń co do czynności procesowych.

Pouczeń dokonuje sąd (lub – stosownie do fazy postępowania – przewodniczący) w każdej instancji, ale tylko w razie uzasadnionej potrzeby. Dotyczą one dokonywanych przez uczestników postępowania czynności procesowych, w szczególności czasu, miejsca i sposobu ich dokonywania, skutków prawnych tych czynności oraz zaniedbań w ich zakresie. Pouczenia związane są z dopuszczalnością dokonywania pewnych czynności procesowych w danym stadium postępowania, np. złożenia wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych (art. 110 u.k.s.c.) czy ustanowienia adwokata z urzędu (art. 117 k.p.c.). Pouczenia mogą mieć charakter informacyjny – co do czynności, których strona może lub powinna dokonać, lub korygujący – wyjaśniający, że strona dokonała niewłaściwej czynności procesowej.

²⁰ Szerzej na temat zasady równości A. Góra-Błaszczkowska, *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008; T. Ereciński, K. Weitz, *Prawda i równość stron w postępowaniu cywilnym a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego*. Serock k. Warszawy 24–26 września 2009 r., red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010, s. 2.

Uchybienie art. 5 k.p.c., a zatem zasadzie równości uczestników postępowania, może polegać bądź na zaniechaniu przez sąd udzielenia potrzebnych pouczeń, bądź też na błędnym ich udzieleniu, co jednak w żadnym wypadku nie może mieć niekorzystnego skutku dla strony **procesowej**²¹.

Wyrok SN z 7.07.2005 r., II UK 271/04, OSNP 2006/5–6, poz. 95:

Naruszenie art. 5 k.p.c. przez niepouczenie osoby głęboko chorej psychicznie o konieczności ustanowienia pełnomocnika w procesie nie powoduje nieważności postępowania, lecz może być uchybieniem mogącym mieć wpływ na wynik sprawy.

Możliwość udzielenia pouczeń ma miejsce wtedy, gdy uczestnik postępowania występuje w sprawie bez profesjonalnego pełnomocnika, czyli adwokata, radcy prawnego, rzecznika patentowego lub radcy Prokuraturii Generalnej Skarbu Państwa. Stronie występującej z adwokatem, radcą prawnym, rzecznikiem patentowym lub radcą Prokuraturii Generalnej Skarbu Państwa sąd nie ma obowiązku udzielania takich pouczeń. Przy tym nie ma znaczenia to, czy brak odpowiednio kwalifikowanego pełnomocnika występuje po jednej, czy po obu stronach postępowania. Rozwiązanie to wiąże się z konstytucyjną zasadą równości stron (art. 32 ust. 1 Konstytucji RP).

2.3.6. Zasada jawności postępowania

Zasada jawności uregulowana jest przede wszystkim w art. 45 Konstytucji RP stanowiącym, że rozpoznawanie spraw przed wszystkimi sądami Rzeczypospolitej Polskiej odbywa się jawnie²². Wyłączenie jawności może nastąpić tylko ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego.

Zasada jawności została skodyfikowana także w art. 9 k.p.c. Zgodnie z nowym brzmieniem art. 9 § 1 k.p.c. po nowelizacji ustawą z 7.07.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1860) rozpoznawanie spraw odbywa się jawnie, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej. Strony i uczestnicy postępowania mają prawo przeglądać akta sprawy i otrzymywać z nich odpisy, kopie lub wyciągi. Przepis art. 9 § 1 k.p.c. nie daje stronie prawa do żądania kopii całości akt sprawy, a jedynie do otrzymania kopii konkretnie wskazanych dokumentów w tych aktach zawartych²³.

²¹ Szerzej A. Jakubecki, *Kontryktoryjność...*, s. 68 i n.; A. Jakubecki, *Naczelne...*, s. 360 i n.

²² Szerzej K. Gajda-Roszczyńska, *Zasada jawności w postępowaniu cywilnym*, „Iustitia” 2013/1, s. 16 i n.

²³ Wyrok SA w Krakowie z 20.09.2017 r., I ACa 364/17, LEX nr 2441533.

Mając na względzie dalszy postęp informatyzacji postępowania cywilnego, nowo dodany tą ustawą art. 9 § 1¹ k.p.c. wskazuje, że przeglądanie akt sprawy oraz udostępnianie stronom i uczestnikom postępowania odpisów, kopii lub wyciągów z akt sprawy może się odbywać za pośrednictwem systemu teleinformatycznego obsługującego postępowanie sądowe albo systemu teleinformatycznego, o którym mowa w art. 53e § 1 p.u.s.p. Natomiast zgodnie z art. 9 § 2 k.p.c. strony i uczestnicy postępowania mają prawo do otrzymania z akt sprawy zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku, chyba że protokół został sporządzony wyłącznie pisemnie. Przewodniczący wydaje z akt sprawy zapis dźwięku, jeżeli wydaniu zapisu obrazu i dźwięku sprzeciwia się ważny interes publiczny lub prywatny. Podstawowym wymiarem zasady jawności jest jawność posiedzeń i ta doznaje w postępowaniu nieprocesowym ograniczeń²⁴. Jak podkreśla się w doktrynie, postępowanie jawne jest postępowaniem niebudzącym wątpliwości co do zasadności, rodzaju i przyczyn podejmowania konkretnych czynności²⁵. Podział posiedzeń sądowych dokonywany jest w tym aspekcie na jawne i niejawne. Podział ten występuje nie tylko w procesie, ale także w innych postępowaniach uregulowanych w Kodeksie postępowania cywilnego na zasadzie art. 13 § 2 k.p.c., jak np. postępowanie nieprocesowe, postępowanie zabezpieczające czy postępowanie egzekucyjne. Z kolei posiedzenia jawne dzielą się na rozprawę (której przedmiotem jest merytoryczne rozpoznawanie sprawy) oraz inne posiedzenia wyznaczone w celu dokonania określonych czynności i tu podstawową regulacją w postępowaniu nieprocesowym jest art. 514 k.p.c. Co do zasady sąd rozpoznaje sprawę na posiedzeniu jawnym. Na posiedzenia jawne wstęp na salę sądową mają, poza stronami i osobami wezwanymi, tylko osoby pełnoletnie (art. 152 § 1 zdanie pierwsze k.p.c.). Posiedzenia niejawne mogły dotychczas zostać wyznaczone w celu rozstrzygnięcia kwestii formalnych, np. odrzucenie pozwu, lub w kwestiach wypadkowych, np. zwolnienie od kosztów sądowych. Zgodnie z art. 148 § 3 k.p.c. sąd może wydać każde postanowienie na posiedzeniu niejawnym, jednak gwarancją jawności wewnętrznej będzie art. 357 § 2 k.p.c., zgodnie z którym postanowienia wydane na posiedzeniu niejawnym sąd doręcza z urzędu obu stronom, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej²⁶. Zwraca się uwagę na obecne ograniczenie zasady jawności, zwłaszcza nowelą z 2019 r., ze względu na art. 191¹ k.p.c. i możliwość wydania wyroku na posiedzeniu niejawnym w przypadku powództwa oczywiście bezzasadnego, co stanowi daleko idący wyłom nie tylko od zasady jawności, lecz także rzetelności postępowania czy w postępowaniu przed sądem drugiej instancji²⁷.

W związku z tym wyróżnia się:

²⁴ Szerzej na ten temat zob. P. Ryłski, T. Zembrzusi, *Rozpoznawanie spraw cywilnych na posiedzeniu niejawnym*, PS 2006/6, s. 86 i n.; K. Górniak, *Jawność posiedzeń sądowych w postępowaniu nieprocesowym*, PS 2017/11–12, s. 57 i n.

²⁵ A. Góra-Błaszczkowska, *Jawność postępowania według art. 6 EKPC i jej stosowanie przez sądy polskie. Uwagi na tle najnowszych zmian w kodeksie postępowania cywilnego*, „Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych” 2022/1, s. 41.

²⁶ A. Kościółek [w:] *Kodeks*, t. 1, red. T. Zembrzusi, 2020, art. 148.

²⁷ A. Góra-Błaszczkowska, *Jawność...*, s. 46.

- 1) **jawność zewnętrzną** – jawność wobec osób postronnych, która w praktyce jest znacznie częściej ograniczana. Oznacza jawność wszystkich spraw sądowych zarówno w procesie, jak i w postępowaniu nieprocesowym i egzekucyjnym. Wyłączenie jawności zewnętrznej może nastąpić z urzędu, gdy publiczne rozpoznanie sprawy zagraża porządkowi publicznemu, ze względu na moralność, możliwość naruszenia tajemnicy państwowej (art. 153 § 1 k.p.c.) czy na wniosek strony (art. 153 § 2 k.p.c.). Postępowanie odbywa się wówczas przy drzwiach zamkniętych;
- 2) **jawność wewnętrzną** – jawność wobec uczestników postępowania. Oznacza możliwość uczestniczenia we wszystkich posiedzeniach sądowych, prawo wglądu do akt sprawy oraz możliwość otrzymywania z nich potrzebnych stronom odpisów i wyciągów. W stosunku do uczestników postępowania przejawia się w jawności posiedzeń sądowych (uczestnicy mają możliwość uczestniczenia we wszystkich jawnych posiedzeniach sądowych, w tym przy drzwiach zamkniętych), jawności wyrokowania, możliwości uczestniczenia w określonych czynnościach sądowych (np. z wyjątkiem narady) oraz prawie do wglądu do akt i możliwości otrzymywania z nich odpisów, kopii i wyciągów, a także dostępie do protokołu elektronicznego i dostępie do podstawowych danych o procesie. Niewątpliwie ze względu na aktywne uczestnictwo uczestników postępowania ten aspekt jawności nie może doznawać ograniczeń.

W odróżnieniu od spraw rozpoznawanych w trybie procesowym, w których dostęp do akt sprawy oraz możliwość uzyskania z akt odpisów i kopii gwarantuje się jedynie stronom (art. 9 k.p.c.), dostęp do akt sprawy rozpoznawanej w trybie postępowania nieprocesowego oraz możliwość uzyskania z akt odpisów i kopii mają nie tylko uczestnicy postępowania, ale także – po uzyskaniu zezwolenia przewodniczącego – każdy, kto potrzebę taką dostatecznie usprawiedliwi (art. 525 k.p.c.).

Wniosek o sporządzenie odpisu lub kopii z akt sprawy powinien spełniać wymagania stawiane pismu procesowemu określone w art. 126 k.p.c. Jednak gdy wniosek pochodzi od podmiotu, który nie jest uczestnikiem postępowania, należy w nim powołać okoliczności dostatecznie usprawiedliwiające potrzebę uzyskania odpisu lub kopii z akt sprawy (art. 525 k.p.c.).

Gdy przebieg posiedzenia został utrwalony za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk, wniosek może dotyczyć zapisu dźwięku udostępnianego na nośniku danych. Co do zasady wniosek taki również podlega opłacie (art. 525 k.p.c., § 130 ust. 2 i 3 reg. sąd.). Udostępnienie akt sprawy uczestnikowi w celu ich przejrzania nie wymaga zgłaszania sformalizowanego wniosku. Dostęp do akt uczestnik (jego przedstawiciel ustawowy lub pełnomocnik procesowy) uzyskuje, gdy wykaże swą tożsamość. Sformalizowanego wniosku wymaga natomiast udostępnienie akt podmiotowi niebędącemu uczestnikiem. We wniosku obowiązany jest on bowiem podać okoliczności usprawiedliwiające potrzebę przejrzania akt sprawy (§ 129 ust. 1 reg. sąd.).

W przypadku protokołu sporządzonego za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk udostępnienie akt w części obejmującej ten protokół polega na udostępnieniu zapisu dźwięku albo obrazu i dźwięku za pomocą urządzenia służącego do odtworzenia zapisu za pomocą konta w systemie teleinformatycznym albo na informatycznym nośniku danych (§ 136 ust. 6 reg. sąd.).

Zasada ta wiąże się ściśle z zasadą bezpośredniości i ustności i dąży do zapewnienia bezstronności sędziego i jego niezależności, a tym samym do rzetelnego prowadzenia procesu. Została zawarta także w art. 42 § 2 i 3 p.u.s.p.

Jawność rozpoznawania sprawy w postępowaniu nieprocesowym także jest stosowana bez żadnych zmian, jednak nie jest obligatoryjna²⁸, gdyż załatwienie spraw na rozprawie ma miejsce tylko w wypadkach wyraźnie wskazanych w ustawie lub gdy sąd uzna to za konieczne (art. 514 k.p.c.). W postępowaniu nieprocesowym zasada ta doznaje zatem ograniczeń, gdyż rozpoznawanie spraw na rozprawie nie jest zasadą, rozprawa odbywa się w wypadkach wskazanych w ustawie. Sąd pierwszej instancji rozpoznaje sprawę na posiedzeniu niejawnym lub jawnym, które wyznacza jako posiedzenia jawne zwykłe (np. w celu wysłuchania określonej osoby – art. 514, 533, 548 § 2, art. 556 i n. k.p.c.) lub jako rozprawę. Oznacza to, że w postępowaniu nieprocesowym sąd rozpoznaje sprawy na rozprawie jedynie wtedy, gdy przepis szczególny tak stanowi (np. art. 555, 598⁴, 608, 669, 608 w zw. z art. 688 i 567 § 3, art. 375 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). W innych wypadkach wyznaczenie rozprawy zależy od uznania sądu, jednak mimo niewyznaczenia rozprawy sąd przed rozstrzygnięciem sprawy może wysłuchać uczestników na posiedzeniu sądowym lub żądać od nich oświadczeń na piśmie (art. 514 § 1 k.p.c.). Często zatem rozstrzygnięcie co do istoty sprawy wydawane jest bez przeprowadzenia ustnej, zatem w zasadzie także jawnej rozprawy zapewniającej bezpośredni kontakt sądu z uczestnikami i materiałem procesowym.

Z kolei jawność zewnętrzna w postępowaniu nieprocesowym polega na tym, że na posiedzenia jawne wstęp na salę sądową mają osoby pełnoletnie (art. 152 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Poza tym niestawiennictwo uczestników postępowania nie tamuje rozpoznania sprawy (art. 513 k.p.c.).

Naruszenie zasady jawności wobec stron i uczestników postępowania, przez niewezwanie ich lub niedopuszczenie na posiedzenie sądowe, stanowi poważne uchybienie procesowe, które pociąga za sobą z reguły pozbawienie strony lub uczestnika postępowania możliwości obrony swoich praw, co może skutkować nieważnością postępowania (art. 379 pkt 5 k.p.c.). Może także stanowić podstawę jego wznowienia (art. 401 pkt 2 k.p.c.).

²⁸ Wprawdzie posiedzenia, na których rozpoznaje się sprawy w postępowaniu nieprocesowym, są również jawne, ale nie budzą takiego zainteresowania jak rozprawa. Rzadko nawet się zdarza, aby w tych posiedzeniach uczestniczyli prokurator czy np. organizacja społeczna.

Bezpodstawne wyłączenie jawności wobec publiczności stanowi uchybienie procesowe mogące być podstawą apelacji.

2.3.7. Zasada bezpośredniości

Zasada bezpośredniości dotyczy postępowania dowodowego i zawiera nakaz, aby całe postępowanie rozpoznawcze było prowadzone przed sądem, który ma wydać wyrok w sprawie. Celem wprowadzenia tej zasady jest zapewnienie osobistego zetknięcia się przez sąd z całym materiałem dowodowym sprawy będącym podstawą orzekania. Konsekwencją tego jest prowadzenie całego postępowania dowodowego i rozprawy przez ten sąd, który orzeka w danej sprawie.

W postępowaniu nieprocesowym zasada ta doznaje ograniczeń ze względu na mniejszą bezpośredniość postępowania dowodowego, dopuszczalność wykorzystania wyjaśnień na piśmie.

Wyrok SN z 24.08.2011 r., IV CSK 535/10, LEX nr 1129152:

Przepis art. 235 k.p.c. jest wyrazem – obok art. 323 k.p.c. – zasady bezpośredniości w procesie, stanowiącej jedną z naczelnych zasad postępowania cywilnego. Tylko bezpośrednio zetknięcie się sądu orzekającego ze stronami, świadkami, biegłymi i dowodami rzeczowymi zapewnia sądowi możliwość poczynienia odpowiednich spostrzeżeń, istotnych dla oceny wiarygodności i mocy dowodów.

W zasadzie tej mieszczą się dwa postulaty:

- 1) wyrok może zostać wydany jedynie przez skład orzekający, przed którym odbyła się rozprawa poprzedzająca bezpośrednie wydanie wyroku (art. 323 k.p.c.). Od tej zasady nie ma wyjątków, gdyż i tak nie jest wymagane, aby w całym postępowaniu brali udział ci sami sędziowie. W takim razie przepis ten jednocześnie ogranicza zasadę bezpośredniości, gdyż Kodeks postępowania cywilnego nie wymaga, aby całe postępowanie toczyło się przed tym samym składem orzekającym.

Postanowienie SN z 4.12.2008 r., I CSK 225/08, LEX nr 560502:

Protokół rozprawy jest urzędowym dowodem jej przebiegu (art. 157 § 1 k.p.c. i art. 158 k.p.c.), podczas kiedy wokanda ma jedynie walor dokumentu informacyjnego, który powinien zawierać rzetelne informacje o wyznaczonych na dany dzień rozprawach, w tym także o składzie sądu, jednak w zestawieniu z protokołem konkretnej rozprawy ma mniejszą wartość. Skoro zatem protokół podważa trafność zarzutu o niezachowaniu tożsamości składu (wymaganej przez art. 323 k.p.c.), nie ma podstaw do stwierdzenia nieważności postępowania przed sądem.

Postępowanie o stwierdzenie zasiedzenia ma szczególny charakter, gdyż jego celem jest określenie stosunków własnościowych nieruchomości. Dlatego postępowanie to toczy się w trybie nieprocesowym, a sąd nie jest związany żądaniem

zawartym we wniosku, lecz ma obowiązek wydania orzeczenia odpowiadającego stanowi prawnemu, jaki wynika z dokonanych w toku postępowania ustaleń (art. 610 § 1 k.p.c. w zw. z art. 677 k.p.c.). Nie jest zatem wykluczone również stwierdzenie zasiedzenia nieruchomości w mniejszym rozmiarze, niż wynika ze zgłoszonego żądania;

- 2) postępowanie dowodowe odbywa się przed sądem orzekającym (art. 235 w zw. z art. 210 i 216 k.p.c.) – zgodnie z orzeczeniem SN z 20.08.2001 r., I PKN 571/00, OSNP 2003/14, poz. 330. Wyłomem od tej zasady jest art. 235 § 2 k.p.c., stanowiący, że jeżeli charakter dowodu się temu nie sprzeciwia, sąd orzekający może postanowić, że jego przeprowadzenie nastąpi na odległość w ramach posiedzenia zdalnego. Postulat ten w postępowaniu nieprocesowym także doznaje ograniczeń, gdyż często rozstrzygnięcie co do istoty sprawy wydawane jest bez przeprowadzenia ustnej, zatem w zasadzie także jawnej rozprawy zapewniającej bezpośredni kontakt sądu z uczestnikami i materiałem procesowym.

Charakter spraw rozpoznawanych w postępowaniu nieprocesowym pozwala często na rozstrzygnięcie sprawy wyłącznie na podstawie dokumentów bez konieczności przesłuchiwania świadków. Także postępowanie przed sądem drugiej instancji ma charakter w zasadzie pośredni, gdyż orzeczenie wydawane jest – co do zasady – na podstawie materiału zebranego przez sąd pierwszej instancji (art. 382 k.p.c.). Sąd drugiej instancji może jednak również prowadzić częściowo postępowanie dowodowe we własnym zakresie, co także stanowi podstawę orzekania.

2.3.8. Zasada swobodnej oceny dowodów

Zasada ta dotyczy postępowania dowodowego w postępowaniu rozpoznawczym. Jest przeciwieństwem legalnej oceny dowodów dokonywanej na podstawie wcześniej przyjętych kryteriów. Na tym etapie dochodzi do sprawdzenia i oceny przez sąd zebranego materiału dowodowego oraz dokonania na tej podstawie ustaleń faktycznych. Sąd ocenia wiarygodność i moc dowodów według własnego przekonania i na podstawie wszechstronnego rozważenia zebranego materiału dowodowego, ustalając, jakie znaczenie nadać odmowie przedstawienia dowodu (art. 233 k.p.c.). Zasada ta obowiązuje w postępowaniu nieprocesowym w niezmiennym kształcie.

Wyrok SN z 15.10.2014 r., V CSK 584/13, LEX nr 1540644:

W naszym systemie procesowym obowiązuje zasada równości dowodów (środków dowodowych) rozumiana w ten sposób, że ustawodawca nie tworzy kategorii dowodów uprzywilejowanych, którym nadawałby z urzędu szczególną moc dowodową. Wszystkie zatem dowody podlegają swobodnej ocenie sędziowskiej na podstawie art. 233 k.p.c. Dotyczy to także dowodu z opinii biegłego.

Swobodna ocena dowodu nie oznacza dowolności – musi mieścić się w ramach proceduralnych i być dokonana z zachowaniem przepisów o postępowaniu dowodowym. Duże znaczenie mają tu czynniki:

- 1) logiczny (zasady doświadczenia życiowego);
- 2) ustawowy (rozważenie, uporządkowanie i selekcja);
- 3) ideologiczny (świadomość prawna sądu).

Brak dowolności oceny materiału procesowego zapewnia także kontrola instancyjna wydanego orzeczenia. Minimalne reguły oceny są wskazane przez sformułowanie „na podstawie wszechstronnego rozważenia zebranego materiału.

Dokonywanie ustaleń faktycznych w sprawie musi więc opierać się na określonym uzasadnieniu. W wyniku swobodnej oceny dowodów sąd powinien dokonać selekcji zebranego materiału pod kątem ważności poszczególnych elementów dla poczynienia ustaleń stanu rzeczywistego. Zasada swobodnej oceny dowodów zapewnia nie tylko swobodny wybór środka dowodowego dla ustalenia stanu rzeczy w postępowaniu, ale także ich bezstronną ocenę, czemu służą przepisy o wyłączeniu sędziego (art. 48 i n. k.p.c.).

Postanowienie SN z 25.09.2014 r., II CSK 727/13, LEX nr 1537557:

Nie stanowi o naruszeniu art. 233 § 1 k.p.c. zaniechanie wszechstronnego rozważenia zebranego w sprawie materiału, czy też pominięcie przez sąd przy wyrokowaniu określonej okoliczności faktycznej, nawet jeżeli strona uważa ją za okoliczność istotną dla rozstrzygnięcia sprawy. Uchybienia w tym zakresie winny się skonkretyzować w zarzucie sprzeczności ustaleń faktycznych z materiałem dowodowym.

Złożenie konkurencyjnego wniosku o wpis prawa przed uprawomocnieniem się dokonanego wpisu nie niweczy tego wpisu i nie powoduje, że przy rozpoznawaniu późniejszego wniosku o wpis, sąd wieczystoksięgowy może badać zasadność wcześniej dokonanego wpisu. Dopóki wpis ten istnieje – niezależnie od tego czy jest wadliwy i czy jest prawomocny – podlega on uwzględnieniu przy rozpoznawaniu kolejnego wniosku. Wynika to z właściwości sądu wieczystoksięgowego określonej art. 626⁸ § 2 k.p.c., zgodnie z którą rozpoznając wniosek o wpis do księgi wieczystej, sąd ten bada treść tej księgi, co oznacza, że jest związany stanem księgi istniejącym w chwili złożenia wniosku. Badanie treści księgi wieczystej odnosi się do stanu prawnego ujawnionego w księdze, czyli obejmuje istniejące wpisy w celu ustalenia, czy prawo, które ma być wpisane wywodzi się z prawa poprzednika. Badanie zaś treści i formy dokumentów ma na celu stwierdzenie, czy określone zdarzenie prawne uzasadnia powstanie, zmianę lub wygaśnięcie prawa, które ma być wpisane lub wykreślone w księgi.

Ograniczenia tej zasady wynikają z przepisów prawa, gdy konkretna norma ocenia walor procesowy środka dowodowego – np. co do domniemań (art. 234 k.p.c.) dla ułatwienia ustalenia faktów istotnych dla rozstrzygnięcia czy związanie ustaleniami prawomocnego wyroku skazującego wydanego w postępowaniu karnym (art. 11 k.p.c.).

Zasada ma zastosowanie przede wszystkim w postępowaniu rozpoznawczym, zaś zakres jej zastosowania nie jest objęty przedmiotem badania przez Sąd Najwyższy.

Postanowienie SN z 6.08.2012 r., II CSK 108/12, LEX nr 1228780:

W obowiązującym stanie prawnym **Sąd Najwyższy nie jest uprawniony do badania prawidłowości zarówno ustaleń faktycznych, jak i oceny dowodów, dokonanych przez sąd drugiej instancji.** Niewątpliwie sąd apelacyjny jest „sądem faktu”, zaś Sąd Najwyższy „sądem prawa”. W konsekwencji Sąd Najwyższy, rozpoznając skargę kasacyjną, jest związany ustalonym stanem faktycznym sprawy. Związanie to wyklucza w szczególności badanie, czy sąd drugiej instancji nie przekroczył granic swobodnej ich oceny.

2.3.9. Zasada koncentracji materiału procesowego

Jest to dyrektywa nakazująca sądowi prowadzenie postępowania w taki sposób, aby zebrane zostały wszystkie niezbędne fakty i dowody dla rozstrzygnięcia sprawy i aby nastąpiło ono szybko i sprawnie.

Jest to jeden ze sposobów przyspieszania postępowania i przeciwdziałania jego przewlekłości.

Sąd powinien zgodnie z tą zasadą dążyć do tego, aby rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło na pierwszym posiedzeniu, jeśli jest to możliwe bez szkody dla wyjaśnienia sprawy (art. 6 § 1 k.p.c.). Zgodnie natomiast z art. 6 § 2 k.p.c. dodanym nowelą z 16.09.2011 r. strony i uczestnicy postępowania obowiązani są przytaczać wszystkie fakty i dowody bez zwłoki, aby postępowanie mogło być przeprowadzone sprawnie i szybko.

Istnieją dwa systemy koncentracji materiału procesowego²⁹:

²⁹ Szerzej na temat koncentracji materiału procesowego E. Wengerek, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1958, s. 32; S. Gołąb, *Skupienie i przyspieszenie w procesie cywilnym*, „Głos Prawa” 1937/5–6, s. 236–237; A. Balasits, *O t.zw. materalnem kierownictwie sędziowskiem w procesie cywilnym*, „Czasopismo Prawne i Ekonomiczne” 1900/1–2, s. 424; K. Weitz, P. Grzegorzczak [w:] *Kodeks, t. 1*, red. T. Ereciński, 2012, art. 6, s. 124; K. Weitz, *Między systemem dyskrejonalnej władzy sędziego a systemem prekluzji – ewolucja regulacji prawa polskiego* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Materiały konferencyjne Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Postępowania Cywilnego Szczecin–Niechorze 28–30.9.2007 r.*, red. H. Dolecki, Kinga Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 78; K. Weitz, *System koncentracji materiału procesowego według projektu zmian kodeksu postępowania cywilnego* [w:] *Reforma postępowania cywilnego w świetle projektów Komisji Kodyfikacyjnej*, red. K. Markiewicz, Warszawa 2011, s. 11 i n.; W. Kuberska, *Prekluzja materiału procesowego jako sposób koncentracji procesu cywilnego*, cz. 1, R. Pr. 2008/3, s. 68; B. Karolczyk, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym przed sądem pierwszej instancji*, Warszawa 2013, s. 117 i n.; B. Karolczyk, *Nowelizacja kodeksu postępowania cywilnego a prekluzja procesowa w postępowaniu zwyczajnym przed sądem pierwszej instancji*, PPH 2012/1, s. 17.

- 1) system prekluzji – strony są zobowiązane przedstawiać od razu wszystkie znane sobie fakty i dowody pod rygorem utraty możliwości późniejszego ich przytaczania;
- 2) system dyskrejonalnej władzy sędziego – uwzględnianie oraz przytaczanie faktów i dowodów, których strony nie przytoczyły od razu; pozostawione jest uznaniu sędziego.

System prekluzji jako metody oddziaływania na strony w zakresie prezentacji przez nie materiału procesowego pozwala sądowi na możliwie najszybsze uzyskanie tego materiału, a przez to szybkie i możliwie najbardziej prawidłowe rozstrzygnięcie. Podstawę nowych regulacji stanowi z jednej strony ciężar wspierania postępowania, a z drugiej upoważnienie sądu w ramach ściśle określonej władzy dyskrejonalnej do pominięcia spóźnionych przytoczeń dokonywanych przez strony i uczestników postępowania.

Przy realizacji skupienia materiału procesowego i przyspieszenia postępowania sąd ma istotne możliwości, wynikające przede wszystkim z formalnego i materialnego kierownictwa procesem, w tym rozprawą. W dużej mierze na sądzie spoczywa odpowiedzialność za należyte gromadzenie materiału procesowego, które może przyczynić się do szybkiego załatwienia sprawy. Artykuł 6 k.p.c. nakłada zatem na sąd i uczestników postępowania obowiązek przeciwdziałania przewlekaniu postępowania i dążenia do tego, aby rozstrzygnięcie nastąpiło na pierwszym posiedzeniu, jeżeli jest to możliwe bez szkody dla wyjaśnienia sprawy, ale także na zobligowaniu stron i uczestników postępowania do przyczyniania się do zapewnienia sprawnego i szybkiego przebiegu postępowania (tzw. ciężar wspierania procesu – postępowania – obejmujący ciężar przytoczenia okoliczności faktycznych, ciężar ustosunkowania się do twierdzeń strony przeciwnej oraz ciężar dowodu w znaczeniu formalnym). Obecne brzmienie tej regulacji stanowi w art. 6 § 1 k.p.c., że sąd powinien przeciwdziałać przewlekaniu postępowania i dążyć do tego, aby rozstrzygnięcie nastąpiło na pierwszym posiedzeniu, jeżeli jest to możliwe bez szkody dla wyjaśnienia sprawy, zaś w § 2 – że strony i uczestnicy postępowania obowiązani są przytaczać wszystkie fakty i dowody bez zwłoki, aby postępowanie mogło być przeprowadzone sprawnie i szybko. W orzecznictwie już od dawna wskazywano, że konieczność szybkiego i zgodnego z obowiązującymi przepisami prawa rozpoznania sprawy nie może skłaniać sądu do stosowania uproszczeń, które mogą wyrzucić niekorzystny wpływ na rozstrzygnięcie sprawy niezgodnie z prawdą³⁰. Natomiast K. Gajda-Roszczyńska wskazuje, że po noweli z 4.07.2019 r. zostały przyjęte rozwiązania, które stanowią w istocie powrót do instytucji prekluzji dowodowej z nielicznymi modyfikacjami, które miały sprzyjać przyspieszeniu i usprawnieniu postępowań³¹.

³⁰ Wyrok SN z 19.05.1976 r., IV PRN 9/76, LEX nr 7829.

³¹ K. Gajda-Roszczyńska, *System koncentracji materiału procesowego po zmianach wprowadzonych na mocy ustawy z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw w postępowaniu zwyczajnym*, PPC 2020/1, s. 68–80.

Wynikająca z obecnego brzmienia art. 6 § 2 k.p.c. powinność przyczyniania się do zapewnienia sprawnego i szybkiego przebiegu postępowania, rozumiana jako aktywność w zakresie gromadzenia materiału dowodowego, spoczywa na stronach i uczestnikach postępowania cywilnego we wszystkich sprawach, a zatem również rozpoznawanych w postępowaniach odrębnych³² oraz w trybie nieprocesowym. Zatem nałożony na strony i uczestników postępowania w art. 6 § 2 k.p.c. ciężar przytaczania faktów i dowodów bez zwłoki, aby postępowanie mogło być przeprowadzone sprawnie i szybko, jest „ciężarem wspierania postępowania”³³. Ciężarem procesowym jest powinność strony podporządkowania się decyzjom sądowym, jeżeli ta chce uniknąć niekorzystnego dla siebie skutku procesowego. Przykładami takich ciężarów są: ciężar mówienia prawdy (art. 3 k.p.c.); ciężar wypowiedzenia się co do twierdzeń strony przeciwnej dotyczących okoliczności faktycznych (art. 210 § 2 k.p.c.) czy też ciężar udowodnienia w okolicznościach związanych z określoną sytuacją faktyczną (art. 248 § 2 k.p.c. w zw. z art. 6 k.c.)³⁴. Obecnie art. 205¹² k.p.c. zawiera uszczegółowienie tego ciężaru i nakazuje, w zależności od formy prowadzenia postępowania, skoncentrowanie materiału procesowego albo do zatwierdzenia planu rozprawy, albo do zamknięcia rozprawy, gdy nie zarządzono przeprowadzenia posiedzenia przygotowawczego, ale z możliwością powstania niekorzystnych skutków, które według przepisów Kodeksu mogą dla niej wyniknąć z działania na zwłokę lub niezastosowania się do zarządzeń przewodniczącego i postanowień sądu. W art. 205³ § 2 i art. 205¹² k.p.c. ustawodawca nie posłużył się wprost pojęciem spóźnionych twierdzeń i dowodów, jednak twierdzenia i dowody powołane z naruszeniem wymogów tych regulacji można uznać za spóźnione.

Szybkość i efektywność dotyczy całego postępowania – zarówno przygotowania rozprawy lub posiedzenia, jak i przebiegu i rozstrzygnięcia, co jest gwarancją skutecznego stosowania prawa. Uznać należy, że zasada ta w pełni obowiązuje w postępowaniu nieprocesowym.

Wyrok SN z 9.08.2019 r., II CSK 353/18, OSNC 2020/6, poz. 51:

Celem przepisów koncentracyjnych jest skłonienie stron do przedstawienia na możliwie wczesnym etapie postępowania koniecznych twierdzeń i dowodów po to, aby doprowadzić do możliwie najszybszego załatwienia sprawy, i po to, aby stworzyć sądowi – przez zapewnienie mu dostępu do kompletnego materiału procesowego – możliwość wydania prawidłowego rozstrzygnięcia. Ryzyko pominięcia przez sąd spóźnionych twierdzeń lub dowodów ma skłaniać strony do należytego wypełnienia ciężaru wspierania postępowania (art. 6 § 2 k.p.c.) i w ten sposób przyczyniać się do realizacji wskazanych

³² Zob. wyrok SN z 2.02.2012 r., II UK 144/11, LEX nr 1135994; postanowienie SN z 10.01.2012 r., I UK 305/11, LEX nr 1215784.

³³ Szerzej W. Żukowski, *Ciężar wspierania postępowania w projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, przygotowanym przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego* [w:] *Reforma postępowania cywilnego w świetle projektów Komisji Kodyfikacyjnej*, red. K. Markiewicz, Warszawa 2011, s. 35 i n.

³⁴ Wyrok SA w Krakowie z 14.02.2020 r., I AGa 98/19, LEX nr 3021567.

celów. W razie pominięcia przez sąd twierdzeń lub dowodów jako spóźnionych, przy założeniu, że nie zachodziły przesłanki uzasadniające uwzględnienie tych twierdzeń lub dowodów, kontrola stosowania przepisów koncentracyjnych jest uzasadniona tym, że chodzi o ocenę, czy nie doszło do bezpodstawnego pozbawienia strony jej prawa do powoływania twierdzeń lub dowodów, czyli – w istocie – jej prawa do wysłuchania. Sankcjonowanie nieprawidłowego pominięcia twierdzeń lub dowodów służy restytucji stronie jej naruszonego prawa do wysłuchania. Względ na szybkość postępowania musi w takim wypadku ustąpić.

Szybkość postępowania zależy też od sposobu przeprowadzenia samej rozprawy. Ustawa określa kolejność czynności procesowych sądu i uczestników postępowania (art. 210 k.p.c.). Istotne znaczenie ma to, że sąd na rozprawie przez zadawanie pytań uczestnikom powinien dążyć do tego, aby przytoczyły one lub uzupełniły twierdzenia lub dowody na ich poparcie oraz udzieliły wyjaśnień koniecznych dla zgodnego z prawdą ustalenia podstawy faktycznej dochodzonych przez nie praw lub roszczeń. W ten sam sposób sąd dąży do wyjaśnienia istotnych okoliczności sprawy, które są sporne, jeżeli sporność ma miejsce w postępowaniu nieprocesowym. Jeżeli istnieje uzasadniona potrzeba, przewodniczący może udzielić uczestnikom niezbędnych pouczeń, a stosownie do okoliczności zwrócić uwagę na celowość ustanowienia pełnomocnika procesowego (art. 212 § 2 k.p.c.).

Przewodniczący w tym celu został wyposażony w instrumenty procesowe, takie jak możliwość wydawania zarządzeń przed rozprawą dla jej przygotowania i sprawnego przeprowadzenia. Jako przykład można podać zarządzenie dotyczące wniesienia przez uczestnika odpowiedzi na wniosek i pism przygotowawczych (art. 205¹ k.p.c.) ze względu na fakt, że w postępowaniu nieprocesowym wniesienie odpowiedzi na wniosek jest obowiązkowe, tylko gdy przewodniczący tak zarządzi, zadawania pytań uczestnikom i ustalenia faktów spornych (art. 212 k.p.c.), nakazania osobistego stawienia (art. 216 k.p.c.), czy dotyczące łączenia lub rozdzielenia spraw dla sprawnego rozstrzygnięcia (art. 218 i 219 k.p.c.).

Jednocześnie należy zauważyć, że sąd powinien zapobiegać nadużywaniu praw procesowych uczestników postępowania. Uczestnik może wprawdzie powoływać okoliczności faktyczne i dowody w sytuacji braku zarządzenia posiedzenia przygotowawczego aż do zamknięcia rozprawy (art. 205¹² § 2 k.p.c.), jednakże w razie powołania ich później, niż mógł to uczynić, naraża się na ich pominięcie³⁵.

Celem uniknięcia nadużycia prawa procesowego został wprowadzony system dyskrecjonalizmu sędziowskiego³⁶.

³⁵ K. Weitz, *System...*, s. 25.

³⁶ A. Torbus, *Problem nadużycia uprawnień procesowych przez strony w projekcie nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego* [w:] *Reforma...*, red. K. Markiewicz, s. 220.

Uchwała SN z 11.12.2013 r., III CZP 78/13, OSNC 2014/9, poz. 87:

Nieobecność strony wywołana długotrwałą chorobą nie uzasadnia odroczenia rozprawy, jeżeli w okolicznościach sprawy wniosek o odroczenie rozprawy stanowi nadużycie praw procesowych.

Istnieje także wiele środków dyscyplinujących uczestników dla realizacji tej zasady: możliwość nałożenia na strony kosztów postępowania wywołanych niesumiennym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem – art. 103 k.p.c., zobowiązanie do wniesienia pism przygotowawczych pod rygorem niemożności powoływania dowodów w dalszym toku postępowania – art. 207 § 3 k.p.c. [nieaktualna regulacja – obecnie art. 205³ § 2 k.p.c.], ukaranie strony grzywną za brak wykonywania zarządzeń i postanowień bez usprawiedliwionych powodów – art. 475 k.p.c. czy też możliwość pominięcia dowodów – art. 217 § 1 i 2 k.p.c. [regulacje obecnie uchylone].

2.3.10. Zasada ustności i pisemności

Zasada ta dotyczy formy czynności procesowych dokonywanych w postępowaniu. W procesie dominowała zasada ustności, jako że dla bezpośredniego zetknięcia się zarówno ze stronami procesowymi, jak i z materiałem procesowym czynności powinny być dokonywane w formie ustnej, chociaż wprowadzenie w ostatnim czasie regulacji dopuszczających rozpoznanie sprawy i wydanie wyroku na posiedzeniu niejawnym (art. 148¹, 191¹ k.p.c.) czy możliwości rozpoznania apelacji na posiedzeniu niejawnym zgodnie z art. 374 k.p.c. mocno tę zasadę ograniczają.

Zaś w postępowaniu nieprocesowym ze względu na brak obowiązkowych rozpraw ustność doznaje ograniczeń. Sąd często wydaje rozstrzygnięcie co do istoty sprawy bez przeprowadzenia ustnej i jawnej rozprawy zapewniającej najlepszy kontakt z uczestnikami postępowania.

Zasada ta uzupełniona jest przez formę pisemną czynności procesowych. Istota tej zasady polega na umożliwieniu sądowi zapoznania się z materiałem dowodowym i faktycznym stanem sprawy w formie pisemnej.

Zgodnie z art. 210 § 1 k.p.c. rozprawa rozpoczyna się od ustnego zgłoszenia przez powoda i pozwanego żądań i wniosków oraz przedstawienia twierdzeń i dowodów na ich poparcie. Każda strona jest zobowiązana do złożenia oświadczeń co do twierdzeń strony przeciwnej dotyczących faktów. Strona jest przy tym obowiązana wyszczególnić fakty, którym zaprzecza (art. 210 § 2 k.p.c.). Jak zwraca uwagę M. Dziurda, mając na względzie obecne regulacje, w razie skorzystania przez sąd z przewidzianej w art. 148¹ § 1 k.p.c. możliwości merytorycznego rozpoznania sprawy na posiedzeniu niejawnym stosowanie zasady ustności zostaje wyłączone, a postępowanie odbywa się wyłącznie pisemnie. Nie może zatem zostać zrealizowane leżące u podstaw art. 210 k.p.c. zało-

żenie, że w postępowaniu procesowym merytoryczne rozpoznanie sprawy wymaga przeprowadzenia rozprawy, na której strony mogą ustnie przedstawiać swoje stanowisko³⁷. Zwraca się także uwagę na wprowadzenie formy posiedzenia jawnego, którego organizacja, ze względu na uwarunkowania faktyczne, ogranicza zasadę ustności i nie zapewnia powszechnego dostępu dla osób trzecich (brak infrastruktury informatycznej o odpowiednich funkcjonalnościach)³⁸.

Nie cały tok postępowania przebiega rygorystycznie w tej formie. Pisemność pozwala sądowi na analizę treści pism procesowych i przyjęcie odpowiedniego stanowiska. Utrwala także tok postępowania w formie protokołów.

Wszczęcie postępowania odbywa się w formie pisemnej, jaką jest wniosek (art. 511 k.p.c.). Także poza rozprawą ustawodawca wprowadza czynności w formie pisemnej. W ten właśnie sposób składane są wnioski oraz oświadczenia stron (np. interwencja uboczna, przyzpoznanie, apelacja, skarga kasacyjna). W dalszym toku instancji pisemność ma jeszcze większe znaczenie, gdyż sąd drugiej instancji opiera się na materiale zebranym w postępowaniu rozpoznawczym przed sądem pierwszej instancji.

W postępowaniu nieprocesowym przeważa forma pisemna – art. 514 § 1 k.p.c. mówi, że rozprawa odbywa się tylko w wypadkach wskazanych przez przepisy Kodeksu postępowania cywilnego (czyli realizuje się tu zasada ustności przez przytaczanie wzajemnie swoich twierdzeń i wniosków), ale to nie oznacza, że na posiedzeniach jawnych uczestnicy tej zasady nie realizują, bo sąd do głosu ich dopuszcza.

Ważne jest, że czynności uczestników dokonywane na piśmie powinny spełniać wymogi formalne, aby były skuteczne.

2.3.11. Zasada formalizmu procesowego

Formalizm w odróżnieniu od zasady dowolności trybu postępowania (jak np. przed sądem polubownym) odnosi się do wszystkich czynności, które są dokonywane w toku postępowania.

Zasada ta określa ich formę, miejsce i czas dokonania. Zorganizowanie pod względem formalnym postępowania cywilnego jest niezbędne dla jego prawidłowego przeprowadzenia. Inaczej mówiąc, aby dana czynność mogła wyrzucić zamierzone skutki prawne, powinna zostać dokonana w oznaczonej formie, miejscu oraz czasie.

³⁷ M. Dziurda, *Czy nadchodzi zmierzch zasady ustności w postępowaniu cywilnym?*, PPC 2022/1, s. 125–148.

³⁸ A. Machnikowska, *Zasada jawności w postępowaniu procesowym – modernizacja czy marginalizacja?* Wybrane zagadnienia, PPC 2022/1, s. 80–124.

Forma czynności procesowych stron jest przewidziana w wielu przepisach Kodeksu postępowania cywilnego (pod rygorem ich nieważności – przede wszystkim forma pisma procesowego – art. 126 k.p.c., wniosku – art. 511 k.p.c., apelacji – art. 368 k.p.c.).

Podstawowym miejscem dokonywania czynności procesowych jest siedziba sądu, jednak także od tej zasady dopuszczalne są wyjątki, np. przy pomocy prawnej (art. 239 k.p.c.).

W niektórych przypadkach określony został także czas dokonywania określonych czynności, zwłaszcza ze względu na terminy ustawowe, np. termin wniesienia apelacji (art. 369 § 1 i 1¹ k.p.c.), czy terminy wyznaczone przez sąd.

W Kodeksie postępowania cywilnego został przyjęty umiarkowany formalizm, co oznacza, że rygory nałożone na podmioty postępowania mają racjonalny charakter i w przypadku powstania uchybień istnieje możliwość ich usunięcia (np. przywrócenia terminu). Zasadą jest, że czynności procesowe mogą być odwoływane w sposób nieskrępowany, ale tylko do czasu.

Taka możliwość istnieje, dopóki czynności nie wywołały skutków polegających na wydaniu orzeczenia, co także jest elementem formalizmu procesowego. Z drugiej strony zostaje zwiększony formalizm w stosunku do pełnomocników zawodowych.

Postępowanie nieprocesowe jest jeszcze mniej sformalizowane niż proces. Zaznacza się to w postępowaniu opiekuńczym i w tych sprawach, w których sąd działa z urzędu. Wówczas braki formalne czynności dokonywanych przez uczestników postępowania nie mogą tamować biegu sprawy. Niemniej także w tym postępowaniu zasada umiarkowanego formalizmu obowiązuje, istnieje obowiązek przestrzegania warunków przypisanych dla czynności procesowych sądu i uczestników postępowania.

2.3.12. Zasada proporcjonalności

W ostatnim czasie wyartykułowana została także zasada proporcjonalności w postępowaniu cywilnym. A. Olaś zwraca uwagę, że zapewnienie efektywności i proporcjonalności postępowania cywilnego staje się domeną sądu, który winien dążyć do realizacji powyższych wartości w każdym postępowaniu, aktywnie kierując (zarządzając) postępowaniem³⁹. Proporcjonalność może być łączona z funkcjonalnością. Już S. Cieślak wskazał na istotne założenia, wartości, które powinny być realizowane w postępowaniu cywilnym, jak poszanowanie godności i wolności (w zakresie dochodzenia praw lub podejmowania obrony) osób uczestniczących w postępowaniu, zapewnienie równości uczestników (*audiatur et altera pars*), racjonalność proceduralną, tj.: proporcjonalność i funkcjonalność środków służących do osiągnięcia założonych celów, wewnętrzną

³⁹ A. Olaś, *Zasada proporcjonalności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2024, rozdz. 5.

spójność i logiczną poprawność rozwiązań procesowych, w tym zapewnienie przewidywalności i wewnętrznej logiki rozwiązań procesowych, np. zapewnienie przewidywalności decyzji sądowych dzięki pełnej dostępności dla stron motywów (uzasadnienia), jakimi kierował się sąd przy ich podejmowaniu, utrzymanie odpowiedniego poziomu formalizmu procesowego – w efekcie zapewniana jest przewidywalność działań podmiotów uczestniczących w postępowaniu; poziom ten wyznaczany jest przez równość uczestników, racjonalność oraz efektywność procedury czy realną weryfikowalność decyzji procesowych – przez właściwe ukształtowanie systemu środków zaskarżenia⁴⁰. Jak wskazuje A. Olaś, oznacza to także adekwatność kosztów postępowania i sprawowania wymiaru sprawiedliwości, co wiązane jest również z efektywnością postępowania cywilnego uznawanego za czynnik determinujący realizację sprawiedliwości proceduralnej, stanowiącej jeden z komponentów prawa do sądu. Tym samym wskazuje, że skuteczność oddziaływania proporcjonalności na praktykę wymiaru sprawiedliwości w sprawach cywilnych uzależniona jest nie tylko od prawidłowo ukształtowanych przepisów prawa procesowego cywilnego, ustroju i organizacji sądów, lecz także być może przede wszystkim od zmian w obszarze kultury prawnej społeczeństwa, i należy ją uznać za zasadę postępowania cywilnego⁴¹.

2.4. Nadużycie prawa procesowego

Niezależnie od regulacji zawartej w art. 3 k.p.c., wskazującej na obowiązek rzetelnego działania, tj. że strony i uczestnicy postępowania obowiązani są dokonywać czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawać wyjaśnienia co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek oraz przedstawiać dowody (co znajduje także odzwierciedlenie w art. 45 Konstytucji RP czy art. 6 EKPC i art. 14 ust. 1 MPPOiP), ustawodawca zdecydował się wprowadzić klauzulę generalną zakazującą nadużywania praw procesowych. Zgodnie z art. 4¹ k.p.c. z uprawnienia przewidzianego w przepisach postępowania stronom i uczestnikom postępowania nie wolno czynić użytku niezgodnego z celem, dla którego je ustanowiono (nadużycie prawa procesowego). Na mocy art. 13 § 2 k.p.c. klauzula ta będzie dotyczyć także uczestników postępowania nieprocesowego. Jak już na gruncie wcześniejszego orzecznictwa wskazywał Sąd Najwyższy, sformułowanie w art. 3 k.p.c. klauzuli dobrych obyczajów nie oznacza stosowania tej klauzuli tak jak rozumiana jest ona w prawie materialnym, tj. jako zawierającej odesłanie do norm pozaprawnych, lecz jako przyjęcie reguły, że strony i uczestnicy postępowania przy dokonywaniu czynności procesowych powinni kierować się obowiązującymi przepisami i nie nadużywać swoich uprawnień. Uznanie przez sąd, że wykonanie przez stronę uprawnienia procesowego stanowi nadużycie praw

⁴⁰ S. Cieślak, *Założenia aksjologiczne postępowania cywilnego – propozycja sformułowania kryteriów aksjologicznej oceny regulacji procesowej* [w:] *Założenia aksjologiczne nowelizacji KPC z 4 lipca 2019 r.*, red. S. Cieślak, Łódź 2020, s. 22–23.

⁴¹ A. Olaś, *Zasada...*

procesowych, może nastąpić tylko na podstawie wnikliwej oceny okoliczności sprawy, w pełni uzasadniającej stwierdzenie, że działanie strony jest podyktowane nierzetelnym – odmiennym od przewidzianego i akceptowanego przez ustawę – celem, a w szczególności zamiarem utrudnienia lub przedłużenia postępowania⁴². Dlatego środki procesowe mające na celu zagwarantowanie uczestnikom realizacji ich uprawnień powinny być wykorzystywane w sposób właściwy, służący rzeczywiście temu celowi, a nierzetelne postępowanie uczestnika może uzasadniać odpowiednią reakcję sądu⁴³.

Ustawodawca po raz pierwszy uregulował sankcje grożące za nadużywanie uprawnień procesowych. Zgodnie z art. 226² § 1 k.p.c. ilekroć zachowanie strony w świetle okoliczności sprawy wskazuje na nadużycie przez nią prawa procesowego, sąd poucza ją o możliwości zastosowania wobec niej środków. W przypadku gdy sąd stwierdzi nadużycie przez stronę prawa procesowego, może w orzeczeniu kończącym postępowanie w sprawie stronę nadużywającą skazać na grzywnę; niezależnie od wyniku sprawy, odpowiednio do spowodowanej tym nadużyciem prawa procesowego zwłoki w jej rozpoznaniu, włożyć na stronę nadużywającą obowiązek zwrotu kosztów w części większej, niż wskazywałby wynik sprawy, a nawet zwrotu kosztów w całości; zaś na wniosek strony przeciwnej przyznać od strony nadużywającej koszty procesu podwyższone odpowiednio do spowodowanego tym nadużyciem zwiększenia nakładu pracy strony przeciwnej na prowadzenie sprawy, nie więcej jednak niż dwukrotnie, czy podwyższyć stopę odsetek zasądzonych od strony, której nadużycie spowodowało zwłokę w rozpoznaniu sprawy, za czas odpowiadający tej zwłoce, z tym że stopa może zostać podwyższona nie więcej niż dwukrotnie. Przepisów o maksymalnej dopuszczalnej wysokości odsetek ustawowych za opóźnienie się nie stosuje.

Ustawodawca jednocześnie wskazał, że obstrukcje powodujące nadużywanie przez stronę jej uprawnień procesowych są podejmowane na podstawie i w granicach prawa procesowego (uprawnienia do wytoczenia powództwa, uprawnienia do wniesienia zażalenia itd.), ale nie zmierzają jednak do osiągnięcia celu, w którym odpowiednie instytucje procesowe zostały ustanowione. Są to m.in.: wnoszenie jako pozwu pisma niezawierającego żądania rozpoznania sprawy sądowej, wnoszenie pozwu oczywiście bezzasadnego, wnoszenie szeregu wniosków o wyłączenie sędziego, wnoszenie szeregu zażaleń w tym samym lub zbliżonym przedmiocie czy wnoszenie szeregu wniosków o sprostowanie, uzupełnienie lub wykładnię wyroku.

Nadużycie prawa procesowego może być badane tylko w konkretnym stanie faktycznym.

Wyrok SN z 25.03.2015 r., II CSK 443/14, LEX nr 1730599:

Korzystanie przez stronę z uprawnień procesowych nie może powodować ograniczenia uprawnień procesowych strony przeciwnej. Przyjęcie przez sąd, że skorzystanie przez

⁴² Postanowienie SN z 21.07.2015 r., III UZ 3/15, LEX nr 1925809.

⁴³ M.in. wyrok SN z 1.06.2000 r., I CKN 64/00, OSNC 2000/12, poz. 227.

stronę z uprawnienia procesowego stanowi nadużycie praw procesowych, może nastąpić tylko na podstawie dogłębnej oceny okoliczności sprawy, w pełni uzasadniającej ustalenie, że działanie strony jest podyktowane nierzetelnym celem, a w szczególności zamiarem utrudnienia lub przedłużenia postępowania, czego można dokonać przez porównanie celu uprawnienia procesowego ze znaczeniem wykorzystania go w konkretny sposób. Odmowa zatem skorzystania przez stronę z uprawnienia procesowego, jako wyjątek od zasady realizowania go, wymaga wystąpienia w sprawie szczególnych okoliczności.

W dotychczasowym orzecznictwie wskazywano już na możliwość nadużywania uprawnień procesowych i nierzetelne postępowanie uczestników postępowania w sytuacji wykorzystywania uprawnień procesowych w innych celach niż osiągnięcie właściwego rozstrzygnięcia.

Wyrok SN z 23.05.2013 r., II CSK 250/12, OSCN 2014/1, poz. 8:

Postanowienie sądu drugiej instancji, zmieniające postanowienie sądu pierwszej instancji i oddalające zarzut braku jurysdykcji krajowej, nie wiąże Sądu Najwyższego przy rozpoznawaniu skargi kasacyjnej od wydanego w tej sprawie wyroku.

Podniesienie przez pozwanego, który w układzie zbiorowym pracy zgodził się, aby w sporach o roszczenia związane ze służbą na statku morskim jurysdykcję miały sądy miejsca zamieszkania pracowników objętych układem, sprzecznego z tą klauzulą zarzutu braku jurysdykcji, może być uznane za nadużycie praw procesowych, powodujące (...) bezskuteczność [tego zarzutu].

Wyrok SN z 11.05.2018 r., II CSK 457/17, LEX nr 2486818:

Wykorzystywanie przez stronę uprawnienia do żądania odroczenia rozprawy w celu opóźnienia postępowania stanowi naruszenie powinności działania w postępowaniu w sposób rzetelny i zgodny z zasadą lojalności wobec strony przeciwnej (art. 3 k.p.c.). Takie działanie stanowi nadużycie uprawnień procesowych i nie korzysta z ochrony.

Uchwała SN z 11.12.2013 r., III CZP 78/13, OSNC 2014/9, poz. 87:

Nieobecność strony wywołana długotrwałą chorobą nie uzasadnia odroczenia rozprawy, jeżeli w okolicznościach sprawy wniosek o odroczenie rozprawy stanowi nadużycie praw procesowych.

Postanowienie SN z 16.06.2016 r., V CSK 649/15, OSNC 2017/3, poz. 37:

Podejmowanie przez stronę czynności procesowych niezgodnie z ich celem i funkcją stanowi działanie sprzeczne z dobrymi obyczajami (art. 3 k.p.c.).

Wielokrotne składanie przez stronę wniosków o wyłączenie sędziego, opartych na tych samych ogólnikowych zarzutach, niedających się zweryfikować i w sposób oczywisty godzących w powagę sądu, jest nadużyciem praw procesowych.

2.5. Przesłanki postępowania nieprocesowego

Pojęcie przesłanki procesowej pojawiło się po raz pierwszy w XIX w. Do postępowania cywilnego wprowadził je O. Bülow w 1868 r.

Przesłanka procesowa to okoliczność, od której istnienia bądź nieistnienia jest uzależniona prawidłowość dokonanej czynności procesowej albo prawidłowość postępowania cywilnego, a nawet jego ważność. Zbigniew Resich wyraźnie podkreśla, że przesłanką postępowania jest okoliczność przewidziana przez prawo procesowe, od której istnienia lub nieistnienia uzależniona jest prawidłowość dokonanej czynności procesowej bądź prawidłowość postępowania cywilnego, a w pewnych wypadkach ważność postępowania cywilnego⁴⁴. Przesłanki postępowania cywilnego zwykło się dzielić na formalne (procesowe) i merytoryczne⁴⁵.

Przesłanki formalne warunkują prawidłowy tok postępowania, zaś przesłanki merytoryczne – osiągnięcie celu, do którego zmierza to postępowanie, a zatem odnoszą się do przedmiotu postępowania. Brak przesłanki formalnej wywołuje skutki tylko w sferze procesowej. Skutki te mogą wyrażać się w odrzuceniu wniosku, przekazaniu sprawy do właściwego trybu lub sądu itp. **Przesłanki merytoryczne** (interes prawny, legitymacja procesowa) wiążą się z przedmiotem postępowania, dlatego następstwem ich braku jest z reguły oddalenie żądania zawartego w akcie wszczynającym postępowanie (pozwie lub wniosku) jako bezzasadnego z materialnego punktu widzenia.

W związku z różnymi możliwościami podziału przesłanek formalnych warto zwrócić uwagę na przesłanki dodatnie i ujemne, czyli przeszkody procesowe. Są one okolicznościami, których istnienie lub nieistnienie czyni dopuszczalnym lub niedopuszczalnym wszczęcie i rozpoznanie sprawy przez sąd.

Przesłanki formalne (procesowe) mają dodatnie znaczenie, gdy istnieją, co ma np. miejsce przy stwierdzeniu dopuszczalności jurysdykcji krajowej. O ujemnych przesłankach postępowania jako o przeszkodach procesowych mówimy w odwrotnej sytuacji. Taka sytuacja zachodzi w razie braku dopuszczalności jurysdykcji krajowej, braku dopuszczalności drogi postępowania cywilnego lub istnienia powagi rzeczy osądzonej, zawisłości sporu – faktu toczącego się postępowania w identycznej sprawie między tymi samymi podmiotami.

Najważniejszy jest podział przesłanek procesowych (formalnych) według kryterium skutku, jaki wywołuje istnienie lub brak danej przesłanki. Przy uwzględnieniu tego kryterium możliwy jest podział omawianych przesłanek na bezwzględne i względne.

⁴⁴ Z. Resich [w:] J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie...*, s. 54.

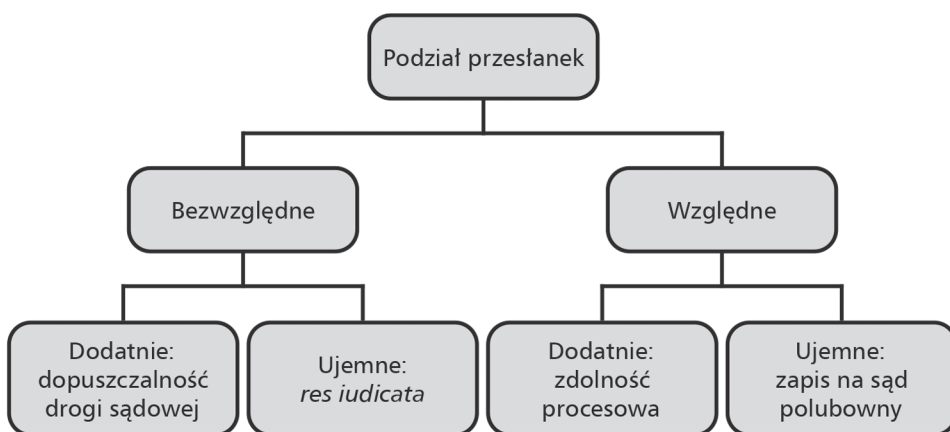
⁴⁵ Szerzej Z. Resich, *Przesłanki procesowe*, Warszawa 1966, s. 28 i n.

Procesowe (formalne) to okoliczności warunkujące dopuszczalność wszczęcia postępowania i – zgodnie z jego celem – rozpoznania sprawy w formie procesowej, w wyniku pełnienia przez sąd funkcji ochrony prawnej. Odnoszą się do samego postępowania w sposób generalny (procesowego i nieprocesowego/rozpoznawczego, zabezpieczającego i egzekucyjnego). Brak tych przesłanek ma różne konsekwencje, np. odrzucenie wniosku *a limine* lub w toku procesu i nieważność postępowania, przekazania sprawy innemu sądowi. Warto też podkreślić, że według H. Trammera⁴⁶ przesłanki procesowe pokrywają się w zasadzie pod względem swojej treści z treścią zarzutów formalnych procesowych.

Merytoryczne (materialne) warunkują skuteczność postępowania w konkretnym przypadku, a więc osiągnięcia celu, dla którego dane postępowanie zostało wszczęte. Innymi słowy, odnoszą się one do przedmiotu postępowania (np. legitymacji procesowej, uprawnienia do wszczęcia postępowania w postępowaniu nieprocesowym wiążącego się z interesem prawnym).

Następstwem ich braku będzie zazwyczaj oddalenie przez sąd żądania wniosku.

Schemat 1. Podział przesłanek procesowych

Bezwzględne przesłanki procesowe są wskazane podobnie jak w procesie w art. 379 i 1099 k.p.c. Są to zatem na tyle istotne okoliczności faktyczne, że ich wystąpienie powoduje nieważność postępowania⁴⁷. W postępowaniu nieprocesowym występują w zasadzie te same przesłanki procesowe, jednak ich zakres jest inaczej określony.

⁴⁶ Szerzej H. Trammer, *Następca bezprzedmiotowość procesu cywilnego*, Warszawa 1950, s. 20 i n.

⁴⁷ Szerzej W. Siedlecki, *Nieważność procesu cywilnego*, Warszawa 1965, s. 84 i n.; Z. Resich, *Przesłanki...*, s. 32 i n.

Bezwzględными przesłankami postępowania nieprocesowego są następujące okoliczności:

- 1) dopuszczalność drogi sądowej – istotna o tyle, że więcej spraw niż w trybie procesowym przekazanych jest do postępowania nieprocesowego mocą poszczególnych ustaw, jak np. ustawą – Prawo spółdzielcze, ustawą – Prawo o aktach stanu cywilnego⁴⁸;
- 2) zdolność sądowa lub procesowa i należyte umocowanie pełnomocnika uczestnika – jeżeli uczestnik nie miał zdolności sądowej lub procesowej, organu powołanego do jego reprezentowania lub przedstawiciela ustawowego albo gdy pełnomocnik uczestnika nie był należyście umocowany, zachodzi nieważność postępowania, przesłanka ta dotyczy uczestników postępowania, których dotyczą skutki tego postępowania;
- 3) *lis pendens* lub *res iudicata* – nie jest dopuszczalne prowadzenie kolejnego postępowania, jeżeli w tej samej sprawie między tymi samymi uczestnikami toczy się sprawa wcześniej wszczęta albo jeżeli sprawa taka została już prawomocnie osądzona;
- 4) skład sądu orzekającego sprzeczny z przepisami prawa albo udział w rozpoznaniu sprawy sędziego wyłączonego z mocy ustawy;
- 5) pozbawienie uczestnika możliwości obrony swoich praw;
- 6) orzekanie przez sąd rejonowy w sprawie, w której sąd okręgowy jest właściwy – dotyczy to spraw o ubezwłasnowolnienie, które należą do właściwości sądów okręgowych (art. 507 i 544 § 1 k.p.c.);
- 7) istnienie jurysdykcji krajowej w sprawie.

Wskazane tu przesłanki o charakterze podmiotowym odnoszą się nie do przeciwstawnych stron, ale do uczestników postępowania. Zatem mówimy o zdolności sądowej lub procesowej uczestników postępowania.

Natomiast w przypadku właściwości sądu okręgowego wartość przedmiotu sprawy nie ma znaczenia, gdyż nie ona, ale szczególna regulacja decyduje o właściwości tegoż sądu.

Przesłanki te są brane pod uwagę przez sąd z urzędu w każdym stanie sprawy.

Względne przesłanki procesowe są silniej związane ze szczególnym charakterem poszczególnych trybów postępowania rozpoznawczego i brane pod rozwagę przez sąd na wniosek uczestników postępowania lub z urzędu. Braki w ich zakresie mogą być usunięte, tj. konwalidowane.

⁴⁸ Droga sądowa zaliczana jest do przesłanek procesowych. Jest jedną z przewidzianych przez prawo okoliczności, od których istnienia lub nieistnienia uzależnione jest wszczęcie i przeprowadzenie postępowania w sprawie. Przesłanka ta uzależnia dopuszczalność wyrokowania. W hierarchii przesłanek procesowych droga sądowa zaliczana jest do najważniejszych – Z. Resich, *Przesłanki...*, s. 115 i n.

Względne przesłanki postępowania to:

- 1) właściwy tryb postępowania,
- 2) właściwość sądu poza wskazaniem art. 379 pkt 6 k.p.c.,
- 3) zapis na sąd polubowny,
- 4) kaucja aktoryczna.

Wyraźną dopuszczalność stosowania zapisu na sąd polubowny przewidywał dawny Kodeks postępowania niespornego⁴⁹. Także na gruncie obowiązującego Kodeksu postępowania cywilnego we wcześniej obowiązującym stanie prawnym możliwe było przyjęcie stanowiska o dopuszczalności zawarcia zapisu na sąd polubowny jedynie w zakresie spraw rozpoznawanych w trybie procesowym. W obecnym stanie prawnym w zakresie wynikającym z art. 1157 k.p.c. możliwe jest poddanie pod rozstrzygnięcie sądu polubownego zarówno spraw rozpoznawanych przez sądy państwowe w trybie procesowym, jak i nieprocesowym. Wynika to z treści art. 1165 § 1 k.p.c., który w razie wniesienia do sądu sprawy dotyczącej sporu objętego zapisem na sąd polubowny przewiduje odrzucenie pozwu lub wniosku o wszczęcie postępowania nieprocesowego.

Przykład:

Rozstrzygnięciu sądu polubownego podlegać mogą sprawy rozpoznawane w trybie nieprocesowym, w których uczestnicy postępowania mogą swobodnie rozporządzać prawem, tj. sprawy o zniesienie współwłasności, sprawy o dział spadku czy o podział majątku wspólnego małżonków po ustaniu wspólności majątkowej.

Orzeczenie SN z 7.03.1979 r., III CRN 10/79, OSNCP 1979/10, poz. 197:

Małżonkowie mogą poddać rozstrzygnięciu przez sąd polubowny spór o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej, a w tym także spór o ustalenie nierównych udziałów w majątku wspólnym.

Natomiast w przypadku kaucji aktorycznej w obecnym stanie prawnym zgodnie z brzmieniem art. 1128 k.p.c. przepisy o niej stosuje się odpowiednio do trybu nieprocesowego. Uprawnienie w przedmiocie zgłoszenia żądania o złożenie kaucji aktorycznej przysługuje każdemu uczestnikowi postępowania nieprocesowego w stosunku do

⁴⁹ Regulację taką zawierał art. 22 d.k.p.n., według którego roszczenia majątkowe będące przedmiotem sprawy, która należała do postępowania niespornego, można było poddać pod rozstrzygnięcie sądu polubownego. Nie został on wprawdzie zamieszczony w obowiązującym Kodeksie postępowania cywilnego, nie oznacza to jednak zmiany dotychczasowego stanu prawnego. Należy bowiem mieć na uwadze, że w ówczesnym stanie prawnym postępowanie niesporne (obecnie nieprocesowe) było unormowane w odrębnym akcie prawnym, zaś instytucja sądu polubownego była unormowana w ówczesnym Kodeksie postępowania cywilnego, i zastosowanie jej do spraw podlegających rozpoznaniu przez sąd powszechny w postępowaniu unormowanym przez Kodeks postępowania niespornego wymagało zamieszczenia w tym kodeksie odrębnego przepisu. Kodeks postępowania cywilnego z 1964 r. objął zakresem swojej regulacji nie tylko postępowanie rozpoznawcze w procesie (część pierwsza, księga pierwsza), lecz także w postępowaniu nieprocesowym (księga druga), natomiast przepisy dotyczące sądu polubownego zostały objęte odrębną księgą mającą w trybie art. 13 § 2 k.p.c. odpowiednie zastosowanie.

wnioskodawcy, a także względem innego uczestnika w razie sprzeczności stanowisk między nimi – niemającym miejsca zamieszkania bądź zwykłego pobytu lub siedziby na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej albo innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej. Jeżeli żądanie zabezpieczenia kosztów zgłasza kilku uczestników, sąd może wydać łączne postanowienie, wskazując łączną kwotę kaucji, lub wydać odrębne postanowienia, w których oznaczy wysokość kaucji dla każdego uczestnika⁵⁰.

Powód nie ma obowiązku składania kaucji zgodnie z art. 1120 pkt 3 k.p.c. w sprawach małżeńskich niemajątkowych, którymi w trybie nieprocesowym będą sprawy: o zezwolenie na zawarcie małżeństwa (art. 561 § 1 i 2 k.p.c.), o zwolnienie od obowiązku złożenia urzędowi stanu cywilnego dokumentu potrzebnego do zawarcia małżeństwa (art. 562 k.p.c.), o zezwolenie na złożenie przez pełnomocnika oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński (art. 563 k.p.c.), o rozstrzygnięcie o istotnych niemajątkowych sprawach rodziny w braku porozumienia małżonków (art. 565 § 1 k.p.c.) oraz o separację na zgodny wniosek małżonków (art. 567¹ k.p.c.) i zniesienie separacji (art. 567⁴ k.p.c.).

Ponadto w postępowaniu nieprocesowym występuje szczególnego rodzaju przesłanka merytoryczna, jaką jest posiadanie interesu prawnego do wzięcia udziału w toczącym się postępowaniu i do jego wszczęcia⁵¹. Należy zaznaczyć, że uprawnienie to w niektórych postępowaniach będzie przysługiwać tylko określonym podmiotom⁵². Sytuacja taka będzie mieć miejsce przede wszystkim w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie. Skutkiem braku posiadania interesu prawnego będzie w takiej sytuacji oddalenie przez sąd żądania wniosku o wszczęcie tego postępowania. Sąd zatem orzeka merytorycznie, ale w sposób negatywny ze względu na brak uprawnienia materialnoprawnego. W wielu sytuacjach w zależności od rodzaju sprawy w postępowaniu nieprocesowym prawo materialne może dodatkowo stanowić przesłanki materialne niezbędne do wszczęcia i prowadzenia postępowania.

⁵⁰ J. Ciszewski [w:] *Kodeks*, t. 5, red. T. Ereciński, 2012, art. 1128, s. 375.

⁵¹ Przesłankę tę można uznać za odpowiednik legitymacji procesowej w procesie – szerzej T. Rowiński, *Interes prawny w procesie cywilnym i w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 1971, s. 140 i n.

⁵² W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 1977, s. 133–134, stwierdza, że legitymacja procesowa jest szczególnym uprawnieniem wynikającym z określonej sytuacji materialnoprawnej.

Schemat 2. Skutki braku przesłanki bezwzględnej

